

JELES IRÓK ISKOLAI TÁRA.
AZ ORSZ. KÖZÉPTANODAI TANÁREGYLET MEGBIZÁSÁBOL
SZERKESZTI Dr. KÁRMÁN MÓR.

VIII

HERDER
CID-ROMÁNCZAI.

KIADTA ÉS MAGYARÁZTA
HEINRICH GUSZTÁV.

EGY TÉRKÉPPEL.

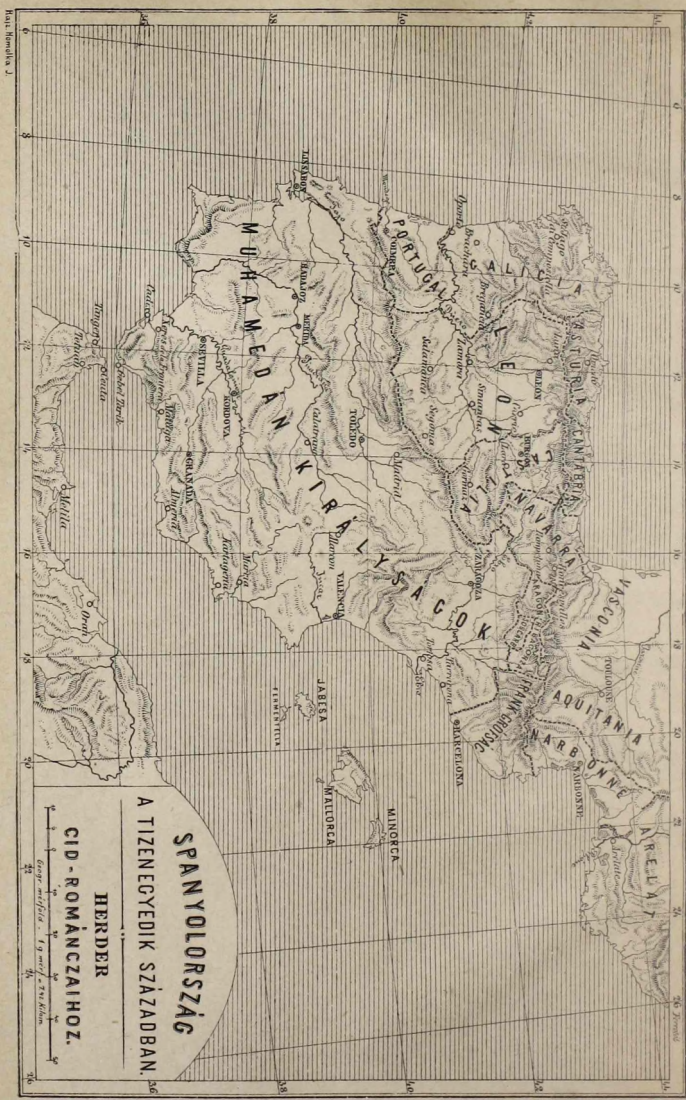

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1880.

Ára 1 frt.

Germ. Dr.
1825

JELES IRÓK ISKOLAI TÁRA.
AZ ORSZ. KÖZÉPTANODAI TANÁREGYLET MEGBIZÁSÁBÓL
SZERKESZTI DR. KÁRMÁN MÓR.

HERDER
CID-ROMÁNCZAI.

KIADTA ÉS MAGYARÁZTA

HEINRICH GUSZTÁV.

EGY TÉRKÉPPEL.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1880.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

50344

ELŐSZÓ.

Az új gymnasialis és reáliskolai tantervek a Herder Cid-románczait a középiskola német tananyagának rendes, kötelező részévé teszik. A ki a spanyol költészet e remek alkotásait és azoknak költői és paedagógiai értékét csak felszínesen ismeri is, egy perczig sem kételkedhetik azon, hogy az új tantervek ez intézkedése igen helyes, hogy ez örökszép és éppen Herder átdolgozásában a serdülő ifjuság érzésének és gondolkodásának megfelelő olvasmány méltó helyet foglal el a classikus ókor és az ujabbkori költészet legnemesebb termékei mellett.

De a Cid-románczok gazdagok nem csak szépségekben, hanem nehézségekben is. E nehézségek tárgyiak és nyelviak. *A tárgyi nehézségek eltávolítása volt munkám fő-célja.* Alig hiszem, hogy bármit is elmulasztottam volna, a mit tanáraink és tanulóink ezen szempontból követelhetnek. Másképpen áll a dolog a *nyelvi* nehézségekkel. Itt természetesen, a német nyelv különböző ismerete szerint, igen eltérők lesznek az igények és a kívánalmak. A nyelvismert *minden* fokának csak szótár felelhet meg. Ilyet nem akarván adni (nem is tartom czélszerűnek, sem helyesnek), a német nyelv *középszerű* ismeretét tételeztem fel és megmagyaráztam minden szót, minden fordulatot, minden szerkezetet, mely az *egészen köznapitól* eltér. Így is lesznek, kik keveselni fogják nyelvi magyarázataimat; de lesznek olyanok is, kik sokalják, és ez megvigasztalhat.

Forrásaimat és segédeszközeimet a *Bevezetésben*, mely természetesen első sorban a tanárnak és nem a tanulónak készült, pontosan fel soroltam. Ebben, mint az egész könyvben, inkább többet kívántam adni, mint a tulajdonképeni czél szorosán megkövetel, mert egyrészt helyesnek tartom, ha a tankönyv, főleg az ilyen segédkönyv, magasabb igényeknek is meg felel, — másrészt, tekintve sajátyszerű hazai viszonyainkat, kívánatosnak, sőt némileg szükségesnek tartom, hogy az iskolai, a tankönyvirodalom pótolja (a mennyire lehet) a nagy közönségnek szánt vagy, hol a tárgy természete és az iskola érdekei engedik, a tudományos irodalmat is. Én részemről meg vagyok elégedve avval, ha t. tanártársaim és olvasóim elismerik, hogy a Cid-románézokról és különösen a Herder Cid-románézairól létező nagy és gazdag irodalmat helyesen fel használtam.

Budapest, 1879, június 15.

Dr. HEINRICH GUSZTÁV.

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

	Lap
1. Keresztyének és arabok a X. századig	10
3. Spanyolország Navarrai Nagy Sanchoig	11
3. Fernando király és gyermekei	12
4. A Cid élete	14
5. A Cid a mondában	16
6. A Cid-dal (Poëma del Cid)	18
7. A rimes krónika (Crónica rimada)	21
8. A Cid-románczok	23
9. A Cid története a szinpadon (Lope, De Castro, Corneille)	25
10. Herder Cid-románczainak keletkezése	28
11. Herder Cid-je és forrásai	34
12. A Cid-románczok alakja	37
13. A románczok (epikus) stilusa	43
14. A románczok nyelvezetének jellemzéséhez	44
15. A Cid-románczok cselekvénye	50
16. A Cid-románczok szereplői	53

D e r C i d,

nach spanischen Romanzen besungen von Johann Gottfried von Herder.

I. Der Cid unter Ferdinand dem Grossen (I—XXII)	63
II. Der Cid unter Sancho dem Starken (XXIII—XXXVI)	118
III. Der Cid unter Alfonso dem Sechsten, dem Tapferen (XXXVII— XLVIII)	157
IV. Der Cid zu Valencia und im Tod (XLIX—LXX)	189

RÖVIDÍTÉSEK. MEGJEGYZÉSEK:

A *római szám* (az idézetekben) mindig a Herder Cid-románcainak számát, az *arabs szám* az illető románcz versét mutatják; tehát pl. III. a. m. a 3-dik románcz, III, 7. a. m. a 3-dik románcz 7-dik verse.

A költeményben előforduló spanyol *szók és nevek kiejtésére* nézve megjegyzendők: 1. a *magánhangzók* mind olvasandók (mint a magyarban), a kettős magánhangzóknál is lehetőleg mind a két hangzó külön és világosan ejtendő ki; — 2. a *mássalhangzók* közül a magyartól eltérők:

b = *v*, pl. *Bivar* olv. *Vivar*, *Belforado* olv. *Velforado*.

c kettős: *e* és *i* előtt = *sz*, pl. *Cid* olv. *Szid*; — különben = *k*, pl. *Campeador* olv. *Kampeador*, *Alcocer* olv. *Alkoszer*.

ch = *cs*, pl. *Sancho* olv. *Szancso*.

g kettős: *e* és *i* előtt = *ch*, pl. *Gil* (Vilmos) olv. *Chil*; *Gerómo* (Jeromos) olv. *Cherómo*; — különben = *g*, pl. *Gomez*, *Diego*, (mint a magyarban); — de *e* és *i* előtt is = *g*, ha közvetlenül utána *u* áll, pl. *Agueda* olv. *Agéda*, *Guillen* olv. *Gillén*.

j és *x* = *ch*, pl. *Jinene* vagy *Ximene* olv. *Chiméne*.

ñ = *ny*, pl. *Ordoño* o v. *Ordonyo*; *Doña* = *Donya*.

s = *sz*, pl. *San* olv. *Szan*.

Herder *Cid-románcainak szövege*, melyet Herder maga már át nem nézhetett, sok helyütt hibás, javításra szoruló. A jelen kiadásban a pontozást és helyesírást teljesen modernizáltam, az eredeti (1805-iki első) kiadás szövegét pedig a következő helyeken változtattam: XXXI. 39 *Zurückkehr* (Herdernél: *Rückkehr*). — XLII, 2 *Arms Euch* (*Armes*). — u. o. 3 *Wünschet* (*Wisset*). — XLVIII, 104 *tausend* (*keinen*). — L, 5 *den* (*dem*). — LI, 3 *einen* (*einem*). — LIX, 26 *sichrer* (*sichern*). — LXII, 31 *sendet er* (*sendete*).

A többi rövidítések a következők:

a. m. = annyi mint; *e h.* = e helyett.

Eitner, a románcazoknak a 25-dik lapon említett fordítása.

olv. = olvass.

vmi, vki (és ragokkal) = valami, valaki.

Vögelin, a románcazoknak a 25-dik lapon említett kiadása és fordítása.

BEVEZETÉS.

A Cid-románczok hőse a XI-ik században élt, Spanyolország történetének egyik legfényesebb korszakában, midőn a spanyol keresztyének megindították és máris bámulatos eredménynyel folytatták a mohammedán mórok ellen viselt háborúikat, melyek csak több század múlva, Amerika fölfedezésének évében (1492), a keresztyének teljes diadalával végződtek. Itt és e háborúk folyamában keletkezett ama lovagi szellem, mely Spanyolországból kiindulva egész Európát eltöltötte; itt és az arabok ellen folytatott harcokban szülemlett meg ama valóságos rajongás és harczias lelkesedés, mely még a XI-dik század vége előtt keresztes hadjáratokra szólította Nyugat népeit. A Cid e korszak egyik leghatalmasabb alakja, ki legtovább és legélénkebben maradt meg a késő századok emlékezetében. Még életében is hozzá fűződött nevéhez és tetteihez a monda; halála után pedig a későbbi keresztyén harczosok mintaképévé és teljesen a monda és költészet alakjává lett, oly annyira, hogy ma már alig állapíthatók meg kellő pontossággal hagyományának történeti alapja, történeti részletei. Hiszen akadt tudós, ki a Cidet teljesen a monda teremtményének tekintette és komolyan bizonyítgatta, hogy Rodrigo de Bivar, kit ellenei Cidnek neveztek, *soha* nem is élt!¹ A néprománcz költészete idővel minden jeles tettet, melyet a spanyol lovagok hősiessége a «pogányokkal» szemben véghez vitt, a Cidre szeretett ráruházni s így a Cid a századok folyamában *a spanyol lovagi szellemnek*, a spanyolok *keresztyén hősiességének* valóságos megtestesülésévé lett.

¹ Masdeu, *Historia critica de España*, XX-dik kötet, 1805.

A következőkben rövid áttekintésben szólunk a Cid *történeti szerepléséről*, az *ő mondai alakjáról*, a Cidről szóló *mondáknak a költészetben* ismételve megkísértett feldolgozásáról, végre *Herder Cid-románczairól* s azoknak viszonyáról a forrásokhoz.

1. Keresztyének és arabok a X. századig. A spanyol félsziget gót keresztyén királyság volt, midőn a mohammedán arabok 711-ben Afrikából, a gibraltari tengerszoroson átkelve, Spanyolországba betörték. A keresztyének viszálykodtak; Witiza király halála után (710) az ország nagyjai nem ennek fiát, hanem Rodrigót ültették a trónra, kit a meghalt király fiai és hívei nem akartak elismerni. Ezek hívták be, a «trónbitorló» elűzésére, az arabokat (mórokat) éjszaki Afrikából. Rodrigo volt az utolsó gót király. Xeres de la Frontera mellett (Andalusiában, Spanyolország legszebb tartományában) vívatott a nyolc napig tartó véres és döntő ütközet (711, július 19—26.), mely a keresztyének uralmát a spanyol félszigeten megsemmisítette. Spanyolország az arabs birodalom tartománya, utóbb, 755 óta, Abd Errahman alatt, ki az Ommijádok családjából származott, önálló mohammedán állam lett. Cordova, a Guadalquivir mellett, volt a mórok fényes székvárosa. A keresztyének, kik ama véres csata után még életben voltak és az araboknak hódolni nem akartak — a monda szerint Pelayo (Pelagius) vezérlete alatt — az aszturiai hegyekbe, a félsziget éjszaknyugati partvidékére vonultak vissza, hol a gótok e jeles vezérüket, Pelayot, fejedelmökké, Asturia királyává választották (VI, 19). Asturia mellett keletkezett, szintén a VIII. század közepe táján, Petrus királyi herceg alatt, Asturiától keletre, a biscayai öböl partján, a cantabriai királyság. Pelayónak korán halt el fia; leányát Petrus fia, Alfonso, vette nőül, ki apját követte mint Cantabria fejedelme és apósa halála után Asturia királyává is meg választatott.

Ezen I. (Katholikus) Alfonso foglalta el Galiciát, a spanyol félszigetnek nyugati partvidékét; ő indította meg az arabok ellen is a háborút, mely reá nézve igen kedvező volt: országa egészen a Dueróig terjedt, úgy hogy halálakor nem csak Cantabria, Asturia és Galicia, hanem egyszersmind Leon és részben Castilia is hódoltak neki. Birodalmának fővárosa (utód-

jai alatt) Oviedo lett Asturiában. A IX. században, midőn Szt. Jakabnak (spany. Jago), a spanyol félsziget hittérítőjének tete-meit megtalálták, építették a királyok St. Jago de Compostella híres kolostorát és városát, mely a spanyol keresztyéneknek mintegy vallásos, egyházi középpontja lett.

I. Alfonso utódjainak uralkodása a IX-dik században igen szerencsés volt. A keresztyének meggazdagodtak, számos hatalmas várost alapítottak (pl. Burgost is), műveltek lettek és hősiessen meg védték számtalan kisebb és nagyobb háborúban birtokukat az arabok ellen. Hanem azért a mohammedánok a félsziget déli részében mégis műveltebbek, hatalmasabbak és boldogabbak voltak. Spanyolország e része soha sem érte el többé a virágzásnak ama fényes magaslatát, melyen az arabok alatt találjuk, főleg a következő, a X-ik században.

2. Spanyolország Navarrai Nagy Sanchóig. A keresztyén királyság nagyobb terjedelme többször arra bírta a királyokat, hogy az országot fiaik közt feloszszák. III. vagy Nagy Alfonso volt az első, ki 910-ben a keresztyén Spanyolországot három fia közt felosztotta: az egyik kapta Leont, a második Oviedót (Asturiát), a harmadik Galiciát. De már néhány év múlva Leon királya elfoglalta a másik két tartományt is, úgy hogy a keresztyén Spanyolország ismét egy fejedelem alatt állott. Leon 1034-ig maradt önálló királyság. Ekkor Nagy Sancho, Navarra királya, foglalta el.

Említve volt, hogy I. Alfonso már Castiliának egy részét is birodalmához csatolta. Castilia azonban Alfonso utódjai alatt csak látszólag volt hűbértoka Asturiának s utóbb Leonnak. Végre 1034-ben Nagy Sancho Castiliát is meg hódította, mely így Leonnal egyesült.

A XI. század elején nagy hatalomra emelkedett Navarra királysága, mely főleg azért volt igen fontos, mert a legrövidebb út Francia- és Spanyolország közt e tartomány hegyszorosain (Roncesvalles völgyén, hol Roland elesett) vezet keresztül. Nagy Sancho, Navarra királya, ki 1035-ben meghalt, *egyesítette az összes spanyol keresztyén államokat*, de csak rövid időre, mert halálakor ő is felosztotta hatalmas országát fiai közt. Második fia,

Fernando, nyerte Castiliát, a spanyol keresztyén királyságok legfontosbikát. *Ezen Fernando alatt lép fel a Cid*, kinek tettei e király uralkodására annyi fényt árasztottak.

Az arabok spanyolországi birodalma a X-dik században, III. Abd Errahman (913—961.) alatt, érte el virágzása és fénye tetőpontját. Ez volt akkor Európa legnépesebb országa, melynek hat fővárosa: Cordova, Sevilla, Toledo, Zaragoza, Murcia és Valencia, a gazdagság és jólét, a tudományok és művészetek nagyszerű középpontjai voltak. III. Abd Errahman fia, II. Hakem (961—976) is igen hatalmas fejedelem volt még; de már az ő fia, ki mint kiskorú gyermek követte atyját, vezírek (főleg a nagy Almanzor) és emirek kormányja alá került, s ez idő óta udvari pártok és trónviszályok annyira megingatták a nagy khalifák virágzó hatalmas országát, hogy *a spanyolországi arabs birodalom éppen akkor (1037-ben) bomlott számos kis tartományra*, midőn éjszakon Navarrai Nagy Sanchónak a keresztyén kis államokat nagy egységes királysággá egyesítenie sikerült.

3. Fernando király és gyermekei. Nagy Sancho (Sancho Mayor), ki 970—1035. uralkodott Spanyolország fölött, halála előtt négy részre osztotta országát: első szülőtte *Garcias* nyerte Navarrát, Biscayát és Rioja azon részét, mely az Ebro jobb partján elterült; második fia, *Fernando*, kapta Castiliát, mely ezen időtől kezdve a spanyol királyságok legfontosbika lett; harmadik fia *Gonzalo* lett Sobrarbe és Ribagorza (a Pyrenéus hegyek déli lejtőjén) fejedelme; negyedik (törvénytelen) fia *Ramiro* Aragon nyerte. Sancho halála óta *Castilia* és *Aragon* története képezi a spanyol keresztyén államok történetét.

Castiliai Fernando rögtön trónralépte után megújította atyja háborúját Asturia és Leon ellen, melyek III. Bermudo alatt állottak, kinek testvérét Fernando nőül bírta. A Carrion folyó mellett vívott ütközet (1037) életébe került Bermudónak, és Fernando Leont, Asturiát és Galiciát, *Castilia* névvel, *egy* királysággá egyesítette. E királyság, Fernando bölcsesége folytán, nagyon felvirágzott s csakhamar Spanyolország első állama lett. *Garcias*, Navarra királya, írigy szemmel nézte, hogy Castilia mint haladja túl hatalomban és virágzásban saját országát.

Ez irigységből ellenségeskedés és végre nyílt testvérháború lett. Az Atapuerta mellett (Burgos közelében) vívott ütközetben (1054) Garcias elesett, s erre Fernando a tartomány azon részét, mely az Ebro jobb partján elterült, saját birtokához csatolta, a többit Garcias fiának, IV. Sanchónak, adta át. Az arabok ellen is viselt Fernando — *főleg a Cid vezérlete alatt* — nagy és fényes háborúkat: Badajoz és Zaragoza emirjei (mohammedán fejedelmei) elismerték hatalmát, Portugáliában pedig a nagy és erős Coimbra, mely hat hónapig bírt ellentállni a király ostromának, meghódolt. Fernando 1065. december 27. halt meg.

Országát öt gyermeke közt osztotta fel. Első szülöttje *Sancho* nyerte Castiliát, *Alfonso* Leont és Asturiát, *Garcias* Gali-ciát. Leányai egy-egy várat kaptak: *Urraca* Zamorát, *Elvira* Torot (XXI, XXII). *Sancho* egyedüli örököse kívánt lenni atyjá-nak; a *keresztyn Spanyolország egyesítése* volt törekvéseinek fő-czélja. Azért megfosztotta *Alfonso*t, *Garcias*t és *Elvirát* birto-kaiktól, és *Zamorát*, *Urraca* várat is ostrom alá vette, midőn *Bellido d' Olfos* 1072. október 7-én a királyt meggyilkolta (XXXII). *Sancho* halálának hírére *Alfonso*, ki *Toledóba* mene-kült volt, visszatért és elfoglalta atyja trónját (XXXVII). *Gar-cias* is haza jött *Sevillából*, azon reményben, hogy *Alfonso* vissza-adja neki országát; de a király elfogatta és haláláig (1090) fogva tartotta öcsesét. Testvérei közül csak hugát, *Urracát* kímélte, ki forrón szeretett bátyjára nagy és igen jótékony befolyással volt. *Spanyolország keresztyn államai ismét egy királysággá voltak összekapcsolva.*

VI. *Alfonso*, ki 1072—1109-ig uralkodott, utóbb jóvátette ifjúkori hibáit és idővel a régi *Spanyolország* egyik leghatalma-sabb és legjobb fejedelme lett. Uralkodása mint győzelmekben és dicsőségben gazdag, fényes és boldog korszak maradt a késő nemzedékek emlékezetében. De országának hatalma és virágzása nem volt tartós, mert nem volt fia, ki az atya böles művét foly-tatta volna. Halála után trónzavarok és örökösödési viszályok támadtak, melyek *Castilia* virágzását megsemmisítették, és a *Fernando*, *Sancho* és *Alfonso* uralkodása alatt a hatalmas *Cid*

által számtalanszor legyőzött mórokat ismét hatalmas uraivá tették a Pyrenéus félszigetnek.

4. **A Cid élete.** A Cid I. Fernando király uralkodása alatt kezdi történeti szereplését. Erről mindössze kevés biztos adataink vannak.²

Rodrigo (Ruy) Diaz de Bivar (Bivar grófja), a Cid Campeador (XI és XLI), Layn Calvotól származott, azon híres férfiútól, kit Castilia népei II. Fruela alatt (924—925) bírójukül választottak (III, 10). Apja, Diego, spanyol *Ricohombre* (vagy *Ricohome*, azaz : gazdag ember vagy főnemes, ma *grande*) volt, ki 1054-ben foglalta el Bivar várát, mely ezentúl a család lakóhelye volt. Rodrigo a XI. század közepe táján született; neve először Fernando királynak egy 1064-ben kiállított okiratában fordul elő. Első hőstetteit azon háborúban végezte, melyet II. Sancho, Nagy Fernando fia, unokatestvére, Navarrai Sancho király ellen viselt. A «pogányok» ellen is korán kezdte meg diadalmos harczeit.³ Midőn nemsokára ezután Fernando fiai közt az apai örökség miatt hosszas ellenségeskedések támadtak, Rodrigo e háborúkban folyton részt vett. Kezdetben Sancho híve volt, ki a Golpejares mellett vívott győzelmet csak Rodrigo azon nem éppen tisztességes, de célhoz vezető tervének köszönhette, hogy öcsését Alfonsót titkon megtámadta. Sancho elűzte Alfonsót, ki Toledóba menekült (XXV), és utóbb Garciaszt is, ki Sevilába futott, — tehát mind a kettő az ellenséghez, mohammedán területre, — és Zamorát vette ostrom alá, melyet huga Urraca bírt és védett. Az ostromot nem fejezhette be, mert Bellido d'Olfos meggyilkolta. Alfonso visszatért; — de mielőtt Castilia királyának elismerik, esküdni kell, hogy bátyja meg-

² Főmunka : *Recherches sur l'histoire politique et littéraire de l'Espagne pendant le moyen âge*, par R. P. A. Dozy. Leyde, 1849. A régiebbek közül : *Geschichte des Cid Ruy Diaz von Huber*, Bremen, 1829.

³ *Ibn-Bassam* jeles arabs történetíró szerint, ki a Cid kortársa volt, és csak tíz évvel a hősnek halála után (1109) írta meg életét, a Cid egy alkalommal így nyilatkozott volna : «E félszigetet egy Rodrigo alatt foglalták el, (t. i. a pogányok), de egy másik Rodrigo föl fogja szabadítani.»

gyilkolásában nincsen része. Alfonso megtudja, hogy e követelés Rodrigo műve; az esküt is Rodrigo kezébe kell mondania. E miatt megharagszik. Alfonso a hatalmas és (mint ő felfogja) önhitt alattvalóra (vazallusra), de még nem mer ellene fellépni. Sőt hogy teljesen megnyerje, saját unokahugát, Oviedo-i Diego grófnak leányát, Ximenét, nőül adja a jeles hadvezérnek, kit az arabok ekkor már a *Cid* névvel tüntettek ki. A házassági szerződés 1074. július 19. kelt. De a király mégis gyűlöli őt és végre befolyást enged elleneinek, főleg Garcia Ordoñeznek, a *Cid* legelkeseredettebb ellenségének, és (1081-ben) száműzi Rodrigót.

Ez Zaragozába megy, melynek *arabs, tehát mohammedán* fejedelme saját testvérével és ennek szövetségeseivel, Aragoniai Sancho királylyal és Barcelonai Berengar gróffal, *tehát keresztyénekkel*, háborút visel. A *Cid* neki lesz hadvezérévé és oly tetteket visz véghez *a keresztyén fejedelmek ellen*, hogy Alfonso király őt visszahívja. Rodrigo visszatér a királyhoz, de — ismeretlen okokból — ismét elhagyja és újra Zaragoza fejedelméhez áll, hogy újra Alfonsóhoz visszapártoljon. *A Cid így majd a keresztyének mellett a mórok ellen, majd megfordítva az arabok zsoldjában saját hitsorsosai ellen harczolt*, sokszor hitszegő és kegyetlen, ritkán nagylelkű és kegyes; mindig zsákmány után járó, pusztító kalandor, kit első sorban az érdek, az anyagi haszon, nem egyszer a bosszú vezérelnek. Híre, hatalma, befolyása évről évre nő; keresztyének és mohammedánok keresik szövetségét, bámulják és rettegik. A monda már ekkor is nevéhez fűződik.

Dicsősege tetőpontját 1094-ben éri el a *Cid*, midőn a hatalmas Valenciát, melyet Alfonso király Genua és Pisa segítségével sem tudott hatalmába ejteni, elfoglalja. A *Cid* körülzárt a szerencsétlen várost, melyet bent egy zsarnok uralkodó, kívülről a *Cid* pusztító vad serege kétségbeejtett. Végre az éhség hatalmasabb volt, mint a valenciaiak hősi kitartása, — és ez annál is inkább, mert Rodrigo mindenkit megégettett, a ki a városból menekülni próbált. Valencia tehát 1094. június 15. megadta magát, bízván Rodrigo szavában, ki kegyelmet ígért volt. De a nagy hadvezér megszegteadott szavát kegyetlen és vad bosszút állt a városon, melynek elfoglalása annyi fáradságába került.

A Cid itt halt meg Valenciában, 1099-iki júliusban (május 29? l. a 7-ik jegyzetet). Özvegye Ximéne még hét hónapig védte a várost a mórok ellen; végre Alfonsohoz fordult segélyért; de egyesült hadaiknak sem sikerült a várost megmenteniök. Ximéne 1102. május 5. férje holttestével, melyet San Pedro de Cardena kolostorba vitt, elhagyta Valenciát. A Cid fia a maurok ellen esett el (de későbbi oklevelek megemlékeznek utódjairól); leányai közül *Krisztina* Ramirohoz, a navarrai trónörököshöz, *Mária* Barcelonai Berengar grófhhoz mentek nőül.

5. **A Cid a mondában.**⁴ Rodrigo de Bivar, a *történeti* Cid, éppen nem kifogástalan alak. Nem a *királyság* hőse, mert hiszen kezdettől fogva daczol vele és ismételve harczol ellene; — nem a *vallás* hőse, mert többször szövetekezett a keresztyének ellen a «pogányokkal» és rontott le keresztyén templomokat is; — nem a *becsület* hőse, mert nem egyszer (főleg királyával szemben és Valencia ostrománál) szegi meg adott szavát; — nem a *humanitás* hőse, mert sokszor kegyetlen és embertelen, s még azoka is iszonyú halállal öli meg, kik szavában bízva neki meghódnak. Kitűnő katona, érdekes kalandor, első sorban hatalmának és birtokának nagyobbítására törekvő csapat-főnök, ki e főcéljának elérésére a király, a vallás, a becsület parancsolatait megiszegi, — ilyennek-tűntetik fel a történeti (spanyol és arab) források Bivari Rodrigot.

Egészen más a monda Cidje. Itt Rodrigo a becsületesség, a derékség, a lovagiasság mintaképe. A keresztyén vallás védelme a «pogányok» ellen, hazájának felszabadítása az idege rablóktól, — ezek törekvésének főcéljai, melyeket kegyes és kegyetlen, ravasz és hősies, helyes és helytelen, de mindig hatalmas és a cél szentsége által szentesített vagy legalább megbecsült tetteivel el is ér. A későbbi századok tisztelettel, szeretettel és bámulással tekintettek ezen alakra, melyből a történe-

⁴ A Cid mondai történetét és annak forrásait (l. a 6. és 7. fejeletben) igen behatóan tárgyalja *J. L. Klein, Geschichte des Dramas*, VI. 297—327, és ugyanaz ugyanott (328—340. l.) a spanyol román költészetet is.

kedvezőtlen vonások tetemes részét vonzó és kitüntető tulajdonságok foglalták el.

Miért és mi módon lett a Cid a spanyol nép nemzeti hő-sévé? ⁵ E kérdésre csak úgy felelhetünk helyesen, ha a XI. és XII. század álláspontjára helyezkedünk és tekintetbe vesszük, hogy ama kor sokat tekintett *erénynek*, *jelességnek* vagy legalább *nem bűnnek*, a miről mi éppen ellenkezőleg ítélünk.

Mindenekelőtt bámulatra ragadta a középkort a Cid való-ban bámulatos *vitézése*, *férfias bátorsága* és *erélye*. Még az arabok is, kik igen sokszor «átkozottnak», «zsarnoknak», «galíciai kutyának» nevezik, elragadtatással szólnak hősiességéről. Ibn-Bas-sam (l. fent a 3-dik jegyzetet) szerint «e férfiú, korának ez ostora, dicsőségvágya, jellemének okos erélye és hősi bátorsága által az Úrnak egy csodájává lett: zászlaját a győzelem mindig követte (Isten átkozza meg őt!)».

Keveset ártott neki kora tiszteletében, hogy a muhamedánok szolgálatában hazája és királya ellen harczolt, mert a hazaszeretet fogalma nem létezett még a XI. és XII. században mai magasztos nemességében, a királyságot pedig gyűlölték a spanyolok. Sőt a nép épen azt bámulta Rodrigóban, hogy ő *teljesen a saját erejéből*, a királyság nélkül, sőt ennek ellenére, képes volt magának dicsőséget, becsületet és hatalmat szerezni, hogy erélyével a legnagyobbszerű győzelmeket vívta ki, s barát-nál meg ellennél egyaránt ragyogó s egyszersmind félelmetes nevet szerzett.

De a Cid, ha néha szövetkezett is a «pogányok»-kal, mégis *több kárt okozott a móroknak*, mint bármely spanyol király, — és okozta egészen a saját erejéből, a királyságok sege-delme vagy pártolása nélkül. Hogy e győzelmeket saját érdeké-ben, hatalmának és birtokainak gyarapítására használta föl, — ezt elfelejtette az utókor, mivel a Cid személyes vagy családi hatalmának nem maradtak utódokban vagy birtokokban fel-tűnő, kiváló nyomai. Igaz, hogy hódításai is nagyrészt elvesz-

⁵ L. különösen *Michaelis K.* kiadását, 133—138. l., hol az újabb kutatások eredményei igen ügyesen vannak összefoglalva.

tek, még pedig rögtön halála után. De ez csak dicsőségének emelésére szolgált, mert így eme hódítások, a keresztyének hatalmának emelése, a pogányok birtokainak kevesbedése teljesen és kizárólag a Cid érdemeinek tűntek fel.

Végre igen emelte a hős népszerűségét azon méltatlan, hálátlan bánásmód, melyben a királyság részéről, roppant érdemei daczára, részesült, főleg pedig *igazságtalan száműzetése*. A nép mindenütt a szerencsétlennel, üldözöttel, gyengébbel rokonszenvez; — mennyire kell együtt éreznie oly férfúval, ki legnagyobb szerű tettei daczára ily érdemetlenül szenved! A castiliai nép különben is gyűlölte és megvetette királyait, kik nagy részt tehetetlen és rossz emberek voltak. S így a királytól *igazságtalanul* üldözött, ki hálátlan *ura ellen daczosan és eredményyel küzd*, már ezen körülményeknél fogva is a nemzet kedves alakjává lett. Az egész nép nézetének és érzületének adott kifejezést a Cid-dal költője, midőn felkiált: «Istennem, mily derék vazallus, ha derék hűbérura volna!» A vazallus hibái tehát a spanyol nép felfogásában a király vétkeinek tűntek föl.

Nem egyszerre nyerte a Cid ezen alakját. Századok folyamában mind több kedvező vonást ruháztak reá, mind több kedvezőtlent távolítottak el képéből. Idővel némely vonások meg is változtak: a régi erős vad katonából lassanként XII—XIII. századi udvarias finom szerelmes lovag, sőt, midőn a monarchia teljes diadalt ült a félszigeten, a daczos, ellenszeggülő vazallusból a királynak leghívebb, még a legméltatlanabb bánásmód mellett is tántoríthatatlan szolgálója lett. A Cid alakjának így, különböző századokban, különböző viszonyok közt, majd az egyik, majd a másik jellemző oldala lép előtérbe, — a hős maga annyira kedveltjévé vált volt nemzetének, hogy ennek minden időben, a viszonyok szerint módosuló, a nemzet különböző felfogását visszatükröztető, de mindig *valódi nemzeti hőse* maradt.

6. A Cid-dal (Poema del Cid). A Cid mondai történetének legrégebb forrása a *Poema del Cid*, a Cid-dal. E költemény, a spanyol irodalom egyik legrégebb emléke, mely egyetlen (XIII. szá-

zadi) töredékes kéziratban maradt fön, a XII. század közepe táján, legkésőbbben e század második felében (tehát csak 50—80 évvel a hős halála után) keletkezett.⁶ E költemény főcélja, Rodrigot a keresztjén lovagiság utól nem ért mintaképének tüntetni fel. A Cid főjelességei itt: férfias bátorság, legyőzhetetlen vitézség, lovagi becsületesség, tántoríthatatlan vazallusi hűség, vallásos istenfélelem és benső családi szeretet, — és e jeles eredményeket a Cid a legkedvezőtlenebb viszonyok közt is, szenvedélyeinek férfias elszánt legyőzésével, érvényesíti. Akkor is igazi hű vazallusa marad királyának, midőn ez igazságtalan és hálátlan a hős iránt és számkivetésbe küldi őt.

A Cid-dal, melynek eleje elveszett, két énekből áll. A történet már Rodrigo kegyvesztésével (melynek «rágalmazók» az okozói) kezdődik. Siralmas bucsút vesz bivari puszta várától és Burgos városától, mert a király szigorúan megtiltotta, hogy házába be ne bocsássa senki a számkivetettet. A Cid elhagyja Burgost, fájdalmasan bucsúzik el nejétől (kiről nincs megmondva, hogy kinek leánya) és leányaitól, és világnak indul. De sokan csatlakoznak hozzá, mert a nép és a lovagok igen szeretik a mély vallásosságú, hős Rodrigot. De a Cid nem megy Zaragzába (mint a történeti Rodrigo tett), hanem teljesen önállóan, semmiféle emirrel nem szövetkezve, visel háborút a «pogányok» ellen. Az Isten, ki Mihály arkangyalt is le küldi hozzá, segíti hű hősét: a Cid sok várost foglal el és nagy zsákmánynak jut birtokába. Hogy mily híve a királynak, már azon tény is bizonyítja, hogy midőn Alfonso őt követi, hogy a hős hódításait maga elfoglalja, a Cid nemcsak ellene nem fordul, hanem, mindenét elhagyva, rögtön tovább vonúl, hogy ura és királya ellen harczolni ne legyen kénytelen. — A Cid folyton új és nagyszerű tetteket visz véghez, királyokat és számtalan lovagokat fog el, városokat ejt hatalmába, lovakat, fegyvereket, ékszereket és mindenféle kincseket nyer. *Legértékesebb birtokából Alfonso királynak is küld ajándékokat.* Rodrigo ismételt ajándékaira és

⁶ Legjobb kiadását *D. Hinard* eszközölte, Páris 1844. Németre *O. L. B. Wolff* fordította, Jena, 1850.

kéréseire a király megengedi, hogy Ximene és leányai, Elvira és Sol, fölkeressék a hőst. A Cid azalatt elfoglalta Valenciát és ide hozza családját, újra kérve a király kegyét, kit Valencia és összes birtokainak főúrául elismer. De Rodrigo ellenségei az udvarnál, főleg Alvar Diaz és Garcia Ordoñez, most is megakadályozzák a teljes kibékülést.

Most Carrion hercegei, Ferran és Diego Gonzales, ősnemes családok aljas gondolkozású és nemtelen érzésű ivadécai, a Cid roppant gazdagságától vonzva, nőül kérik a királytól a hős leányait. Alfonso pártolja e házasságokat és Rodrigo, kinek a kérők nem tetszenek, alárendeli saját nézetét a király kívánságának. Alfonso maga meglátogatja a hőst Valenciában. Ekkor lábához borúl Rodrigo és újra kegyelmet esdekel. A király megbocsát (!) a Cidnek és maga adja össze leányait Carrion hercegeivel, a hozományt saját ajándékaival is nagyobbítva. Az új párok két évig boldogan élnek Valenciában.

A *Poema del Cid* második éneke, mely nagyrészt a hős leányainak történeteit tartalmazza, egy sokat tárgyalt kalanddal kezdődik: a Cid vejei megszöknek gyávaságból (a közelgő mórok elől) és félelemből (egy szelidített oroszlány miatt) a városból. A «pogányok» roppant haddal támadják meg Valenciát, de a Cid hallatlan csodákat mivel: a sereg fővezérét, Bucar királyt egy csapással ketté vágja, az ellenséget megszasztja és nagyszerű kincsek urává lesz. Rodrigo és legjobb barátja és társa, Alvar Fañez, kigúnyolják a hercegek gyávaságát, s ekkor ezek saját feleségüket, a hős leányait, csúfosan megsértik. Erre per támad. A Cid elégtételt kér a királytól. A hercegek és Rodrigo vitézei párbaft vívnak, mely a hitvány Carrion-pár életébe kerül. Most Navarra és Aragon trónörökösei kérik meg Donna Elvira és Donna Sol kezeit. Alfonso létrehozza e házasságokat, s ezeknek leírásával a költemény véget ér. *Így lesz a Cid a spanyol királyok ősvé.* «Az első esküvők — ezek a Cid-dal zárszavai — nagyszerűek voltak, de ezek jobbak; nagyobb tisztelettel házasította őket el mostanában, mint első alkalommal. Nézzétek, hogy gyarapodik, a ki szerencsés órában született, midőn leányai Navarra és Aragon úrnőivé lesznek.

Ma Spanyolország királyai mind az ő rokonai. Mindenkit tisztelet és becsület ér ő általa, ki szerencsés órában született. Pünkösöd napján⁷ hagyta el ezen életet. Krisztus által legyen meg neki bűneinek bocsánata; így történiék velünk is, igazakkal és bűnösökkel. Ez az én Cidem története». ⁸

E rövid kivonat is kétségtelenné teszi, hogy a *Poema del Cid* a *teljeshataimú királyság* és a *tántoríthatatlan vazallusi hűség* dicsőítését czélozza. ⁹

7. A rímes krónika (Crónica rimada). Más szellem uralodik a rímes krónikában, mely körülbelöl egy félszázaddal fiatalabb a Cid-dalnál és szintén csak egy (XIV. vagy XV. századi) kéziratban maradt fönn. ¹⁰ E műnek fontossága első sorban nem költői értékében, mert ez csekély, hanem azon tényben rejlik, hogy e verselés szerzője *igen régi, ma már elveszett népdalokat és néprománczokat dolgozott fel, ill. szőtt be művébe.* A költemény jó részben éppen csak ily románczokból áll, melyeket a *Crónica* szerkesztője részben igen száraz és nem nagyon ügyes rímelésekkel, részben meg éppen egyszerű prózai sorokkal fűz némileg össze egy egészszé. De éppen e régi költői maradványok szellemének, anyagának, sőt részben még alakjának is hű megóvása teszi a rímes krónikát a régi spanyol költészet értékes emlékévé és főleg a Cid mondai történetének egyik legfontosabb forrásává.

A Rímes Krónika a hősnek csak fiatalkori, illetőleg első tetteit meséli el. Don Gormaz nagy károkat okoz Diego Laineznek, elpusztítja birtokait és elrabolja nyájait. Ezt megbosszulandó Diego összes embereivel Gormaz ellen indul, kit Diego tizenkét éves fia Rodrigo megöl. Xiména (ki már nem a király rokona,

⁷ Ez 1099-ben május 29-én volt. A történeti feljegyzések szerint Rodrigo ez év július havában halt meg. L. fent a 4-dik fejezet végét és LXV, 1—2.

⁸ Az eredetiben: *Cantar de gesta de Mio Cid el de Bivar.* Ez volt alkalmasint a költeménynek eredeti czíme is. A *Mio Cid*-ről l. XI, 38.

⁹ Egyes helyeken a hős külömben a Cid-dalban mint a *nép jogainak védője* is lép fel a hatalmas és önző főnemességekkel szemben. De ezen irány csak mellékesen van érintve.

¹⁰ Kiadta *Francisque Michel, Paris, 1846.*

mint valósággal volt, hanem) Gormaz legifjabb leánya, Zamorába siet s igazságot kér a királytól. Ez nem akarja Rodrigot megbüntetni. Ekkor Xiména, a viszály megszüntetése czéljából, így szól a királyhoz: «Add nekem Rodrigot, őt, ki atyámat megölte, férjül». E terv tetszik a királynak, Rodrigot azonban roppant haragra gyújtja. De azért mégis nőül veszi Ximénát, hogy a béke helyreálljon. — Ezután elbeszéli a Krónika a Cidnek harczait a mórok ellen; befejezését egy mesés háború képezi, melyet Rodrigo a francia király és a német császár ellen visel.

Felfogás tekintetében a Rímes Krónika határozott ellentéte a Cid-dalnak, mert a mint itt a királyi hatalomnak és a vazallusi hűségnek, úgy képezi amabban a *hatalmas hűbéreseknél dicsőítése* a mű czélját. A Cid-dal túlzottan monarchikus, a Krónika épen oly túlzottan aristokratikus irányú. Innen van, hogy a *Crónica* pl. Fernando királyt, Spanyolország egyik legkiválóbb fejedelmét, bárgyúnak, tehetetlennek rajzolja, a ki helyett voltaképen a Cid uralkodik; hogy a Cid vonakodik a király kezét megcsókolni; hogy a királyt gorombán visszautasítja, midőn ez neki azt tanácsolja, hogy Ximenét nőül vegye; hogy ismételve kijelenti a királynak: «Inkább akarnám a legnagyobb fájdalmakat szenvedni, semhogy téged uramnak elismerjelek és magamat vazallusodnak tekintsem»; hogy a pápa egy alkalommal a Cidet még a koronával is megkínálja stb.

A királyság és a hatalmas hűbérurak sokáig küszködtek egymással a Pyrenéus félszigeten. Ez idő alatt a Cid kettős — monarchikus és aristokratikus — alakja is folyton felváltotta egymást. Idővel a monarchia annyira megerősödött Spanyolországban, hogy a Rímes Krónika felfogása, melynek nyomai egyes románczokban még észlelhetők, teljesen eltűnik és helyét a Cid-dal loyális iránya foglalja el. E monarchikus felfogást mutatják X. Tudós Alfonz király (+ 1284) műve, a *Crónica general de España* a XIII. század végéről, és a XIV. századbeli *Crónica del Cid* is, melyek a Cid alattvalói hűségét helyenként már túlozva rajzolják.

Egyidejűleg a *szent monda* is fel karolta a Cid alakját és

történetét. A keresztyénség hatalmas hőst — természetszerűleg — a *legenda* is fel kereste, úgy hogy a Cid későbbi (főleg prózai) történeteiben a hős vallásossága, és a tőle mívelt vagy hozzá (holt testéhez, sírjához és ereklyéihez) fűződő esodák mind nagyobb számmal fordulnak elő.

8. A Cid-románczok. A románczok, melyek Rodrigóról, hős tetteiről és kalandjairól szólnak, négy század folyamában keletkeztek s így a Cid alakjának s történetének nem egy bizonyos, meghatározott, befejezett felfogását tükröztetik vissza. Ellenkezőleg: a különböző felfogások, különböző időben, különböző vidékeken új meg új dalokban nyertek kifejezést, mely dalok egymást kiegészítették, módosították, kiszorították. A mint ma a Cid-románczokat ismerjük, azok részben a monarchikus, részben az aristokratikus felfogásnak adnak kifejezést; majd a történeti tényeket, majd az egyház befolyása alatt keletkezett legendai elbeszéléseket őrzötték meg. Innen van, hogy a románczokban a Cidnek sem jelleme nem egységes, egyöntetű, sem története nem egészen összefüggő, kerek egészet alkotó; — a románczok maguk sem képeznek, természetesen, egységes egészet, hiszen különböző századokban, különböző vidékeken keletkeztek, számosan elvesztek, a megmaradtak pedig eredeti tartalmukat s alakjukat sokszor meg nem óvhatták. Azonkívül kétségtelen ugyan, hogy e költemények nagyobbik része *népdal*; de éppen oly bizonyos, hogy egyesek a *műköltés* termékei; ez utóbbiak pedig többnyire az egyes műköltők tisztán egyéni felfogását fejezik ki.

A románczok, a mint reánk maradtak, általában fiatalabban a XIV-dik századnál; e századnál régibb dal alig van az egész gyűjteményben; némelyek határozottan a XVI-dik, sőt a XVII-dik századból valók. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy némely fiatal dal régibb, sőt igen régi egyes vonásokat meg ne mentett volna. Egyes költemények több — régibb és újabb, vagy különböző felfogást visszatükröztető — alakban maradtak fenn. Némelyek igen költőiek, mások a krónikák száraz elbeszélését száraz versekben adják vissza; — egyesek egyszerűek, eleven és szemléltető mesélésükkel kiválóak; mások érzelősek, ára-

dozók, szókban gazdagok; — némelyek erős és népies vonásokkal, dramatikusan rövidséggel, megkapó frissességgel tárgyalják meséjüket; mások regényes és sentimentalisan szélességgel, sok hasonlattal és képpel, a költő egyéniségének folytonos elárulásával későbbi századokra vallanak. Különböző természetesen e daloknak nyelvezete és verselése módja is, de ezekről csak a spanyol eredeti alapján győződhetni meg. Az ily finom eltéréseket a legjobb és legpontosabb fordítás sem tudja (és nem is akarja) visszaadni.

A legrégebb és legeredetibb Cid-románczok a spanyol románczok legrégebb két gyűjteményében foglaltnak.¹¹ Ezek: *Silva de varios romances*, Zaragoza 1550, és *Cancionero de Romances*,⁵ Enveres, 1550 előtt, kiadja *Martin Nucio*. Egyes darabokat Fernando de Castillonak *Romancero General* (Valencia, 1511, ill. Madrid, 1604) című ismeretes és igen elterjedt gyűjteménye is vett fel.

A Cid-románczokat magukat először *Juan de Escobar* (Alcala, 1612) gyűjtötte össze. E kiadásban 96, az 1702-ikiben 102 Cid-románcz foglaltnak. A *Gonzalez del Requero* (Madrid, 1818) gyűjteményében csak 78 románczot találunk, mert a kiadó 24 dalt értéktelennek ítélte és elhagyott. Egyik legjobb kiadás az *Adalbert Keller*-é (Stuttgart, 1840), mely 153 költeményt közöl. A legnagyobb spanyol románczgyűjtemény, mely az összes románcz-költészetre kiterjed, az *Agustin Duran*-féle *Romancero General* (Stuttgart, 1849), 187 Cid-románczot vett fel. Legteljesebb és legjobb a *Karoline Michaëlis* gyűjteménye: *Romancero del Cid* (Leipzig, 1871), mely 205 románczot és egy népies dialógust tartalmaz.

A német fordítások közül — a Herder szabad átdolgozá-

¹¹ Természetes, hogy a következőkben csak a legfontosabb és legtöbbször említett és idézett kiadásokat és fordításokat soroljuk föl. A spanyol románczköltészet kitűnő áttekintését és jellemzését adja *Wolf Ferdinand* a (bécsi) *Jahrbücher der Literatur* 114-dik (1846) és 117-dik (1847) kötetében. A románczok osztályozásáról szól *Győry Vilmos* is, *A Ganzul románcz-kör* cz. tanulmányában (Budapesti Szemle, III. 1873). — Magyarra *Győry Vilmos* és *Bekszics Gusztáv* fordítottak Cid-románczokat.

sán kívül — a *Gottlob Regis* (Das Liederbuch vom Cid, Stuttgart, 1842), *F. M. Duttonhoffér* (Leipzig, 1838, 3. kiadás, Berlin, 1858) és *Karl Eitner* (Hildburghausen, 1871) munkái a legjobbak és legismertebbek. Ezekhez járul legújabban *A. S. Voegelin* átültetése, ki *Herders Cid, die französische und die spanische Quelle* (Heilbronn, 1879) című nagy szorgalommal készült, igen hasznos és tanulságos könyvében az eredeti spanyol románczokat, a francia prózai fordítást (l. a 10-dik fej.), Herder átdolgozását és az eredetiek önkészítette pontos fordítását oly módon állította egymással szembe, hogy minden egyes románczra és a románczok minden egyes helyére nézve első pillanatra is világos, hogy a különböző átdolgozások mily viszonyban állnak egymáshoz, ill. mennyiben térnek el a spanyol eredetitől és egymástól.

9. A Cid története a szinpadon. Mielőtt Herder Cid-románczaira áttérnénk, illő lesz még azon költői művekről megemlékeznünk, melyekben a Cid történetét Herder előtt feldolgozták, — annál illőbb, mivel ezen feldolgozások nem maradtak teljesen hatás nélkül a Herder románczaira.

A Cid történetének három kiválóbb drámai feldolgozását ismerjük, melyek közül a két régibb a spanyol, a későbbi harmadik a francia költészet terméke.

A legrégebb Cid-dráma *Lope de Vega*-nak, a termékeny spanyol drámaköltőnek (1562—1635), 1620-ban megjelent színműve: *Las almenas de Toro* (azaz: «Toro ormai»). Ez, mint már a czíme is sejteti, Sancho királynak nőtestvérei ellen viselt igazságtalan, bűnös harczait tárgyalja és Bellido d' Olfos bosszúját, melynek a győztesen előnyomuló fejedelem áldozatul esik. A Cid elég erősen rajzolt és előtérbe állított, de mégis csak mellékes alakja e tragédiának.

E darabnál sokkal ismertebb lett a Lope kortársának *Guillen de Castro y Belvis*-nek (1569—1631) 1621-ben nyomtatásban megjelent, két részből (darabból) álló színműve: *Las mocedades del Cid*¹² (azaz: «A Cid ifjúkori tettei»). E két darab

¹² E darabot behatóan (és különös tekintettel Corneille tragédiájára) tárgyalja *J. L. Klein, Geschichte des Dramas* X, 653—699.

közül fontosabb és értékesebb az első (három felvonásban), nem csak azért, mivel magában véve (a románczokkal szemben) önállóbb és eredetibb, mint a második, mely igen pontosan ragaszkodik a népdalokhoz, hanem főleg azért is, mivel Corneille híres tragédiája *Le Cid* a *Mocedades del Cid* ezen első darabján alapszik.

De Castro első színművének valódi tárgyát a *becsület és szerelem harcza* képezi. Hogy ez hatásosabb legyen, a költő régtől fogva tartó szerelmi viszonyt tétélez fel Rodrigo és Ximena közt. A darab rövid tartalma a következő: A király (az I. felv. 1. jelenetében) lovaggá avatja Rodrigot, kit Ximena (Lozano gróf¹³ leánya) és Donna Urraca (a királyleány) szenvedélyesen szeretnek; egyszersmind fia nevelőjévé Rodrigo apját, Diegot, nevezi ki. E miatt Lozano gróf, ki mellőzése miatt sértve érzi magát, megtámadja, szidja és végre arczúl csapja az ősz Diegot. Ez a következő jelenetben (egészen a románczok szerint) próbára teszi fiait és megbízza Rodrigot becsületének megbosszulásával. De ebben most a szerelem hatalmas tusára kel a becsülettel, főleg midőn Ximena az erkélyről hozzá szól. De a gróf fellépte eszébe juttatja családja meggyaláztatását. Rodrigo kérdőre vonja Lozanot, fegyvert fognak és eltávoznak. Rodrigo, ki a gróft megölte, fut, mert a Lozano-ház vitézei üldözik. Az üldözőket Urraca tartja vissza, úgy hogy a győztes ifjú megmenekszik. — A második felvonásban Ximena mint vádló és Diego mint védő jelennek meg a király előtt. Fernando elégtételt ígér a leánynak, Sancho, a trónörökös, pedig Diego pártját fogja. Ximena folyton szenvedélyesen szereti Rodrigot, de midőn ez most lábaihoz borúl s kéri, hogy bosszúlja meg atyját rajta, mint ő megbosszulta saját apját az ő atyján, Ximena nem tagadja, hogy szereti, de kijelenti, hogy a becsület parancsolata szerint nem lesz nyugta, míg apja gyilkosa a megérdemlett büntetésben nem részesül. Diego ezután a

¹³ Ez itt Gormaz gróf neve, mely kétségtelenül tévedésen alapszik, mert *lozano* melléknév a. m. frís, virágzó. *El conde lozano* (a derék gróf) kifejezésben a melléknévet tévesen tulajdonnévnek vették.

mórok ellen folyó háborúba küldi fiát, ki, a csatába indulva, ellovagol Urraca nyári palotája előtt. Midőn az erkélyen a kiráyleányt észre veszi, leszáll lováról és hálát mond neki megmentéseért. Urraca nem titkolhatja el heves szerelmét, Rodrigo azonban csak előzékeny és udvarias. — Rodrigo nagy dolgokat mivel a csatában, három pogány királyt fog el és sok kincset ejt birtokába, melyeket mind királya lábaihoz rak le. Egy fogoly mór király Fernando előtt *Mio Cid* (Uram!) címmel nevezi Rodrigot és a király elhatározza, hogy ez legyen rendes mellékneve. — Ximena újra vádolja Rodrigot s Fernando megigéri, hogy a gyilkost száműzéssel bünteti. A harmadik felvonásban Calahorra városa birtokjogát párbaj útján kell eldönteni s a király saját jussa védelmét Rodrigora bizza. Ez alkalommal megtudja egyszersmind Fernando, hogy Ximena szereti atyja gyilkosát. A király próbára akarja tenni Ximenát. Midőn tehát ez újra megjelen előtte s igazságot követel, jelentik, hogy Rodrigo a párbajban elesett. E hirre Xiména magán kívül összerogy. — Midőn azonban megtudja, hogy ez csak csel volt, kijelenti, hogy kész a lovagnak, ki neki Rodrigo fejét hozza, kezét és összes birtokát átadni. Most következik Don Martin óriásnak párbaja a Cid-del, mely Ximenát a legnagyobb aggodalommal s fájdalommal tölti el, úgy hogy forrón imádkozik atyja gyilkosáért. Az utolsó jelenetben, menyasszónynak öltöztetve, látszólag örömmel várja a Cid halálának hírét. De midőn ezt tényleg jelentik, iszonyú fájdalomtól lesújtva bevallja, hogy Rodrigot mindig szerette és most is szereti. Ekkor előlép a Cid, és Ximena végre nejevé lesz.

E hatásos jelenetekben gazdag, költői szellemű és értékes darabnak valódi hőse tehát nem a Cid, hanem Ximena, ki szerelmét le akarja győzni és elnyomni, mivel az ellentétben áll a becsülettel, melyet mindennél többre becsül. A darab, valamint tartalmánál, ép úgy alakjánál és szelleménél fogva, valóságos népdrama, — sok alakkal, jelenettel, részlettel, melyek a képnek élethűségét és eleven tarkaságát nagyban emelik, de a művészi egység és tökéletesség rovására esnek.

A *Mocedades del Cid* második része kevésbbé fontos.

Ennek tartalmát a zamorai hadjárat, Sancho király meggyilkolása és az ősz Arias Gonzalo fiainak párbaaja képezik. Ezen darabnak egysége és drámai kerekdedsége még sokkal lazább, mint az elsőé; de a Cid alakja, általában a középkori lovagi szellem és élet jellemzése itt is igen szép, és részben még sikerültebb, elevenebb és színekben gazdagabb mint a *Mocedades* első részében.

A harmadik Cid-dráma, melyről röviden meg kell emlékeznünk, *Pierre Corneille*nek, a francia classicus tragoedia nagy megalapítójának (1606—1684) másfél évtizeddel Lope de Vega és Guillen de Castro színművei után (1636-ban) megjelent híres műve *Le Cid*,¹⁴ mely a költő saját előadása szerint (a darabhoz írt *Examen*ben) a *Mocedades* első részén alapszik. Corneille a cselekvést, az alakokat, sőt egyes beszédeket és jelene-
teket is teljesen átvett a spanyol darabból, melyet azonban — mivel tragoediáját a hely, idő és cselekvés egysége értelmében kellett kidolgoznia — mégis tetemesen és lényegesen, bár nem mindig szerencsésen, átalakított, úgy hogy az, daczára a számos a spanyol eredetiből átvett részletnek, mégis eredeti költői alkotásnak tekintendő. Történeti szempontból Corneille *Cid*je a francia drámai költészet egyik legfontosabb terméke, az első tragoedia, melyben a classicus költészet szépségei feltűnnek.¹⁵

10. Herder Cid-románczainak keletkezése. Herder csak nagy fontosságú és sokoldalú irodalmi munkásságának végén, közvetlenül halála előtt fejezte be a Cid-románczok átdolgozását, azon költői művét, mely minden munkái közt legtöbb hatást tett és legelevenebben maradt meg nemzete emlékezeté-

¹⁴ L. a Corneille *Cid*-jének igen sikerült magyar fordítását *Greguss Agost*-tól (1873), és a francia darab magyarázatos kiadását (e gyűjteményben) *dr. Alexander Bernát*-tól (Budapest, 1880).

¹⁵ Csak teljesség kedvéért említjük, hogy *Juan Bautista Diamante* a XVII-dik század második felében két önálló drámában: *El honrador de su padre* (azaz: «Az atyja megbosszúlója») és *El cerco de Zamora* (azaz: «Zamora ostroma») a Cid fiatalkori történetének ugyanazon két részletét dolgozta föl, melyeket Guillen de Castro, a nélkül azonban, hogy e népszerű és az övéinél sokkal sikerültebb darabokat kiszoríthatta volna. E darabok elseje egy-szersmind a 23 évvel idősb Corneilleféle *Ciden* is alapszik.

ben. A népköltészet, melyet Herder a szó valódi értelmében felfedezett,¹⁶ melynek örök szépségét és értékét ő fejtegette először, melynek nyilvánulását és nyilatkozatait ő mutatta fel dalokban és mondákban, regékben és legendákban, közmondásokban és rejtvényekben, valamint az ótestamentomi elbeszélésekben és a homérosi dalokban, Ossian énekeiben és Shakespeare tragoediáiban, — a népköltészet tanulmányozása, fejtegetése, ébresztése vezette őt a Cidról szóló spanyol román-czokra is.

Életéről és munkásságáról elég lesz e helyütt csak egy pár szóval megemlékeznünk. *Johann Gottfried von Herder* 1744. auguszt. 25. született Mohrungen kis városkában keleti Poroszországban, igen kedvezőtlen szűk viszonyok közt. Mindenféle nagy akadályokat bámulatos szorgalommal és kitartással legyőzve végezte theologiai tanulmányait; erre előbb hosszabb utazást tett Német- és Franciaországban (ez alkalommal találkozott 1770-ben Strassburgban az ifjú Goethével, kire a legnagyobb befolyással volt), azután 1771-ben udvari lelkész lett Bückeburgban és 1776-ban (Goethe közvetítésével) superintendens Weimarban. Mint ilyen meghalt 1803. december 18., élete 60-dik évében. Herder roppant sokoldalú, termékeny és a tudomány s költészet számos ágában főbefolyású író volt. Munkái három nagy csoportra oszlanak. Ezek: 1. Vallás és theologia. 2. Bölcsészet és történelem. 3. Irodalom és költészet.

A költészet terén — mert munkásságának többi ágait ez alkalommal mellőznünk kell — legnagyobb érdeme a népköltészet fölfedezése és magyarázata. Herder az egész világ népköltészetének legszebb termékeit oly sikerrel ültette át a német irodalomba, mint előtte senki, mert ő az illető műveknek nem csak tartalmát és alakját tudta visszaadni, hanem saját szerű szellemüket és jellemüket, színezetüket és sajátosságaikat is. Herder anynyira bele élte magát idegen népek és írók saját szerű, egyedi

¹⁶ L. Herder munkásságának e korszakot alkotó részéről *Edouard Schuré* szép könyvét *Histoire du Lied allemand* (1870). Németül is: *Geschichte des deutschen Liedes von E. Schuré. Eingeleitet von Adolf Stahr. Berlin.*

gondolkodásába és érzésébe, és oly finom reprodukáló (úgy szólván: újjáalkotó, újjáteremtő) érzékkel tudta átdolgozásában az eredetieket, teljes valójukban, összes jelességeikkel és fontosabb jellemző vonásaikkal visszatükröztetni, hogy ily módon a világirodalom remekeinek *eredetiben* való olvastatását — a mennyire ezt egyáltalában eszközölhetni — valósággal nélkülözhetővé, pótolhatóvá tette. Kétségtelen, hogy ily munkásságával a német nemzet irodalmi műveltségére, a német költészet fejlődésére és a német nyelv és verselés tökélesbülésére a legnagyobb és legjótékonyabb befolyást gyakorolta.

Herder leghíresebb műve e téren azon népdal-gyűjtemény, melyet 1778. és 1779-ben kiadott és mely összes munkáiban *Stimmen der Völker in Liedern* cím alatt áll. E műben Herder a legkülömbözőbb népek népköltészetéből adott mutatóványokat, igen sikerült fordításokban, értékes magyarázatokkal. Célja volt kimutatni, hogy *költészet* minden népnél, a legkevesébbé műveltnél is van, és hogy e költészet, bár mennyire azonos mindenütt az emberi szív és érzései világa, mégis mindig a népnek, melynél keletkezett, *nemzeti* típusát hordja magán. E gyűjteményben vannak *spanyol* népdalok és néprománczok is, melyeket Herder a *Cancionero de Romances* (Enveres, 1568-iki kiad.), a *Cancionero General* (Valencia, 1511) és más művekből vett. Cid-románcz nincsen Herder e népdal-gyűjteményében.¹⁷

Herder e gyűjteménye kidolgozásakor sokfelé fordult spanyol könyvekért; írt barátjainak, a nevezetesebb könyvtáraknak, maga személyesen is keresett és kutatott, — mindössze nem sok eredménnyel, mert akkor Németországban még igen kevesen foglalkoztak spanyol költéssel. Még inkább növelte Herder érdekét a *Bibliothèque universelle des Romans* cz. ismeretes párisi folyóiratszerű gyűjtemény, mely 1783-dik évi július havi második füzetében a *Cid történetét*, többnyire az Escobar-

¹⁷ Herder e fontos művéről l. *Német balladák és románczok. Magyarázta Heinrich Gusztáv. I. rész.* Budapest, 1878, bevezetés, 6-dik fej.

féle románcgyűjtemény alapján, egyszerű prózai elbeszélésben közölte.¹⁸ Ez elbeszélés eleje jelent meg a Wieland folyóiratában, a *Neuer Teutscher Merkur* 1792-dik évi februári füzetében, *Romantische Geschichte des Cid* címmel német fordításban is. A német fordító, a cikk elé írt megjegyzésben, egyenesen Herderre célzott. «Igen kívánatos volna (mondja itt), ha a Herder népdalainak szellemétől ihletett egy költő ajándékozna meg bennünket az összes románczoknak, melyek Cidről és az ő Chimenéjéről szólnak, oly német költői fordításával, melyben az eredetieknek magasztos egyszerűségéből, szellemes energiájából és szívet meghódító naivságából, gyöngédségéből és benső melegéből mentül kevesebb veszne el». A cikk és a bevezetés e megjegyzése nem kerülték el Herder figyelmét, ki ez időtől fogva mindenfelé keresi a spanyol Cid-románczok gyűjteményeit. Göttingából 1793-ban kapta meg a *Cancionero de Romances*-t, a *Romancero general*-t és más hasonló gyűjteményeket; de Escobar Cid-románczai nem voltak meg a nagy és híres könyvtárban.¹⁹ Midőn a könyvtár 1794. december 11. e könyveket visszakérte, Herder a *Cancionero de Romances*-t, mint a melyre még szüksége volt, továbbra is és hosszabb időre kérte.

Herder ez időben, úgy látszik, már dolgozgatott spanyol románczok fordításán. Schillernek még 1795-ben adott át két spanyol (de nem Cid-) románczot *Musenalmanach*-ja számára (*Lied eines Gefangenen* és *Die Entfernte*), és 1797. augusztus 21. újra írja barátjának Knebelnek, ki Nürnbergbe volt utazandó :

¹⁸ A cikk végén a (névtelen) francia átdolgozó azt írja, hogy a Cid leányainak és a Carrion hercegeknek történetét, melynek roppant csekély a valószínűsége és igen nagy az unalmassága, elhagyja. Herder ezt elhitte neki és nem járt utána. Pedig a francia szerző utóbb meggondolta a dolgot és átültette a *Bibliothèque* 1784-dik évi októberi füzetében a Cid történetének ezen (kétségtelenül csekélyebb érdekű és értékű) részét is.

¹⁹ E gyűjteményt (a francia elbeszélés főforrását) Herder nem is kapta meg soha, úgy hogy soha meg sem tudhatta, hogy a *Bibliothèque universelle* írója mily szabadon dolgozta át a spanyol románczokat. Herder ellenkezőleg mindig azt hitte, hogy *hű, szó szerinti fordítással* van dolga s azért követte azt néha ott is, hol nem helyeselte és nem tartotta szépnek.

«Járjon utána, hogy spanyol románczokat kapjon. Ó ha nekem egy pár kicsi Cancionerost, a milyeneket ott az utzákon árulnak (?), szerezhetne és küldhetne! Főleg a *valeroso Cid, conde de Bivar*-ról!» De hiába, sok mindenfélét küldtek neki, de Escobar gyűjteménye nem volt sehol sem kapható. Végre megúnta Herder a sok várást — az utánajárást nem, ezt még folytatta egészen élete végéig — és 1802. őszén hozzáfogott a Cid-románczok átdolgozásához, természetesen első sorban a *francia prózai elbeszélés alapján*, de egyszersmind *azon spanyol románcz-gyűjtemények segítségével*, melyekből nem csak a spanyol nép-románcz alakját, stíljét, jellemét megismerhette, hanem *melyek egyes Cid-románczokat is tartalmaztak*.

«A Cid-et az 1802/3-diki év telében fordította (írja neje), és ez a munka keresztülsegítette ama szomorú, nehéz télen;²⁰ kellemesen felüdítette; egész lelke tele volt e művel. Meghatottsága, ha felolvasott belőle, rendkívüli volt; némely éneket megindulásból felolvasva sem hallgathatott». Nyomatásban először az első tizenhárom románcz jelent meg Herder folyóiratában, az *Adrastea* IX-dik füzetében. Midőn július 12-kén egészségének helyreállítására útnak indult az egeri csehországi fürdőbe, a teljesen letisztázott Cid-románczokat e szavakkal adta át nejének: «Ime, a te Cid-ed». Drezdában megtalálta Herder a *Crónica del Cid*-et és sok más érdekes művet, — de most már nem használhatta fel, mert 1803. deczember 13. meghalt. Az *Adrastea* X-dik füzete, mely már halála után került ki a sajtó alól, hozta a 14—22. románczokat, azon megjegyzéssel, hogy a további töredékes közlés nem mutatkozik czélszerűnek s így a mű nem sokára — „*minthogy a fordító, szerencsére, végre a legszükségesebb segédeszközök birtokába került*“ — önálló kötetben, teljesen fog megjelenni. Ez csak 1805-ben történt. Herder összes munkáinak irodalmi és költészeti szakának harmadik kötetében jelent meg: „*Der Cid. Nach spanischen Romanzen*

²⁰ Herder élete utolsó éveiben sokat betegeskedett és éppen a Cid átdolgozása közben és azután is ismételve adott kifejezést azon sejtelmének, hogy élete utolsó napjait éli.

besungen durch Johann Gottfried von Herder“.²¹ A kiadó, Johannes von Müller, a jeles történetíró, érdekes (de ma már teljesen elavúlt) történeti bevezetéssel látta el a nagy férfiúnak e különösen kedves költői ereklyéjét. A mű hatása nagyszerű volt; Herder *Cid*-je a német költészet legnépszerűbb, legkedveltebb és legismertebb termékeinek egyike.

Goethe egy 1818-ban rendezett ünnepi menethez írt szövegben Herder *Cid*-románcairól és a költőről magáról a következő szép versszakokban (melyekben a Herder *Cid*-jének alakját, nyelvezetét, sőt egyes kifejezéseit is utánozta) emlékezett meg:

Cid und Ximene.

1. Wer ist hier so jung an Jahren,
Weltgeschicht- und Dichtungsfremde, ^a
Der verehrend nicht erkannte
Solcher ^b Namen Hochgewicht?

2. Hier ist Cid und hier Ximene,
Muster jedes Heldenpaares;
Donna Urraca, ^c die Infantin,
Zarter Liebe Musterbild.

3. Wie der Jüngling, fast ein Knabe,
Ehre seines Hauses rettet,
Aber sie des Vaters Mörder
Auf den Tod verfolgend liebt.

4. Wie er Könige der Heiden
Ueberwindet zu Vasallen,
Seinem Könige Getreuster,
Bald erhoben, bald verbannt.

5. Und Ximene, Hausesmutter,
Rein beschränkt auf ihre Töchter,
Wenn ^d Urraca still im Herzen
Hegt ein früh geliebtes Bild.

²¹ Figyelemre méltó, hogy a mű e czíme, mely voltaképen valótlan-ságot állít, *nem Herdertől származik*, ki akkor már két év óta nyugodott a föld alatt, — hanem a kiadótól, ki természetesen nem ismerte a valódi tényállást, és azért maga sem vádolható hamisítással.

6. Wer ist hier so jung an Jahren,
Weltgeschicht- und Dichtungfremde,
Der verehrend nicht gedächte
Solcher Namen Hochgewicht ?

7. Aber ach! die Jahre weichen
Und es weicht auch das Gedächtniss,
Kaum von allerhöchsten Thaten
Schwebt ein Schattenbild uns vor. ^e

8. Und so eile nun ein Jeder,
Wie ihm freie Zeit geworden,
Frisch das Heldenlied zu hören,
Wie es unser Herder gab,

9. Den wir nur mit Eile nennen,
Den Verleiher vieles Guten,
Dass nicht tiefgefühlte Trauer
Diesen Tag verdüstere.

^a A világtörténetben és a költészetben járatlan. Mert Cid és Ximene itt is és ott is nagy szerepet játszanak. — ^b A czimben nevezett nevek. — ^c Olv. (mint Herdernél): Donn' Urraca. — ^d Wenn = während, míg. — ^e Tűnnek az évek és tűnik az emlékezet. Azért újítsuk meg, mondja Goethe, Herder szép művéből ama fenséges tetteknek (a Cid tetteinek) emlékezetét, melyeknek alig egy árnyképe lebeg még előttünk.

11. **Herder Cid-je és forrásai.** Herder Cid-jét egészen 1867-ig a *spanyol románczok szabad átdolgozásának* tekintették, mert a költő viszonya a *Bibliothèque universelle des Romans*-hoz nem volt ismeretes. A nevezett évben jelent meg Köhler fontos tanulmánya,²² mely kétségtelenné tette, hogy a Herder-féle Cid-románczok (14 költemény kivételével) a francia átdolgozáson alapszanak, a mint az fentebbi (10. fej.) elbeszélésünkből is világos.

Köhler fellépéseig Herdernek tulajdonították *mind* azon eltéréseket, kiegészítéseket és rövidítéseket, melyek az ő Cid-románczait a spanyolokkal szemben jellemzik. Sőt szemére vetették, hogy elrontotta a dalok eredeti *spanyol nemzeti* jellegét, *német* világnézetet és gondolkodást csempészve be a román-

²² *Herder's Cid und seine französische Quelle von Reinhold Köhler, Leipzig, 1867.*

czokba. Ezt némelyek bűnül, mások jelességül tudták be neki. Az elsők közül különösen kiemelendők Villemain,²³ a jeles francia irodalom-tudós, és Clarus,²⁴ a középkori spanyol irodalom történetirója, kik avval *vádolják* Herdert, hogy a dalokba «hamis német szinezetet», «18-dik századi német eleganciát» és «német nyárspolgári érzelgősséget» vitt be; — az utóbbiak közül (a legtöbb német irodalombuváron kívül) Mönnich²⁵ és Niemeyer,²⁶ kik Herdernek *érdemül* tekintik, hogy e szép népkölteményeket német nemzeti elemek és a kor felvilágosodott világnézetéből merített philosophiai eszmék felvétele által népiesebbé és a humánus irányú század számára élvezhetőbbé és kedvesebbé tette.

A helyeset már Köhler előtt megtalálták Saint-Albin²⁷ és még régebben Hinard,²⁸ — de ezeknek megjegyzései nem keltek figyelmet; ők nem is ereszkedtek véleményük beható okadatolásába. Köhler ellenkezőleg pontosan kimutatja Herder viszonyát a francia elbeszéléshez és a spanyol románczokhoz; övé az érdem, hogy az ügy most már teljesen elintézettnek tekinthető. Az újabb magyarázók — Düntzer, Schäfer és Michaëlis²⁹ — már mind követik őt.

²³ *Cours de littérature française, Paris, 1830, II, 97 és 112.*

²⁴ *Darstellung der spanischen Literatur im Mittelalter, Mainz, 1846, I, 147. sk.*

²⁵ *Herders Cid und die spanischen Cidromanzen von Dr. Mönnich, Tübingen, 1854* (az urachi theologiai seminarium értesítőjében). Igen jó megezáfolása Villemain és Clarus felszines és általában megjegyzéseinek.

²⁶ *Ueber Herders Cid. Eine Monographie zur Würdigung und Erläuterung des Gedichtes von Dr. Ed. Niemeyer, Crefeld, 1857.* — Ez utóbbi két tanulmány sok helyes magyarázatot tartalmaz; de mivel a Herder Cid-románczait folyton csak a spanyol dalokkal hasonlítják össze, mégis, a tudomány jelen színvonalán, nem használhatók többé.

²⁷ *La légende du Cid, comprenant le Poème du Cid, les Chroniques et les Romances. Traduction d'Emmanuel de Saint-Albin, Paris, 1866.* Két kötet. Herderről: II, 9. (Egyszersmind Villemain ellen).

²⁸ *Romancero général ou recueil des chants populaires de l'Espagne, par Damas Hinard, Paris, 1844, két kötet.* Herderről: I. köt. LXVII. l.

²⁹ *Herders Cid. Erläutert von Heinrich Düntzer. Zweite,*

A francia szerző három részre osztotta elbeszélését, a három király szerint, kik alatt Rodrigo szolgált: A Cid Fernandó, — Sancho és — Alfonso alatt. Herder megtartotta e felosztást, csakhogy a harmadik rész második felét külön cím alatt negyedik részül emelte ki: A Cid Valenciában és a halálban. A francia elbeszélésben az egyes románczok kis vonalkák által vannak egymástól elválasztva és így egyenként feltüntetve; Herder számozta az egyes darabokat. Általában elég pontosan követte forrását; főbb eltérései a következők:

A 34. 35 és 49. 50. számú románczok az eredetiben csak egy-egy költeményt alkotnak.

A 14. románczot egészen átalakította. Ez teljesen Herder művének tekintendő.

A 3. románczot (szerelmi dalt, négy hatsoros rímes versszakban) helyesen egészen elhagyta.

Az 54—61, 64—66, 68—70. számú darabokat a *spanyol* eredeti alapján írta, mert a francia író elhagyta (mint Herder hitte: véglegesen) a Carrion grófok történetét.³⁰

A spanyol eredeti más románczoknál is előtte feküdt s lehetővé tette neki, hogy az *eredeti* költemények jellemét lehetőleg eltalálja. Főtörekvése volt, a Cidról szóló egyes költeményeket úgy feldolgozni, hogy azok összefüggő, egységes, feltűnő hézagoktól ment történetet adjanak. Azért eltávolította a dalok számos eltérő, egymással ellentétben álló egyes adatait, és kisebb vonások közbeszövése által igyekezett a hiányos összefüggést helyreállítani. Hasonlóképpen eltávolította a románczok stíljében, előadása módjában s nyelvezetében feltűnő eltéréseket és ellenmondásokat (l. fent a 8-dik fej.), úgy hogy *Herder Cid-je az összes átdolgozások, ill. fordítások közt, — tartalom, alak és elő-*

neu durchgeschene Auflage. Leipzig, 1874. Az első kiadás (1860) még a hibás nézetten alapult s azért ma már hasznavehetetlen. — *Der Cid: Schulausgabe mit Anmerkungen von Prof. Dr. J. W. Schäfer in Bremen.* Stuttgart, 1874. — *Der Cid. ... Mit einer Einleitung über Herder und seine Bedeutung für die deutsche Literatur von Julian Schmidt, und mit Erläuterungen versehen von Karoline Michaëlis.* Leipzig, 1868.

³⁰ L. fönt a 18-dik jegyzetet.

adás tekintetében — *leginkább közelíti meg az egységes, kikerekített műremeket.* Csak itt-ott túlságosan finom vagy széles vagy erőtlen, — a hol a francia elbeszélőt igen pontosan követi.

A spanyol románczokban — ha nem tekintjük a hős ellen-
tétés felfogásából származó eltérő vonásokat (l. fent a 8. fej.) —
a Cid általában derék, személyes értékétől áthatott, vallás- és
becsületért lángoló, hatalmas hősnek és lovagnak van jellemezve.
Tiszteli királyát, szereti embertársait, gondos férje nejének, jó
apja gyermekeinek, hű barátja barátainak és társainak; sok-
szor önzetlen (midőn pl. váltságdíj nélkül bocsátja szabadon
foglyait), mindig erőselelkű és férfias, de soha sem kegyetlen vagy
kérlelhetetlen; jeles hazafi, ki nem engedi, hogy Rómában a
francia király széke magasabban álljon mint a saját fejedelméé.
Az emberek szeretik és tisztelik, az Istennek is kedves, ki szent-
jeivel megőrzi és szent Péter által közelgő haláláról tudósítja. A
Cid a spanyol románczokban a vazallusi hűség, a hazafiság, a
valódi lovagiság és keresztyén vallásosság megtestesülése, — a
mórok ellen századokon keresztül folytatott keresztes háború-
nak személyesített képviselője.

Herder átdolgozásában az említett tulajdonságok közül a
nemzetiek egy kissé háttérbe lépnek. Nála a Cid jogért és becsü-
letért lelkesedik, a királynak lángoló híve, kitűnő harcász és
valódi hős, ki mélyen és igazán, sőt néha valóban gyöngéden tud
érezni, ki nem csak hős katona, hanem egyszersmind lovag és ga-
vallér is. Méltó párja Ximene, a szerető nő és anya, ki néha
szenvedélyes, de mindig gyöngéd és mélyen érző. Herder Cidje
nem *spanyol nemzeti alak* többé, hanem inkább *általános emberi
hős.* A Herder Cid-jét (csekély túlzással) *ethikus* (azaz: erkölcsi
alapgondolattól láthatott) *eposznak* nevezhetni. Mint ilyen könnyeb-
ben hódította meg és tartósabban bírja Németországban a kor-
társak és a jelenkor szeretetét.

12. **A Cid-románczok alakja.** A Cid-románczok verse a
négy lábú trochaeus, melyet az ókori verstanból kölcsönzött je-
lekkel így jelölnek :

— ∪ | — ∪ | — ∪ | — ∪, pl. *Thränen rannen, stille Thränen.*

A német vers nem a szótagok mennyiségén (hosszúságán és rövidségén) alapszik (mint az ókori nyelvekben és részben a magyarban), hanem a szótagok hangsúlyán. A német vers hangsúlyozott és hangsúlytalan szótagokból áll, melyek bizonyos meghatározott rendben váltakoznak. A trochaeus-láb (— ◡) tehát áll a magyarban egy hosszú és egy rövid szótagból (pl. vára, élve), a németben pedig egy hangsúlyozott és egy hangsúlytalan szótagból (pl. Váter, gében, álle).

A németben az egytagú szók közül a fő-, mellék-, számnevek és igék hangsúlyosak (pl. Háus, güt, zéhn, lébt), a kötőszók, előjárók és névmások pedig hangsúlytalanok (pl. und, vor, du). Ezek közül az előjárók és névmások (sőt a többiek is) lehetnek néha hangsúlyosak is (l. alább).

A többtagú szókban a tőszótag hangsúlyos, a ragok és képzők (a tőszótag előtt vagy után) pedig hangsúlytalanok, pl. gében, gegében, gebirge, vergessen, begráben³¹ stb. Csak az ab, all, ant, auf, aus, erz, ur, un és vor-ral összetett szókban van a hangsúly ezen szótagon és nem a tőszótagon (azaz: e szók összetett szóknak tekintetnek, melyekben mindig az első szón van a hangsúly; l. alább) pl.

XI, 24. Mich die méine Königs-Á b kunft

XXIII, 29. Vón so lángem Á b schied ságen

VII, 22. Únd was gáb er mir für Á n t wort

XXVIII, 14. Sie die Brúst enthüllt ihr Á n t litz

XLVI, 56. Núr als A ú f ruhr únd Verráth.

XII, 72. Únd hiebéi ist kéine Á u s nahm'

XLIX, 13. Kéinen A ú s fall wáget ér.

I, 46. Méine Schmérzen héilt dein Ú n mut

II, 35. Wúrd er jémals ú n werth déiner

XXXIX, 1. Künftíg ráth ich éuch mehr V ó r s icht (ellenben, mily csúnya XXXVII, 23. Mit V o r s icht gehéime Flúcht).

³¹ Egészen rossz azért pl. XLVII, 54 Ságet, dáss K ö n i g A l f ó n s o ' s — csakhogy itt Herder kétségtelenül szándékosan rontotta meg a vers rhythmusát, hogy a királyi hatalmára büszke Alfonso elbizakodását jobban kiemelje.

IX, 49. *Schmerzlich euch ein Vorwurf wird*

XXXIII, 77. *Eure Vorfahrt, euren Abstamm.* stb.

Hasonlóképen magukra veszik a főszótagtól a hangsúlyt a következő (igékhez kapcsolt, de ezektől) elválasztható partikulák: *ab, an, auf, bei, durch, ein, fort, her, hin, los, mit, nach, um, vor, zu* pl.

XXV, 25. *Abstehn von den Frevelthaten*

XXVI, 10. *Der ihr anliegt wie ein Panzer*

XXVI, 43. *Die nicht deinem Anblick zittern*

XXXIV, 69. *Aufbrach die Versammlung* (ellenben VI,

34. *auf, durchboh'r auch diesen Büsen).*

XVII, 3. *Damals einnahm, trat der Deutschen*

XXXVI, 48. *Éh' du in die Schranken ein trittst*

XXV, 56. *Los sprengt auf den Haufen Krieger*

VII, 11. *Schmähung nach liess, denn der Mörder*

XXVIII, 27. *Dener zuschwor einer Königstochter*

I, 17. *Höret nicht der Freunde Zuspruch* stb.

Összetett szóban rendszerint az első szón van a hangsúly³² pl.

I, 3. *Gram voll dächt' er Tag und Nächte*

VIII, 14. *Ruhm reich sammeln schön die Mäuren*

XII, 25. *Lieder wir sind nur ihr Werkzeug*

XIII, 56. *Meines Lehn herrn. Alle tauge*

XVII, 18. *Einen Krüz zug ihm ankündend* stb.

³² Herder verselésének egyik feltűnő és nem helyeselhető sajátága, hogy oly összetételekben, melyekben az első szó egy szótagú, a második pedig több szótagból áll, a német nyelv és vers főszabálya ellenére, *nem az első*, hanem a *második* szót hangsúlyozza, pl.

III, 23 *dén Hochmüthigen zu strafen*

V, 14 *mit dreihundert edlen Männern*

V, 17 *auf Maulthieren ritten alle*

VII, 14 *der gross sinnig stolze Láinez*

IX, 33 *sind undánkbar ihren tréuen*

X, 16 *die prachtvollste der Moschéen* stb.

Sőt XXV, 17 *Aus Ehrfürcht für seinen Vater!*

XLVII, 25 és 27 (talán szándékosan, hogy a fogalmat jobban kiemelje): *Ein einfacher Mann* — —

Ha az egytagú névmások vagy számnevek (sőt általában minden egytagú szó) két hangsúlyos szótag közt állanak, hangsúlytalanok, — ha két hangsúlytalan szótag közé kerülnek, hangsúlyt nyernek, pl.

I, 3. *Grámvoll dächt' er Tág und Nächte* — és I, 14. *schläget er die Augen nieder* — II, 43. *und noch war es keine Stunde.*

I, 4. *Nür an seines Häuses Schmach* — és I, 5. *an die Schmach des edlen alten.*

I, 15. *Tritt nicht über seine Schwelle* — és I, 16. *spricht mit seinen Fröuden nicht* stb.

Herder verselése annyiban sem mintaszerű, a mennyiben ő ezen szabályt nagyon is gyakran terjeszti ki a teljesen hangsúlytalan szótagokra is, ha azok hangsúlyosok közé kerülnek, pl. IV, 33. *Wéinend kniét é Rodrigo* — VII, 5. *Mit beschéiden é r Gebérde* — VIII, 2. *Wären König é der Máuren* — IX, 22. *Ráchen dé Geréchtigkéit* — XI, 67. *Dié er nicht begéhre t é* — XIX, 22. *Án den édelst é n der Wélt* — kétszeresen nem szép XLVIII, 18. *Eini g é A b wésenhéit*, stb. ³³

A spanyol románcz verse a négylábú trochaeus, ³⁴ melyet Herder úgy alkalmazott, hogy egy kisebb versszakasz végén a négylábú trochaeust rendszeren egy szótaggal megrövidítette, pl.

*Tráuernd tief sass Dón Diégo,
Wóhl war kéiner jé so tráurig;
Grámvoll dächt' er Tág' und Nächte
Nür an seines Häuses Schmach.*

Kezdetben (I—IV.) négy soros versszakokba akarta öltöztetni a költeményt, még pedig oly módon, hogy a versszak

³³ L. bővebben: *Deutsche Verslehre, zunächst für höhere Lehranstalten von Gustav Heinrich*. Budapest, 1878. A német verselés általános törvényeiről a 7—12. §§-at, a hangsúlytalan szótagok helytelen hangsúlyozásáról a 14. §-t.

³⁴ L. erről a 33-dik jegyzetben idézett verstanomat, a 31. és 32. lapokon.

negyedik versében a négylábú trochaeust rendszeren három és egy fél lábnyira rövidítette. Később (V—X.) nagyobb versszakokat is írt, de a négysorosok még folyton a gyakoriabbak. A XI-dik románcztól kezdve majdnem teljesen lemond a négysoros versszakok alkalmazásáról és csak az elbeszélés tartalma által vezérelteti magát a verssoroknak versszakokra osztásánál, — az együvé tartozót és némileg befejezettet külön szakasznak tüntetve fel.

A versszakok rendszeren a rövidebb verssel végződnek; elterők: VII, 4. XII, 5. XIII, 36. XXIII, 29, 46. XXVI, 43. XXX, 4, 48. XXXII, 29. XXXVI, 6. XLII, 81. LV, 42. LVII, 46. LX, 46. LXI, 40. LXVIII, 31. LXX, 79. — Két rövidebb vers áll a versszak végén: XII, 16—17. XXXVIII, 21—22. LIII, 12—13. LVIII, 6—7. — A rövidebb vers azonban néha a versszak közepén is áll, pl. XLI, 12. — Két helyen teljes verssel végződik a versszak, de rövidebb vers előzi meg: LV, 41—42 és LXVIII, 30—31.³⁵

Három románczban ötlábú trochaeusokat alkalmaz Herder: XXVIII, (Urraca beszédje), LI (Cid beszédje Pelaëzhez) és LXIII (Cid beszédje Ximenéhez).

Két románczban (VII. és XIV.) *jambikus* rhythmust találunk a trochaeus helyett, még pedig az elsőben tisztán jambusi sorokat, a másodikban trochaikusokkal váltakozó jambusi verseket.

A rímet alkalmazza Herder négy románczban: VII (Rodrigo szerelmes levele), XIV (Beszélgetés Rodrigo és Ximene közt), XXIII (Ximene bucsúszava) és XXVII (négy vers a szerelem dicsőítésére).

Herder verselésének sajátóságaképpen említendő még, hogy oly tulajdonnevekben, a hol az *i*-re önhangzó (főleg *e*) következik, az *i* sokszor mássalhangzónak (*j*) ejtendő. Ilyenek: *Castilien*, *Arias*, *Aragonien*, *Spanien*, *Galicien*, *Asturien*, *Valencia*, *Diego* (olv. *Castiljen*, *Arjas*, *Aragonjen*, *Spanjen*, *Galicjen*, *Astur-*

³⁵ Megjegyzendő azonban, hogy a verseknek versszakokra való tagolásánál Herder nem járt el mindig teljes következetességgel.

jen, Valencja, Djego), — és hogy *Doña Urraca* és *Doña Elvira* két trochausnak olvasandó, tehát: *Doñ' Uraca* és *Doñ' Elvira*; — hasonlóképen *Diego Ordoño* olv. *Dieg' Ordoño*.

A spanyol Cid-románczok *asszonancz*-ban ³⁶ vannak írva. Az *asszonancz* a magánhangzó azonosságában áll, tehát pl. *Stahl, sprach, gab, fand, lag* stb., melyekben a önhangzó *asszonancz*ot alkot (míg a rím a magán- és a mássalhangzó azonosságán alapszik, tehát pl. *Stahl: Wahl, sprach: brach, gab: Grab, fand: Hand, lag: Tag* stb.). A versben, pl. a spanyol románczban, a költemény páros sorainak vége tüntet fel egy és ugyanazon magánhangzót. A németben a rímnek e neme, mely a telt, széphangzású önhangzókban gazdag román nyelvekben (főleg a spanyol, portugál és olasz nyelvben) igen szép, észrevehető hatást nem gyakorol. Innen van, hogy pl. Herder és többen a Cid-románczok újabb fordítói közül, pl. Eitner is, az *asszonancz*ot teljesen mellőzték és csak a vers trochaikus rhythmusát adták vissza. ³⁷ Mások, pl. Regis (l. fent a 25. l.), keresztrímmel helyettesítették, Duttenhofer (l. u. o.) pedig híven próbálták megőrizni. Hogy Herder helyesen tett, midőn e nehéz és (a németben) igen csekély esztétikus eredménynyel kecsgetető alak átültetéséről lemondott, legjobban kitetszik a Regis és Duttenhoffer fordításaiából vett következő mutatóványokból. Az első románcz bekezdése Regisnél:

Diego Lainez, in Betrübniß
Ueber seines Hauses Makel,
Vor Iñigo und Abarca
Alt, reich, und von höhern Adel,

Und erkennend, dass zur Rache
Es an Kräften ihm gebricht,
— Denn, bei seinen hohen Jahren,
Kann Er sie ihm holen nicht —

Kann er schlafen nicht bei Nacht, noch
Speise kosten, wagt zu sehn
Mit dem Aug' nicht auf vom Boden,
Noch aus seinem Haus zu gehn.

³⁶ Az *asszonancz*ról l. idézett verstanomnak 29. és 30. §§-ait.

³⁷ Így tett Győry Vilmos is *A Ganzul románcz-kör* átültetésénél (Budapesti Szemle III, 1873), hol a lefordított 13 románcz közül csak egyben (a II-dik számúban) adta vissza az *asszonancz*ot.

Wagt zu reden nicht mit Freunden,
Gönnet ihnen nicht das Wort,
Weil er fürchtet, dass der Othem
Seiner Schande sie verdorrt'. —

Ugyanaz, Duttenhoffer fordításából (az asszonancz : a—e) :

Diego Lainez sass in Trauer
Ob des reichen Hauses Schande,
Das Inigo, das Abarca
Überstrahlt an Glanz und Adel.

Und er sieht, dass ihm gebreche
Kraft und Macht für seine Rache,
Die der hochbetagte Greis
Nicht mehr selbst sich kann verschaffen,

Da verschmäht er alle Speise,
Kann bei Nacht nicht ruhen, schlafen,
Nicht den Blick vom Boden wenden,
Aus dem Haus zu gehn nicht wagen ;

Noch mit seinen Freunden sprechen,
Denen er nicht gönnt die Sprache,
Da er fürchtet, sie beleidige
Sein von Schmach beladner Athem.

13. A románczok (epikus) stilusa. A Cid-románczok az epikus költészet körébe tartoznak. De a *románcz* maga nem tisztán epikus (elbeszélő) költemény. A Cid-románcz sem az. Az elbeszélést majd a szereplők hosszabb, önállóbb érzés-nyilvánulásai (lyrikus elem), majd rövidebb vagy hosszabb dialogikus részletek, beszélgetések (drámai elem) szakítják meg. Hiszen már az alkalmazott vers maga is, a minduntalan szünetre késztető rövid sorok, azután a gyorsan tova haladó mérték (a trochaeus) lehetetlenné teszik az epikus elbeszélésnek azon nyugodt, egyforma, ünnepies menetét, mely a valódi hőskölteményt jellemzi. Az is ellenkezik az eposz törvényeivel, hogy a költő helyenként saját érzését vagy nézetét is ki fejezi vagy legalább el árulja ; mert a valódi eposznak követelményei közül a tárgyiasság és részrehajlatlanság mellőzhetetlenek. Így pl. LVII, 40—41. felkiált: «Ó gyalázatos merénylet! Ó aljas árulás!» és újra LVIII, 24—25: «Ó aljas árulók! Ó gyalázatos árulás!» A gyönyörű XXXVI. románczban közbeszövi elegikus sajnálko-

zását: «Hallgassatok, boldogtalan trombiták!» stb., sőt a LXVII. dalban, mely a Cid haláláról szól, ő maga, a költő, bucsúzik el a világtól.³⁸⁾ — Az igazi epikus költő csak oly mélyen és igazán érez, mint a lyrikus költő; de míg ez nézeteit és érzéseit egyenesen és akadálytalanul fejezi ki, az elbeszélő költőnek tartózkodnia kell egyéni véleményének nyilvánulásától, — csak az elbeszélte történet útján és az elbeszélés és jellemzés módjával szabad (de ezekkel lehet is) hatnia az olvasóra.

Az epikus költők (pl. Homér, a Nibelungének szerzője, Vörösmarty) mindig pontosan, sőt körülményesen mondják meg, hogy *ki* beszél. Herder ezt nem teszi, s így, hogy félreértés ne álljon be, kénytelen jegyzetben megmondani: «most D. Urraca beszél» (XI); «A király beszél» (XLII) és «Cid felel» (XLIII) — és még a beszéd befejeztével, ugyanazon románcz végén vagy a következőnek elején, megnevezni a beszélőt: XI, 60—61 így szól a királyleány; — XLII, 82—83 így szól Don Alfonso; — XLIII, 74 így felelt a Cid.

Megjegyzendő még, hogy Herder igen szereti az elbeszélő múlt helyett a (történeti) jelent használni, a mi szintén eleve-nebbé, drámaiabbá, szemléletesebbé teszi a románczok stílusát, de csökkenti ennek tisztán epikus jellemét.

14. A románczok nyelvezetének jellemzéséhez. Herdernek főtörekvése oda irányul, hogy a Cid-románczok nyelvezetének és irányának fő jellemző vonásait lehetőleg megóvja. Ezek—mint a népköltészetnek minden termékénél — természetesség, egyszerűség, világosság, erő és szemléletesség; a *spanyol* románczok azonkívül még bizonyos *komoly méltóság* által kitűnnek. Herder is mindenekelőtt egyszerű és erővelteljes kívánt lenni. Azért került a kifejezés gazdagságát vagy pompáját, nem igen hasz-

³⁸⁾ E szép versekre (LXVII, 1—16) vonatkozólag megjegyzésre méltó, hogy Herdert a Cid kidolgozásánál, közeledni érezvén élete végét, folyton fájdalmas halálsejtelmek töltötték el, melyek tudjuk szomorúan valósultak. — Külömben a XXXVI. és LXVII. románcz e személyes részletei megvannak (bár rövidebben és kevésbé költőiesen) a francia, az utóbbi a spanyol szövegben is; az LVII. és LVIII. dal e lyrikus elemei teljesen Herderéi.

nált diszító mellékneveket, kevés hasonlatot, alig teljesebben rajzolt képet; a kifejezendő fogalomra vagy cselekedetre lehetőleg a legáltalóbb kifejezést akarta alkalmazni és csak ezt, semmit mást. Kifejezése többnyire szabatos, néha túlságosan rövid, itt-ott homályos, nem egyszer prózai. Herder annyira kereste a természetet, pompa nélkül való egyszerűt, hogy helyenként száraz, köznapi, szegényes, néha darabos és prózai lett.

A mondottak megvilágítására, általában a német Cidromániczok költői nyelve főbb sajátságainak feltűntetésére álljon itt egynehány megjegyzés.³⁹

Herder főleg *méltóságot* kívánt a romániczok nyelvének kölcsönözni, még pedig a következő, a prózában kevésbé szokásos vagy éppen szokatlan szórendi szabadságokkal:

A jelző melléknevet néha a hozzá tortozó főnév után használja a névelővel (a költői nyelv e sajátságát főleg Schiller szerette és alkalmazta), pl.

XXII, 75. *Also meine Stadt Zamora*

Lass ich dir, die wohlverwahrte,

Wohlbevölkerte. —

Hasonlóképpen szereti a határozót az általa közelebről meghatározott részesülő után állítani, pl.

I. 1. *Trauernd tiefsass Don Diego*

XII, 13. *Glänzend schöner als Krystall*

Különösen feltűnő, hogy az előjáróval összekötött igét igen sokszor ketté választja, a mi által az előjárónak nagyobb súlyt kíván kölcsönözni, pl.

II, 6. *Éh' er noch ihn an sich gürtet*

III, 10. *Ab von Layn Calvo stamme*

V, 24. *Und der Hof, als an sie kamen*

V, 35. *Ab von ihren Mäulern stiegen*

L, 19. *Ab die Kriegeswaffe legt stb.*

³⁹ L. ezen és a következő fejezet anyagát illetőleg főleg *Niemeyer*-nek fent a 26-dik jegyzetben említett könyvét, mely ma már elavult ugyan, de igen sok helyes megjegyzést és útmutatást tartalmaz.

A mondat élén, a német népdal példájára, az alany elejébe teszi az állítmányt, pl. LVI, 53. *Sprach der Cid* s u. o. 58. *Traten zu ihm beide Grafen*; — máskor elválasztja a sajátítót a hozzá tartozó birtoktól, pl. XLIX, 6. *Brach in Ländern in der Mauren*; ismét máskor inversiót alkalmaz, azaz előbb rámutat névmással a főnévre, mely csak később következik, pl.

XII, 40. *Weil er ihn nicht fassen konnte,*
Stürzet' er sich in den Schlund

LVI, 56. *Die ich über alles liebe,*
Meine Töchter schenk' ich euch.

Gyakori a megfordított eset is, hol a névmás utólag nyomatékosan mutat az előző főnévre, pl. XI, 41 *bedarf ein edler Diamant, bedarf er Gold*; XXXIX, 39 *Seine dreimalhundert Männer — alle zogen sie mit ihm*; XLIV, 11 *mit dem Degen, mit ihm redet mein Gemahl*; LIII, 17 *das Andenken an die Härte — längst ist es aus meiner Brust*; LXVII, 23 *dass er seinen Freund Babieça, ihn noch einmal sehen will.*

Hosszabb körmondattai sokszor nehézkesek, prózaiak, mivel a költő pontosan a grammatica szabályai szerint alkotja. Ilyenek pl. XV, LVI, LXIII bekezdései, XXV befejezése, XXX ötödik, XXXIII negyedik szaka.

Hogy a stilust szabatosabbá, a kifejezést rövidebbé tegye, sokszor kötőszó nélkül állítja a mondatrészeket és mondatokat egymás mellé, — használ sokszor részesülőt. Legfeltűnőbb az u. n. független tárgyeset, melyet Herder igen sokszor alkalmaz. Ez abban áll, hogy az átható ige múlt idejű részesülőjét, mely voltaképen mindig szenvedő értelmű, cselekvő értelemmel használja; tehát pl. II, 1 *Angehört den Schimpf des Hauses* e. h. *Nachdem er angehört hatte.* Ezenkívül:

V, 10. *Aufgelöst das Haar in Trauer*

XV, 16. *Abgelegt die Waffenrüstung*

XXVIII, 83. *Also sprach, gepresst den Busen*

XXXII, 75. *Aber abgelegt die Waffen*

XXXVIII, 2. — *seine Hand geleet*

— 5. — *das Haupt entblösst*

LV, 1. *Wohlgeordnet seine Völker*

LVI, 37. *Alles indes überstanden*

LXIII, 33. *Ausgesprochen diese Worte.*

A részesülőt Herder nem csak a tárgyesetre vonatkoztatja, pl. XLIX, 5. *Er verliess — seine Töchter, alle von ihm hochgeliebet*, vagy LXI, 81. *Trug er — schwaze Rüstung, übersät mit goldenen Kreuzen*; — hanem a tulajdonítóra is, XXXVI, 78. *Todtverwundet* (a halálosan megsebzettnek) — *Höleneifer gibt ihm Kraft* vagy XLI, 6. *In den Ländern, einst verloren*, vagy XLV, 45. *Von zwei Kasten, angefüllt mit — Silberwerk*, vagy LIV, *In der schönen Stadt, gewonnen durch die Tapferheit*, vagy LV, 35. *Von dem Volk, mit ihm gezogen, blieben wenig.* — Szokatlan a jelen idejű részesülőnek tárgyesetre vagy sajátítóra vonatkoztatása, pl. XXXII, *Dass er seines Königs Seele scheidend* (a földtől távozót) *nicht beleidige*, vagy LVII, 52. *Und es schlägt das Herz der Töchter, unter Seufzern — scheidend* (a távozóké).

Legtöbbször, legfeltünőbbben és tagadhatatlanul nagy hatással használja Herder az ismétlést, még pedig egyes szóknak, egyes kifejezéseknek és egész verseknek ismétlését. Célja: hogy így az olvasó figyelmét egy bizonyos fogalomra, tényre, gondolatra fordítsa. Példákat minden románcz tartalmaz; azért álljon itt csak néhány eset az ismétlésnek Herdernél tapasztalható sokféle, változatos alakjainak feltüntetésére:

XLVI, 25. *Don Alfonso, Don Alfonso*

— 28. *Wenn du, wenn du nicht erwachst*

II, 3. *Denkt an seine jungen Jahre*

Denkt an seines Hauses Macht

IV, 5. *Denkend an die Schmach des Hauses,*

Denkend an des Sohnes Jugend,

Denkend an des Sohns Gefahren

XV, 55. *Mit Ximenen ihn erwarten,*

Mit Ximenen, seiner Braut

XXII, 67. — — *jetzt befehl ich,*

Um mit mir den Segen aller

Meiner Kinder mitzunehmen,

Jetzt befehl ich — —

XXIII, 8. *Steigt er auf sein Ross, und blasen,*

Blasen lässt er allenthalben

XXIV, 46. — — *für die Ehre,*

Und doch muss ichs, für die Ehre

XXXV, 17. *Nie mich zu verlassen, nie.*

Egész verset ismétél a költő: XXV, 58 és 61., XXXVIII, 22 és 26., XLI, 5 és 10., XLVII, 51 és 53., XLVIII, 1 és 8; — két és több verset: XXIII, XXVIII, XKXII, XXXVI és LVIII.

A szószerű ismétlések helyett vagy azokkal kapcsolatban használ Herder többször hasonló, párhuzamos kifejezéseket vagy mondatszerkezeteket, melyek a stilust hangzatossá, népszerűvé teszik, a mint azok minden népköltészetben igen gyakoriak is; pl.

XLVIII, 37. *Arbeit ist des Blutes Balsam,*

Arbeit ist der Tugend Quell.

LVI, 61. *Nach Castiljen zog der König,*

Nach Valencia zog der Cid.

XXXI, 19. *Wenn ein Herr auch unrecht zürnet,*

Muss ihm der Vasall gehorchen;

Wenn ein König sich entschuldigt,

Muss er ihm treu sein und hold.

XXVIII, 17. *Da du uns zu Feinden haben wolltest,*

Warum klopfest du an unsre Thore?

Da durch dich wir hier in Jammer leben,

Warum kommst du und was willst du weiter?

A stilusnak egyszerűsége és szárazsága mellett az előadás azért még sem nélkülözi teljesen a *képletességet*, a *költői emelkedettséget*. Találkoznak egyes költőibb kifejezések, pl. X, 36. *Rosenlippe*; XIII, 1. *Silberquelle*; — néha czéloz a költő ismeretes mondai alakokra, pl. XXXVI, 5. *Diego, mit der Stärke des Alciden, seine Feind' erwartend*; vagy XLVI, 26. *Don Alfonso, unter der Sirenen Sange schlummerst du*; hasonló LXVI, 26. *Wiss' es ja kein Mohren-Seewolf*; — sőt sokszor nagyobb, valódi epikus hasonlatokat is sző az elbeszélésbe és leírásba, a nélkül azonban, hogy azokat — a nagyobb epikus költők példájára — teljesebben, szélesen kifejténé; pl.

VI, 5. (Ximeneről): *Schön wie die bethaute Rose Glänzte sie in ihren Thränen.*

XII, 3. (a földről tavaszszal): *Da die weissbehaarte Mutter Sich wie eine Fee verwandelt In die schönste junge Nymphe.*

XVIII, 11. (lovakról): *Zart wie Hermelin.*

XXIII, 63. (Rodrigo esküiről és hízelgéseiről): *Alles — Wie ein Lüftchen überm Sande Hat die Zeit es fortgeweht.*

XXV, 4. (Sanchoról): *Wie ein Sperber, Der den ersten Raub gekostet, Jetzt nach reicherm grösserm Raube Dürstet und nach wärmerm Blut (úgy támadta meg nővérét); — 10. er schleppt Elviren, Wie die schwache Taube wehrlos, — ins Kloster.*

XXVI, 9. (Zamoráról): *ausgehauen Ist die Stadt wie aus dem Felsen, Der ihr anliegt wie ein Panzer; — 17. (a Dueróról): der sie (a várat) einschliesst wie ein Mädchen.*

XXX, 10. (két lovagról): *wie Hasen sprengen Sie hinauf dort jenen Hügel; — 17. (Gonzaloról): zwei Gegner sind ihm Wie ein Haar aus seinem Bart; — 46. (két nemesről): Wie die Löwen brüllten sie.*

XXXVI, 92. (Gonzaloról): *Sah den jüngsten Sohn verblühen, Ihn verblühen wie eine Rose, Eh' sie sich entfaltete.*

XLIII, 32. *Des Wohlthäters Rede löschte, Gleich dem Schwamm, die Wohlthat aus.*

XLVII, 8. (A királyok sújtják a magasabb szolgálkat), *wie die grossen Götter, Deren hoher Zorn im Donner Nur das Binsenrohr verschont.*

XLVIII, 52. *Töchter ohne ihre Mutter Sind wie Lämmer ohne Hirt; — 98. (a Cid szaváról): Auf mein Wort, — Dieses wie des Himmels Feste — ist fest und gewiss.*

L. 52. (Ximene), *Klagend wie die Turteltaube.*

LXVII, 15. *Ach der Tod, er raubt uns Alles, Wie ein Hahnbicht raubt er uns; — 34. (Babieça) steht mit grossen Augen stumm da wie ein Lamm.*

Metaphorákban sem szükölködik (de nem is gazdag) Herder stilusa; pl.

I, 33. (Rodrigoról): *Mit entflammten Tigeraugen Tritt er von dem Vater rückwärts. — Későbbi elnevezései: VI, 14. eine*

Schlange; — 33. *wildes Thier*; — XIX, 45. *ein Löwe*; — XXV, 30. *Perle des Reiches*; — 47. *Blume Spaniens, Spiegel echter Ritterschaft*; — XXVI, 24. *Kleinod*; — 28. (a király szól): *du, unsres Hauses Säule*.

A teremtést az isten szép házának (XII, 28. *als hätte Gott in sein schönes Haus, die Schöpfung*), az ellenségeket darázsoknak (XVII, 54. *diese fremden Wespen*), a rágalmazók és irigyek szavait méregnek (XXXIV, 11. és LII, 72.), a hízelkedőket kutyaának (XLIV, 62. *Hunde, die dir heute schmeicheln, morgen dich anfallen*), a nyilazó szerezsen nőt égi csillagnak (LXVIII, 62. *einen Stern des Himmels*) nevezi.

Szép, bár egyszerű metaphorák: I, 21. *die Bürde des Grames*; — XI, 51. *die Tücher menschlicher Vergessenheit*; — XIII, 28. és XXII, 58. *der Zaun der Ehre*; — XXII, 27. *das (Fege-) Feuer der Worte*; — XXXVIII, 28. *des Zornes Flamme*; — XLIV, 19. *die Zähne des Neides*; — LIII, 69. *der Honig der Lippen*.

Kifejtettebbek: XXI, 1. *Ehren, Glück und Macht und Güter, Aller Ruhm und Pracht der Erde, Eine leichte Wasserblase Seid ihr, auf dem Lüftchen schwebend Einen kurzen Augenblick*; — XXVIII, 93. (a Cid, Urraca szavaitól): *Wol von manchem Pfeil verwundet, Der, auch ohne Spitz' und Eisen, Tief im Herzen bohrend glüht*; — XLVI, 65. (a Cid mondja): *Hier blas' ich jetzt in die Lüfte Das Gedächtniss meiner Schmach*. — LI, 27. *Eine Quelle, Abzuwaschen solchen (t. i. becsületbeli) Flecken, Quillet in des Feindes Brust; Feindes Blut tilget die Schande des Verzagten*. — Igen szép a férfi és nő viszonyának összehasonlítása a madárral és a vadászszal, XII, 61—68. Midőn a Cid, Alfonsotól száműzve, elhagyja az udvart és sokan követik őt, a költő szép allegóriában fejezi ki nézetét: XLVII, 31. *vom Schlosse Wenn ein hoher Stein sich losreisst, Folgen bald ihm andre nach*.

15. **A Herder-féle Cid-románcczok cselekvénye.** Herdernek a spanyol románcczok átdolgozásánál egyik főtürekvése oda irányult, hogy a műnek, melyet *egységes költői alkotásnak* tekintett, számos hézagait és ellenmondásait eltávolítva, a költemény cselekvényét lehetőleg egységessé és kikerekítetté, a jellemeket le-

hetőleg összehangzókká és befejezetteké alkossa. Herder *Cid*-je a cselekvény és jellemzés egységéhez kötendő igényeknek sokkal nagyobb mértékben is felel meg, mint a *Cid*-románccok bármely más, eredeti vagy fordított gyűjteménye.

Herder négy részre osztotta költeményét; az első három rész Rodrigo tetteit Fernando, Sancho és Alfonso királyok alatt tárgyalja, a negyedik a hősnek azon életszakát foglalja magába, melyben a *Cid* maga is (mintegy) önálló fejedelem (a maga ura) volt.

Az *első rész* — a *Cid* I. vagy Nagy Fernando (1034—1065) alatt — a következő eseményeket tartalmazza: 1. Rodrigo megbosszulja atyját, kit Don Gormaz becsületében megsértett. — 2. Nagy diadalt ül, csak atyja hűbéreseivel, a mórokon, kik Castiliába betörték; győzedelme dicsőségét és eredményeit azonban most is, mint később mindig, a királynak engedi át. — 3. A király lovaggá avatja, Ximéne (a megölt Gormaz leánya) és Doña Urraca (a király leánya) megszeretik. — 4. A *Cid* nőül veszi Ximénét, ki előbb bosszúból megbüntetését, sőt halálát követelte volt. — 5. A *Cid* nem csak a mórok, hanem a német császár és a római pápa ellen is kivívja, illetőleg megóvja hazája függetlenségét.

A *második rész* — a *Cid* II. vagy Erős Sancho (1065—1072) alatt — Sancho királynak testvérei ellen viselt jogtalan háborúját beszéli el. Főbb részei: 1. A *Cid* ellenzi a háborút, de végre, mint a király vazallusa, engedelmeskednie kell Sancho parancsának. Éppen akkor érkezik a csata színhelyére, midőn az ellenség fogságba keríti Sanchot. A *Cid* kiszabadítja a királyt és fogolylyá teszi Garciát. — 2. Sancho, miután öccseit, Garciát és Alfonsot, és hugát Elvirát birtokaiktól megfosztotta, Urraca ellen indul. Előbb azonban Rodrigót követül küldi Zamorába, hogy megadásra szólítsa fel a várat. A *Cid* Zamora alá megy, de a királyleány szemrehányásaitól mélyen szíven találva, szótlanul visszafordul, mire Sanchó őt száműzi. — 3. Sancho nem boldogulván Zamora ellen, visszahívja a *Cidet*, ki a királyt újra lebeszéli, de eredmény nélkül, e bűnös harc folytatásáról. — 4. Bellido d'Olfos meggyilkolja a királyt, kiért (mivel a *Cid* foga-

dalmat tett, hogy soha sem fog Zamora ellen harczolni) Diego Ordoño áll bosszút a zamorabelieken, párbajban megölvén Gonzalo négy fiát.

A *harmadik rész* — a Cid VI. vagy Bátor Alfonso (1072—1109) alatt — a hős csillagának hanyatlásáról szól. Fő-részletei: 1. Alfonso haza siet Toledóból; de mielőtt uralkodását megkezdheti, esküvel kell kijelentenie, hogy Sancho meggyilkoltatásában nem részes. Mivel ez eskü átvételére a Cid vállalkozik, a király megharagszik reá és egy évre számüzi. Nemsokára ugyan visszahívja, de ellenségei újra kieszközlük számüzetését. — 2. A Cid vagyonát a király érdekében a mórok ellen viselt háborúk felemésztették; azért most, hogy úti-költsége legyen, Ximenének önként felajánlott kincseit nem akarván elfogadni, két homokkal telt ládára két kereskedőtől ezer aranyat vesz föl. — 3. A Cid háromszáz vitézzel nagy misén, hol fegyvereit és zászlaját felszentelteti, fogadja, hogy az Istenért, a hazáért és a becsületért fog harczolni s a pogányoktól elfoglalandó tartományt Új-Castiliának fogja nevezni. — 4. A Cid a harczba indul. Alfonso a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik felőle és bánja, hogy megsértette.

A *negyedik rész* — a Cid Valenciában és a halálban — a hős életének legfényesebb szakaszát beszéli el: 1. A Cid több csatában veri meg a mórokat és elfoglalja váraikat, köztök a hatalmas Valenciát, hol barátjai Pelaëz (ki előbb egyszer gyáván viselte magát) és Alvar Fañez (leghívebb embere) csodákat mívelnek. — 2. A Cid Valenciába hozatja nejét, ajándékokkal örvendezteti meg és folyton urának ismeri el a királyt, és vissza fizeti a kereskedőktől kölcsön vett ezer aranyat. — 3. A Cid a mórok megújított ostromai ellen megvédi Valenciát és ropant kincsek birtokába jut. — 4. A Cid két leányát a Carrion grófok veszik nőül, de gyáván viselik magukat és gyalázatosan bánnak nejükkal, úgy hogy a király őket alávaló árulóknak bélyegzi és birtokaikat elkobozza. — 5. A hős híre folyton terjed és emelkedik, úgy hogy Perzsiából is fel keresik a szultán követei, leányait pedig az aragoniai és navarrai trónörökösök veszik nőül. — 6. A Cid, igen megöregedvén és elerőtlenedvén,

miután várát még egyszer, Bucar király egy nagy serege ellen, diadalmasan megvédte, meghal; de a mórok előtt titkolják halálát. — 7. Tizenkét nappal halála után neje és hívei lovára ültetik a hősnak bebalzsamzott és fegyverbe öltözött holttestét, és így Castiliába indulnak vele. Az ellenség, mely a menetet útközben megtámadja, a Cid láttára rémülten futásnak ered. — 8. Cardeñában temetik el a hőst, kinek egy késő unokája, Sancho navarrai király, az egy hadjáratában szerzett tömérdek kincseket a kolostornak adományozza, melyben a Cid nyugszik.

16. **A Cid-románcczok szereplői.**⁴⁰ A költeménynek főalakja, kit Herder különös rokonérzéssel rajzolt, kinek kedvéért a többi alakokat inkább csak vázolta, mint jellemezte, a Cid maga. A fent a 11-dik fejezet végén Rodrigo jelleméről mondotakat csak egy pár vonással egészítjük ki, melyek közül a hős külső alakjára vonatkozókat előrebocsátjuk.

A *Cid* a férfias loagnak, testi alakjában és magatartásában is, valódi mintaképe. Termete nagy és lovagias; teste hősi erőt, kitartó szívósságot árul el; arcza szép, kifejezéssel teljes; szemei fénylők: ha haragszik, a tigrisre emlékeztetnek, ha nyugodt kedélyű, megnyerők és vonzók. Hosszú szakálla, mely őt a cicomás udvari emberektől megkülönbözteti, vas hangja, melylyel az oroszlányt megrettentí, a kifejlett férfiút jellemzik. Ifjú szépsége szenvedélyes szerelemre gyulasztja Urracát, ki Narcissushoz hasonlítja; férfias szépsége még halálos ágyán is bámulásra ragadja nejét és királyát.

E külső szépség jelleme szépségének tükre. A Cid jellemének főelemei: a becsület, melynek parancsait tántoríthatatlan hűséggel teljesíti; vallásosság, mely a gondviselés útjait tiszteli és a «pogányok» uralmát megdönti; nyíltság, mely saját kárára sem tudja elhallgatni vagy elferdíteni az igazságot; bátorság, vitézség, mely a legnagyobb ellenségtől sem riad vissza és a csata legválságosabb percében sem ingadozik; megható

⁴⁰ E megjegyzések természetesen csak rövid vázlatoknak tekintendők, melyeket az olvasóknak (első sorban a tanulóknak) a költeményből magából kell kiegészíteniök.

hűség mind azok iránt, kiknek hűséggel tartozik: neje, gyermekei és fejedelme iránt, mely utóbbinak sokszor jobb meggyőződése ellenére, vérző szívvel, de mégis engedelmeskedik, mert a vazallus főerénye és kötelessége a hű engedelmesség, bármit parancsoljon is hűbérura; hazaszeretet, mely az idegenek elűzését tekinti főfeladatának; végre dicsőségvágy, mely azonban nem első sorban a maga kitüntetését és hatalmát, hanem a haza, a vallás, a király nagyságát és diadalát tartja főczélul szem előtt.

A nagy férfiak erényei, minél mélyebbek és erősebbek, annál könnyebben vezetnek túlzásra. Így a Cid sem ment némely hibáktól, melyek azonban alakja nagyságát nem csökkentik, hanem csak igazabbá, emberibbé teszik azt. Hogy atyja becsületét Don Gormaz megölésével bosszúlja meg, hogy Sancho királyt legigazságtalanabb hadjárataiban is segíti, — ezek a *kor hibái*, mely a *vérbosszút* és a *vazallusi hűséget* a lovag legszentebb kötelességeivé tette. Herder *teljesen* megsemmisítette volna a költemény korabeli jellemét, melyet úgyis nagyon mérsékelt, ha a középkor (főleg a spanyol középkor) e főjellemvonásait mellőzte volna. De vannak a Cid jellemének néhány oly hiányai is, melyek függetlenek a különböző korok szokásaitól, melyek tisztán emberiek. Rodrigo indulatos, főleg haragjában. Midőn Alfonso másodszor számüzi, a Cid heves felindulásában kijelenti, hogy ezentúl nem a hazát, hanem csak saját érdekét fogja szolgálni. De ez érzése nem tart sokáig, s a templomban már esküvel fogadja, hogy fegyvereit csak Castiliáért és a keresztyénségért fogja hordani. Magaviselete a mórok ellen sem egészen kifogástalan, mert voltaképpen kétszínű; a két zsidót pedig, kiktől pénzt kér kölcsön, egyenesen megcsalja, maga is avval mentetgetve a szükségtől kierőszakolt csalását, hogy a kincsek ugyan nincsenek meg a zálogba adott ládákban, de bennök van az ő szava, és az ő szava jó arany. De mily csekély jelentőségűek ezen kis hiányok azon számos ragyogó erénnyel szemben, melyek a Cid-et a középkori keresztyén lovag valódi mintaképévé teszik!

Kedves, szeretetreméltó alak *Ximene*, a hős neje, kinek

jellemzésénél Herder — általános felfogás szerint — saját, forrón szeretett nejét is szem előtt tartotta. Ximene a költemény alakjai közül legfeltűnőbb változáson megy keresztül: mint leány a Cid ellensége, atyja halálának minden módon megbosszulója, a becsület parancsának szolgája, — mint nő a Cid hű, szerető, gondjaiban és szenvedéseiben tántoríthatatlan ragaszkodással osztozkodó felesége, leányainak gondos anyja. Mint leány Ximenét megölt atyja tisztelete és szeretete, de még inkább a kor szokása, mely vérbosszúra kötelezte a meggyilkoltak utódjait, vezérlik. Nem *szíve* sugallata (bár kezdetben szenvedélyesebb modorával ezt akarja elhitetni a királylyal), hanem inkább a *kötelesség* érzete teszük a Cid ellenévé. Midőn a király a jeles ifjút nem akarja megbüntetni, midőn ennek híre és dicsősége mind inkább növekszik és terjed, midőn Rodrigo közeledik hozzá, szerelméről beszél és kijelenti, hogy fájlalja tettét, midőn végre a bölcs és jó Fernando maga is kívánja és sürgeti a békét — Ximene lemond a bosszúról, hiszen a Cid pótolni akarja atyját, anyját, családját, rokonait és szolgáit — és hitvesévé lesz annak, kit (mint Urraca a féltékenység éles szemével már régen észrevette) már előbb is, de öntudatlanul, szeretett. Ezentúl kellemmel és méltósággal, gyöngédséggel és erővel — a mint férje változó sorsa követeli, — de mindig tántoríthatatlan hűséggel és odaadással egyedül a Cidnek és gyermekeinek él. Ximene egyike a legszebb női alakoknak, melyeket a költészet alkotott.

A költeményben szereplő három király közül igen rokonzertes, bölcsessége és jósága által kimagasló alak *Fernando*, a Cid hű és hálás ura. Fernando kezdettől felismeri az ifjú Rodrigóban a kiváló hőst és rögtön oltalma alá veszi. Inkább elviseli, Ximénével szemben, az igazságtalanság látszatát, sem hogy a jeles leventét feláldozza. Azután észre is veszi, hogy Rodrigo és Ximene egymáshoz illenek, és nyíltan s csellel azon van, hogy egyesítse őket. A Cid-nek egészen halálaig jó királya marad: sajátkezűleg lovaggá avatja, birtokokat ad neki, esküvőjét rendezi, nyíltan fejezi ki neki háláját, sőt a mór fejedelmek követői előtt kijelenti, hogy mindenét hadvezérének kö-

szöni, halálos ágyán pedig esküvel kötelezi fiait, hogy a Cid-et legdrágább kincsök gyanánt tartsák és tanácsát kövessék. — Fernando nem csak böles király, hanem szeretetre méltó ember is. Ximene panaszai és vádjai nem sértik őt; érti a szerencsétlen árva szomorúságát. A Cid esküvőjén jó kedvű, tréfál, bizalmasodik, a nélkül hogy méltóságából veszítene. Bölcsesség és jóság, a fejedelem és ember legfőbb erényei, teszik Fernandót oly szimpatikus alakká. Halálos ágyán látjuk, mennyire tülemelkedik a földi hiúság gyarlóságain, hogy feddi leánya önzését és arczátlanságát, miképpen fenyegeti gyermekeit átkával, ha egymást birtokaiktól megfosztani törekednének. — Mint hős azonban nem mérkőzhetik a Cid-del, — ezt természetesen az egész mű feladata (a Cid-nek dicsőítése) megkövetelte. A mórok ellen nem vonúl, mert gyengének tartja magát; a pápa követelte adót megadni hajlandó, mert tart a német császár hadától. Coimbrát azonban hét évig ostromolta, míg végre bevette. Tehát nehezen határozza el magát új vállalatra, de a megindítottat erélylyel és kitartással viszi, míg szerencsésen bevégezheti.

Egészen más egyéniségek fiai, Don Sancho és Alfonso (mert Garcia nem szerepel) és leánya Doña Urraca (mert Elvira csak említve van). *Don Sancho* szenvedélyes, erőszakos férfiú, kit határtalan hatalom- és birtokvágy vezérelnek. Külömben roppant erős, de igen gyáva ember. Apja halálos ágyánál ő az egyedüli, ki a birtokrablóra mondott átkot nem ismétli; s csakugyan, rögtön Fernando halála után megtámadja testvéreit, legyőzi őket (vazallusai segítségével, kiknek csak engedelmeskedniök szabad, de nem a király tetteit bírálniok) és elzárja hármukat. Hiába inti az atyjától reá hagyott és lelkére kötött hű és böles tanácsadó, a Cid; Sanchót nem belátása, hanem egyedül szenvedélye vezeti. Végre Zamorára kerül a sor. A Cid, kit a király eddig roppant túlzott és affektált hizelgésekkel halmozott el, nem viszi el a király hamis üzenetét Urracának. Ezért megharagszik Sancho a Cidre és számüzi; de nem sokára ismét visszahívni kénytelen. A Cid, kit (a király nagy bosszúságára) a tábor örömiradással fogad, újra inti Sanchót; de ezt

szenvedélyes birtokvágya annyira elvakítja, hogy nem az egyenes, derék Rodrigónak, hanem a hízelgő, alattomos Bellidónak hisz, kit mindenki árulónak, gazznak nevez. Utolsó tette is jellemzi az indulatos, heves, bosszúvágyó zsarnokot: megesküd-teti egész seregét, hogy Zamorában kegyelem nélkül lemészárolják az összes lakosságot. De e kegyetlen szándékát meghiusítja a bosszuló sors. Még halála órájában sem tagadja meg jellemét: szemét most is a forrón óhajtott várra szegi, utolsó szava pedig hazugság: jajgat, hogy a királyoknak csak halálos ágyukon mondják az igazságot, — pedig a Cidre, ki neki mindig igazat mondott, soha sem hallgatott. Mily ellentétes, mily érdekes két kép: Fernando és Sancho, apa és fiú, haláluk órájában!

Sancho testvére, *Don Alfonso*, nem szeretetre méltó, kitünő jellem, de nem is gonosz ember. Nem birtokvágyó, testvéreit soha sem bántaná, tiszta szívből mond átkot a rablóra. Midőn Sancho Garciat és Elvirát legyőzte, Alfonso maga fog fegyverhez, hogy a támadást megelőzze. De hogy a testvérharcznak még látszatát is kerülje, nem Sanchónak, hanem a Cidnek üzen háborút. E háború reá nézve kedvezőtlen kimenetlű; de Urraca, ki Alfonsót forrón szereti, megmenti a fogásból, kiségti zsarnok testvére országaiból és (Sancho halála hírére) visszahívja a trónra. Ekkor eszességének érdekes bizonyítékát adja: attól tartva, hogy a mór emir, ki őt vendégszeretőleg fogadta, most talán visszaélhetne azon kedvező alkalommal, hogy a leghatalmasabb keresztyén *király* az ő birtokában van, titokban hagyja el Toledót. Alfonso teljesen át van hatva a középkori királyok büszke öntudatától: roppant fenségesnek tartja az Istentől származó királyi hatalmat és áthidalhatatlan mély úrt lát maga és alattvalói közt. Azért haragszik meg oly nagyon a Cidre, midőn ez őt oly lealázólag megesküd-teti. Alfonso számüzi a vezért, kinek nagy érdemeit teljesen elismeri (ellentétben Sanchóval), de a kit önhittnek, elbizakodtnak, türhetetlen büszkének tart. Nővére kéréseire és a Cid gyermekeinek láttára vissza hívja a hőst, remélve, hogy ezentúl szerényebb, finomabb, alázatosabb lesz. De Rodrigo a régi egye-

nes és igaz férfi maradt, ki most sem kiméli a király gyenge hiúságát és az udvarbeliek léha ürességét; s ezért Alfonso őt újra számüzi. De a király nem rossz, csak gyenge; midőn a Cid eltávozott, rögtön megbánja hevességét és a legnagyobb tisztelettel szól róla. Ezentúl (egypár kisebb vonást nem tekintve) meg is javúl Alfonso: jóakarója és őszinte híve lesz a Cidnek, köszönettel (nem többé sértett hiúsággal) fogadja tanácsait, személyesen felkeresi őt Valenciában, pártolja és megajándékozta leányait, megbünteti a gaz Carrion grófokat és igaz szívből siratja a hős halálát.

Érdekes alak a királyleány, *Doña Urraca*. Jellemének egyik fővívója szenvedélyes, szerencsétlen szerelme. Urraca szereti Rodrigot, de (midőn ez nem viszonzozza érzését) szeretete nem válik gyűlöletté, hanem csak fájdalmas lemondássá. A féltékenység elragadja őt percnyire: kijelenti, hogy gyűlöli a Cidet, rosszat kíván neki, korholja, szemére veti neki alacsony származását, — de ez csak múló felindulás; szíve sokkal nemesebb, semhogy akár őt, akár Ximénét igazán bántaná vagy szerelmi boldogságukat meg akarná gátolni. — Urraca jellemének másik fővonása hiúsága, büszkesége, birtokvágya. Át van hatva származásának nemességétől, nagyságától; szereti az életet, a hatalmat, az uralkodást; midőn atyja őt kolostorba akarja küldeni, ez annyira ellenkezik természetével és úgy felizgatja, hogy a királyt halálos ágyán heves, sőt szenvedélyes és aljas vádakkal és arczátlan fenyegetésekkel sérti; önálló, független akar lenni, és ehhez birtok, gazdagság kell. De szíve jó: atyját keservesen siratja, szerencsétlen testvéreit szánja s lehetőleg segíti. Az igazság és jog érzete erőt és férfias gondolkodást ad neki: midőn a Cid, kit még mindig oly bensőleg szeret, mint a zsarnok Sancho követe jelen meg előtte, hatalmas sújtó szavakkal fogadja a hőst, ki egy szót sem tud válaszolni. De azért nem tartja Rodrigot elvetemedett embernek, sőt nemes tettet is fel tételez róla. Midőn Gonzalo fiai párbajra indulnak — Urraca ekkor megható gyöngédséggel kéri az apát, hogy ne koczkáztassa drága életét, — sajnálja, hogy a vérszomjas Diego és nem a nemes Rodrigo vív párbajt, mert ez

ki tudta volna egyeztetni saját becsületét a zamorabeliekével. De ekkor ismét a Cid érzéketlensége jut eszébe, — s így folyton ellentétes érzésekkel emlékszik meg a hősről, kit végre is, érzései minden ingadozása daczára, mégis folyton szeret. Ezt igen szépen tünteti fel ama gyönyörű jelenet, melyben Urraca a Cid gyermekeit gyűlölni akarná — de mégis nagyon szereti (XL). Midőn Alfonso hazatér, Urraca, ki e testvérét forrón szereti, egészen neki szenteli életét és az ő szeretetében némi vígasztalást lel viszonzatlan maradt szerelmeért.

A többi szereplők nem oly tevékeny tényezői a cselekvésnek, hogy a költő teljesebben és kikerekítetten jellemezhetne volna. De Arias Gonzalo és fiai, Bellido d'Olfos, Alvar Fañez stb., vázlatos jellemzésük daczára is, érdekes és életteli alakjai a Herder-féle Cid-eposnak.

Végül csak rövid utalással figyelmeztetünk azon nagy és szép szerepre, melyet a Cid-románcokban — mint más epikus költeményekben, főleg a népeposz különböző termékeiben — a *trombiták* és *zászlók*, a *hős kardja* (Tizona) és *lova* (Babieça) játszanak. A költő életet, belátást és érzést ad a hős fegyvereinek és hadi ménjének, melyek a Cid minden tettében, öntudatos segédek vagy társak gyanánt, részt vesznek. *Trombita- és dobszó* jelöli a csaták kezdetét. Trombitaszó mellett szentelteti be a Cid fegyvereit, midőn a számkivetésbe indul, — trombitaszó kíséri a pogányok ellen vonuló hőst, eleveníti az erős Valencia ostromát, követi a Cid utolsó lehelletét és jelenti a hősnek, még halála után kivívott fényes győzelmét.

A *zászlók* szerepe csak a költeménynek utolsó részében kezdődik, de itt nyomról nyomra kísérik a Cid tetteit és hangulatát. Magasra emeli őket, midőn nagy tettekre gondol, szerényen lehajtja, midőn kijelenti, hogy nem a maga, hanem a keresztyénség számára kíván hódítani. Midőn Ximenétől elbucúzik, hogy Toledo ostromára induljon, a zászlók türelmetlenül lobognak a levegőben, mintha már meg sem várhatnák, hogy a hős őket a csata zajába vigye. A Cid csak legjobb emberére, Alvar Fañezre, bízza zászlóját, és ez nagy dicsőséggel lobogtatja ura és barátja czímerét. Egyszer Bermudez, a Cid

egy másik kitünő embere, tartja a zászlót, mely ekkor is nagy győzelemnek (Miramolin fölött) tanúja. A hős halottas ágyánál jelen vannak zászlói is, — némán, szomorúan, mintha fájlalnék, hogy mély bánatuknak sem hangokkal sem könnyekkel nem tudnak kifejezést adni. Bucsúztatóul még egyszer hangosabban és erősebben zajlanak, — azután, uruk halála perczében, teljesen és nemesen elnémúlnak. Természetes, hogy a sirboltba lovagló hőst zászlója is kíséri, mely még egy századdal holta után is tiszteletre és áldozatkész adakozásra bírja a Cid egy késő, büszke ivadékát.

A kard nem játszik nagy szerepet a költeményben, egyrészt azért, mert a hősnek egyszerre több kardja is van, másrészt azért, mert Herdernek a *Tizonara* vonatkozó adatai egy kissé zavartak. Több helyt azonban hatásosan szerepelteti a költő. Rodrigo a Mudarrának, ura halála fölött mintegy szomorkodó kardjával, melynek becsületet és vitézséget ígér, végzi első tettét. Esküvőjén már Tizona birtokában van: erre esküszik Ximenének hűséget; ezt hívja fel megbüntetésére, ha esküjét megszegné; erre esküszik nejének hű szeretetet, midőn a háborúba indul. A kard az ő felesége a csatában; kardját csak nemes ügy szolgálatában forgatja, soha Doña Urraca ellen; kardokat ajándékoz vejeinek, és midőn ezek gyalázatosan viselik magukat, Bermudeznek és Fañesnek, legjobb embereinek adja a gazoktól visszakövetelt kardokat, melyeknek csapásai alatt a nemtelenek összerogynak. Halálában sem válik meg kardjától: a Tizonával kezében ül tíz esztendeig Cardena templomában.

A hős lova, *Babieça*, nagy szerepet visz a költeményben — a Cid első föllépésétől, midőn ő hadi ménjén jelenik meg, holott a többiek mind gyalog lépnek a király elé, egészen haláláig, midőn Babieça némán nagy szemeket mereszt haldokló urára, kit holta után még sirboltjába visz. Babieça valóságos tükre ura lelkének, ki ismételve gondoskodik e hű barátjáról, kit halála órájában is melegen ajánl nejének.

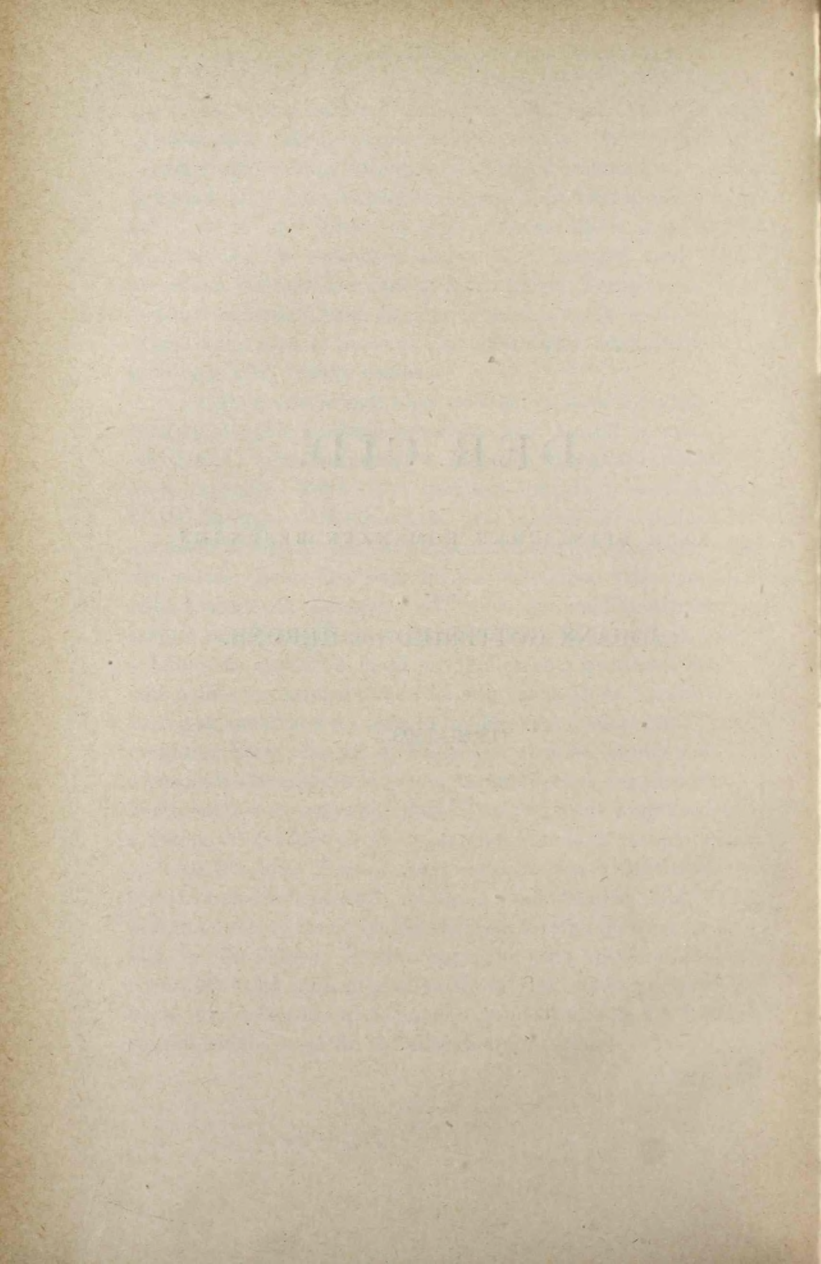
DER CID.

NACH SPANISCHEN ROMANZEN BESUNGEN

VON

JOHANN GOTTFRIED VON HERDER.

(1802—1803.)

I.

Der Cid unter Ferdinand dem Grossen.

1.

Trauernd tief sass Don¹ Diego,
 Wol war keiner je so traurig;
 Gramvoll dacht' er Tag' und Nächte
 Nur an seines Hauses Schmach,²

5 An die Schmach des edlen alten
 Tapfern Hauses der von Lainez,³
 Das die Iñigos an Ruhme,
 Die Abarcos⁴ übertraf.

1. *Don Diego mély bába van merülve, mivel Don Gormaz megsértette. Hogy kinos állapotának véget vessen, előhivatja fiait és megkötözi kezüket. Két idősbik fia türi e meggyaláztatást; csak Rodrigo, a legifjabbik, utasítja vissza atyját. Ettől várja azért Diego becsületének megbosszulását.*

¹ Trauernd tief e. h. tief trauernd, mint XII, 13 *glänzend schöner*. — *Don* a latin *dominusból* (a. m. úr), Spanyolországban eredetileg a királyok és hercegek czíme, most a. m. úr; *Doña* a. m. úrnő. E szónak megfelelnek Portugalliában *Dom* és *Dona*. — ² Családjának meggyalázására, Gormaz gróf által, ki az ősz Diegot arezul csapta (III, 7). — ³ *Lainez* a. m. Lain fia; Diego apja Don Lain volt, azért nem helyes a család ily körülírása: *der von Lainez*; helyesebb volna: *der von Bivar*, mert a család tagjait Bivar nevű birtokuk után *bivari grófoknak* nevezték, pl. alább többször: *Rodrigo, Graf von Bivar*. — ⁴ Tévedésből szól Herder itt két családról, mert e két név egy családot illet: *Iñigo y* (és) *Abarca* vagy *Iñigo Abarca*. Eitnernél:

*Diego Lainez, düster brütend
 Ob der Schmach des edlen Hauses,
 Reicher, älter noch als jene
 Von Inigo und Abarca.*

- Tier gekränket, schwach vor Alter,
 10 Fühlt er nahe sich dem Grabe :
 Da indess sein Feind Don Gormaz ⁵
 Ohne Gegner ⁶ triumphirt.
- Sonder Schlaf und sonder Speise,
 Schläget er die Augen nieder,
 15 Tritt nicht über seine Schwelle,
 Spricht mit seinen Freunden nicht,
 Höret nicht der Freunde Zuspruch, ⁷
 Wenn sie kommen ihn zu trösten ;
 Denn ⁸ der Athem des Entehrten,
 20 Glaubt er, schände seinen Freund. ⁹
- Endlich schüttelt er die Bürde
 Los des grausam stummen Grames, ¹⁰
 Lasset kommen seine Söhne,
 Aber spricht zu ihnen nicht ; ¹¹
- 25 Bindet ihrer aller Hände
 Ernst und fest mit starken Banden.
 Alle, Thränen in den Augen,
 Flehen um Barmherzigkeit. ¹²

⁵ Don Gomez, Gormaz grófja. — ⁶ Nem volt senki, ki Gormaz grófot diadalában akadályozta, ki Diegoért bosszút állott volna. — ⁷ *Der Zuspruch*, biztatás, vigasztalás. — ⁸ Itt az összefüggés (Herder téves kifejezése következtében) hibás. Nem avval gyalázza meg Diego (saját felfogása szerint) barátjait, hogy meghallgatja őket, hanem hogy felel nekik (felvilágosítást ad bajáról, fájdalomáról stb.). Helyesen Eitner:

*Wagt nicht aus dem Haus zu gehen
 Noch zu reden mit den Freunden,
 Denen er das Wort verweigert (nem szól hozzájuk),
 In der Furcht, dass sie verletzt sich
 Fühlten von dem Hauch der Schmach.*

— ⁹ T. i. *den Freund des Entehrten*, helyesebben volna: *den Freund desselben*. — ¹⁰ *Er schüttelt los*, szokottabb: *er schüttelt ab*, leráz; — *der grausam stumme Gram*, mert a fájdalom enyhül, ha kifejezést nyer; némasága kegyetlen. — ¹¹ Sem a szenvedett gyalázatról, sem szándékáról. — ¹² Herder itt teljesen a francia elbeszélést követi. Az eredetiben Diego megszorítja fiai kezét. Eitnernél:

*Und kein Wort zu ihnen sprechend,
 Drückt er allen nach einander
 Ihre zarten Junkerhände,
 Dass sie riefen: «Herr, halt ein!
 Was denn willst du? was verlangst du?
 Lass uns los, du tödtest uns!»*

Fast schon ist er ohne Hoffnung,
 30 Als der jüngste seiner Söhne,
 Don Rodrigo, seinem Muthe¹³
 Freud' und Hoffnung wiedergab.

Mit entflammten Tigeraugen
 Tritt er von dem Vater rückwärts.
 35 «Vater», spricht er, «Ihr vergesset,
 Wer Ihr seid und wer ich bin.

«Hätt' ich nicht aus Euern Händen
 Meine Waffenwehr empfangen,¹⁴
 Ahndet' ich mit einem Dolche
 40 Die mir jetzt gebotne Schmach.»¹⁵

Strömend flossen Freudenthränen
 Auf die väterlichen Wangen.
 «Du», sprach er, den Sohn umarmend,
 «Du, Rodrigo, bist mein Sohn.¹⁶

45 «Ruhe gibt dein Zorn mir wieder,
 Meine Schmerzen heilt dein Unmuth!¹⁷
 Gegen mich nicht, deinen Vater,
 Gegen unsres Hauses Feind

«Hebe sich dein Arm!» — «Wo ist er?»
 50 Rief Rodrigo: «Wer entehret
 Unser Haus?» — Er liess dem Vater
 Kaum, es¹⁸ zu erzählen, Zeit.

¹³ *Der Muth*, a szónak régibb és általánosb értelmében, a. m. *das Gemüth, die Seele*. — ¹⁴ *Die Waffenwehr*, fegyverzet. Rodrigót atyja tette apródból fegyvernökké, a mi rendesen az ifjúnak tizen-négy éves korában történt. Amaz a németben *Bube, Edelknabe*, vagy (a francziából vett kifejezéssel) *Page*, ez *Knappe* vagy *Junker*; — *ahnden*, megbüntetni, megbosszulni. — ¹⁵ *Eine Schmach bieten* (a. m. *anthun*), vkit gyalázzal illetni, megsérteni. — ¹⁶ *Diego a többieket, kiknek becsületéért oly csekély, hogy megköltözésüket eltűrik, nem is akarja fiainak tekinteni*. — ¹⁷ *Der Unmuth*, felháborodás. — ¹⁸ *A történeteket*. — Az eredetiben a románcz befejezése (Eitner): *Drauf erzählt' er seinen Schimpf ihm, Segnet' ihn, das Schwert ihm reichend, Das den Tod dem Grafen gab Und den Anfang seinen Thaten. A népköltészet szereti ily módon előre sejtetni a cselekvés lefolyását. Herder befejezése hatá-sosabb és érdekfeszítőbb.*

2.

Angehört¹ den Schimpf des Hauses,
Geht gedankenvoll Rodrigo,
Denkt an seine jungen Jahre,
Denkt an seines Feindes Macht :

- 5 In Asturiens² Gebirgen
Zählet Gormaz tausend Freunde,
Er, in Königs Rath der erste,
Er, der erste in der Schlacht.

- Aber wenn er die dem Vater
10 Zugefügte Schmach bedenket,
Was bedeutet alles Andre?³
Recht will er vom Himmel nur.

- Bravheit ist er seiner Ehre
Schuldig; schadet der die Jugend?⁴
15 Für sie stirbt aus echtem Stamme
Selbst das neugeborne Kind.⁵

- Eilig langet er den Degen
Sich herab, den einst Mudarra
Führte, jener tapfre Bastard.⁶
20 (Traurig hing der Degen da,

2. Rodrigo értesülvén az atyján ejtett gyalazatról, felkötöi Mudarra híres kardját és fölfogadja, hogy azt vitézül fogja forgatni. Erre titkon elhagyja az apai házat. Rövid egy óra múlva megleli ellenét.

¹ *Angehört*, úgy nevezett független részesülői szerkezet, e h. *nachdem er angehört hatte*. Prózában e szerkezet nem helyes, mert a német befejezett csel. részesülő nem cselekvő, hanem szenvedő értelmű; *angehört* tehát nem az, a ki valamit meghallgatott, hanem az, a kit meghallgattak. E részesülő azért nem is állhat függő tárggyal. Költőknél azonban többször találni e szerkezetet, l. alább: XV. *abgelegt die Waffenrüstung*; — XXXII. *abgelegt die Waffen*; — LXIV. *dies gehört*; — LXVIII. *dies geschh.* — ² *Asturia*, Spanyolország legéjszakibb része, a biscajai tenger és a cantabriai hegyláncz közt. Főhelye Oviedo (VI, 17—20). A Gormaz grófok családjá innen származott. — ³ *Alles Andre*: Gormaz előnye (hatalma, tekintélye, kipróbált vitézsége) és saját ifjúsága; — *vom Himmel*, mert a párhaj *istenitélet* volt. — ⁴ *Derékséggel tartozik becsületének*, azaz: csak úgy óvhatja meg becsületét, ha derék lovag; — *schadet der* (der Bravheit) *die Jugend* t. i. árthat-e a derékségnek az ifjúság, ellentétben áll-e vele? kevésbé derék-e a derékség, ha ifjú tanusítja? — ⁵ *Für sie* t. i. *für die Ehre*. A gondolat némely túlzással, de igen eleven képben jellemzi a spanyol lovag határtalan becsületérvését. — ⁶ *Mudarra*, a vitéz fattyú, a

Als ob er, vor Alter rostend,
Seines Herren Tod betraure.)
Eh' er noch ihn an sich gürtet,
Redet er den Degen an :

- 25 «Dir gesagt sei es, du edler
Degen, dass ein Arm dich fasset
Gleich des Bastards Arm !⁷ Und fühllest
Du, dass ihm noch Stärke fehlt,⁸

- «Rückwärts wird er niemals weichen,
30 Wenn er dich im Kampfe führet ;
Edler, du von gutem Stahle,
Doch von besserm ist sein Herz.

- «Werth wird dessen, dem du dientest,
Der sein, dem fortan du dienest ;⁹
35 Würd' er jemals unwerth deiner :
Nun, so dienst du keinem mehr,

- «Tief in seine Eingeweide
Birgt er dich¹⁰ . . Hinaus ins Freie ! »
Rief er, «denn die Stund' ist kommen,
40 Der gerechtsten Rache Zeit.»

Heimlich, dass es niemand wusste,
Ging er aus des Vaters Hause ;
Und noch war es keine Stunde,
Traf er seinen stolzen Feind.

spanyol költészet egyik legkedvesebb alakja, kiről sok románcz élt a nép száján ; Lope de Vega egy dráma (*El Bastardo Mudarra*) hőségé is tette. Mudarra, kit a monda a X. századba helyez, megbosszúlta hét testvére meggyilkolását és új virágzásra emelte családját. — *Der Bastard*, fattyú, nem a törvényes, hanem a mellékfeleségtől származó fiú. A spanyolok sokszor vettek valódi nejük mellé (az arabok példájára) melléknöket. L. bővebben LII, 18—21. — ⁷ *Ein Arm, gleich dem Arme des Bastards*. — ⁸ Eddig az előmondat : ha nem elég erős is, de azért hátrálni soha sem fog. — ⁹ Én, kinek ezentúl szolgálni fogsz, méltó leszek Mudarrához, kinek azelőtt szolgáltál. — ¹⁰ Ha nem leszek hozzád méltó, nem szolgálsz senkinek többé, mert keblem mélyébe rejtlek. Rodrigo készebb megölni, mint gyáván viselni magát.

3.

Auf dem Platze des Palastes ¹
 Traf Rodrigo auf Don Gormaz.
 Einzeln, niemand war zugegen,
 Redet er den Grafen an :

5 « Kanntet Ihr, o edler Gormaz,
 Mich, den Sohn des Don Diego,
 Als Ihr Eure Hand ausstrecktet
 Auf sein ehrenwerth Gesicht ? ²

« Wusstet Ihr, dass Don Diego
 10 Ab von Layn Calvo stamme ? ³
 Dass nichts reiner und nichts edler
 Als sein Blut ist und sein Schild ? ⁴

« Wusstet Ihr, dass weil ⁵ ich lebe,
 Ich, sein Sohn, kein Mensch auf Erden,
 15 Kaum der mächt'ge Herr des Himmels
 Dies ihm thäte ungestraft ? » —

« Weisst du », sprach der stolze Gormaz,
 « Was wol sei des Lebens Hälfte, ⁶
 Jüngling ? » — « Ja », sprach Don Rodrigo,
 20 « Und ich weiss es sehr genau.

3. *Rodrigo a királyi palota előtt találja Gormaz grófot, kitől az apján elkövetett gyalázatért elégtételt követel. Gomez sértő lenézéssel bántik az ifjúval, kit így még hevesebben fel lázít maga ellen.*

¹ A királyi palota értendő, Burgosban, Ó-Castilia fővárosában. — ² Midőn arczúl csaptad. Ebben állt tehát a sértés. — ³ *Layn Calvo*, Diego egyik nagy elődje, kit Castilia népe II. Fruela király (924—925) alatt bírónál választott, nehogy minden ügygel Leonba kelljen menni, hol akkor a királyi törvényszék volt. — *Ab—stamme* együvé tartozik: dass *Diego abstamme von stb.*, mint II, 6 *Eh' er noch ihn an sich gürtet* e h. *ehe er ihn sich noch angürtet*. V, 24 *Als an sie kamen*; 35 *Ab von ihren Müulern stiegen* stb. Herder igen szereti az ígét a vele kapcsolatos előjárótól közbe szúrt mondatrészek által elválasztani. — ⁴ Vére és pajzsa, azaz: származása és becsülete. Pajzs alatt itt a palota kapúja fölött díszlő czimer-pajzs értendő, melynek megsértése azonos volt a család becsületének megsértésével. — ⁵ *Weil*, régibb értelemben. *so lange*, míg. — ⁶ Az életnek fele türés, szenvedés; másik fele cselekvés, tett. Gormaz erre gondol, de Rodrigo most még egészen más oldalról tekinti az életet.

«Eine Hälfte ist, dem Edlen
Ehr' erzeigen; und die andre,
Den Hochmüthigen zu strafen,
Mit dem letzten Tropfen Bluts

- 25 «Abzuthun die angethane
Schande.»⁷ Als er dies gesagt,
Sah er an den stolzen Grafen,⁸
Der ihm diese Worte sprach:

«Nun, was willst du, rascher Jüngling?» —

- 30 «Deinen Kopf will ich, Graf Gormaz»,
Sprach der Cid, «ich hab's gelobet!» —
«Streiche willst du, gutes Kind»,

Sprach Don Gormaz, «eines Pagen
Streiche hättest du verdient.»⁹

- 35 O ihr Heiligen des Himmels,
Wie ward Cid auf dieses Wort!¹⁰

4.

Thränen rannen, stille Thränen
Rannen auf des Greises Wangen,
Der, an seiner Tafel sitzend,
Alles um sich her vergass,

- 5 Denkend an die Schmach des Hauses,
Denkend an des Sohnes Jugend,
Denkend an des Sohns Gefahren
Und an seines Feindes Macht.

⁷ Kettős a feladatunk, mondja Rodrigo: a nemes férfiút tisztelőben részesíteni, a gögöst pedig (Gomez gögjéről l. II, 44. III, 23, 27. XI, 10 is) megbüntetni, a szenvedett sérelmet (*die angethane Schande*) vérünk utolsó cseppével lemosni (*abthun*). — ⁸ Természetesen *büszkén, kihívólag* nézett a gróf szeme közé, így is értésére adva, hogy vele szemben az utóbbi feladat teljesítésére köteles. — ⁹ A fiatal apródokat megvesszőzték, ha rosszul viselték magukat. Gomez értésére adja Rodrigónak, hogy gyerekeknek (gögösen: *gutes Kind*) tekinti, kinek, helytelen (szentelen: *rascher Jüngling*) magaviseleteért, virgács kell, nem kard. — ¹⁰ Cid dativus: *wie ward dem Cid*: dühös lett.

4. Rodrigo tudatja apjával, hogy az ősz fején ejtett gyalázatot megtorolta. Diego most feledi büjét, asztalhoz ül fiával és nemzetsége legjelesebb vitézének nevezi.

- Den Entehrten flieht die Freude,
 10 Flieht die Zuversicht und Hoffnung;
 Alle kehren mit der Ehre
 Froh und jugendlich zurück.¹
- Noch versenkt in tiefer Sorge,
 Sieht er nicht Rodrigo kommen,
 15 Der, den Degen unterm Arme
 Und die Händ' auf seiner Brust,²
- Lang' ansieht den guten Vater,
 Mitleid tief im Herzen fühlend,
 Bis er zutritt, ihm die Rechte
 20 Schüttelnd. — «Iss, o guter Greis!»
- Spricht er,³ weisend auf die Tafel.
 Reicher flossen nun Diego
 Seine Thränen:⁴ «Du, Rodrigo,
 Sprachst du, sprichst du mir dies Wort?»⁵ —
- 25 »Ja, mein Vater! Und erhebet
 Euer edles, werthes Antlitz.»⁶ —
 «Ist gerettet unsre Ehre?» —
 «Edler Vater, er ist todt.» —
- «Setze dich, mein Sohn Rodrigo,
 30 Gerne will ich mit dir speisen,⁷
 Wer *den* Mann erlegen konnte,
 Ist der erste seines Stamms.»

¹ E versszak előkészíti az átmenetet: eddig, a becsületében megsértettet öröm, bizalom és remény kerülték; most, a megbosszult becsülettel, vidáman és megifjodva térnek vissza. —

² *Versenkt in tiefer Sorge* appositio Diegohoz; *den Degen unterm Arme und die Hand auf seiner Brust* (mind a kettőt tisztelete jeléül), független mellékmondatok. — ³ Ez az előzőhöz tartozik: «egyél, jó öreg», így szól. — E felszólításhoz v. ö. I, 3: *Sonder Schlaf und sonder Speise*. — ⁴ Rodrigo szavainak hallatára Diego nem kételkedik többé azon, hogy becsülete meg van mentve. Az öröm sűrűbb könnyeket csal ki szeméből. Következő kérdése belső felindulásának kifejezése. — ⁵ A háromszoros *du* e kérdésben igen hatásos, mintha hangsúlyozni akarná: *te*, ki ismered gyalázatomat, *te*, ki magad nem tűröd még apád részéről sem a legcsekélyebb megalázást, *te*, ki szükségesnek találtad ellenem megbüntetését, *te* mondod, hogy nincs többé okom a busálásra, a lemondásra? —

⁶ *Erhebet euer — Antlitz*, v. ö. I, 4 *Schläget er die Augen nieder*. —

⁷ Győztes fiát a középkori lovag közös asztalra méltatá. Példa az ellenkezőre: midőn Eberhard württembergi gróf fia, Ulrik, legyőzetett a csatában, apja maga és fia közt, neheztelése jeléül, ketté

- Weinend knieete Rodrigo,
 Küssend seines Vaters Hände ;
 35 Weinend küsste Don Diego
 Seines Sohnes Angesicht.⁸

5.

- Heulen und Geschrei und Rufen,
 Rossetritt' und Menschenstimmen
 Mit Geräusch der Waffen tönte
 Zu Burgos vor Königs Hof.¹
- 5 Nieder stieg aus seiner Kammer
 Don Fernando, er, der König ;
 Alle Grossen seines Hofes²
 Folgten ihm bis an das Thor.

vágta az asztalkendőt, mint Uhland *Graf Eberhard der Rauschebart* cz. költeményében elbeszéli:

*Als nun von seinen Wunden Graf Ulrich ausgeheilt,
 Da reitet er nach Stuttgart, er hat nicht sehr geeilt ;
 Er trifft den alten Vater allein am Mittagmahl.
 Ein frostiger Willkommen ! Kein Wort ertönt im Saal.*

*Dem Vater gegenüber sitzt Ulrich an dem Tisch,
 Er schlägt die Augen nieder, man bringt ihm Wein und Fisch ;
 Da fasst der Greis ein Messer, und spricht kein Wort dabei,
 Und schneidet zwischen beiden das Tafeltuch entzwei.*

És midőn Ulrik utóbb jóvá akarja tenni hibáját, a Döffingen mellett vívott csata előtt apjához fordúl:

*Er sprengt zu seinem Vater : «Heut zahl' ich alte Schuld,
 Wills Gott, erwerb' ich wieder die väterliche Huld.
 Nicht darf ich mit dir speisen auf e i n e m Tuch, du Held !
 Doch darf ich mit dir schlagen auf e i n e m blutgen Feld.»*

E szokáshoz v. ö. az LI. románczot is. — ⁸ Az eredeti spanyol románczban Rodrigo megölt ellenének vérző fejét hozza apjának, megfelelve (III, 8 kimondott) szándékának: *Deinen Kopf will ich, Graf Gormaz*. V. ö. alább XXXVI, 55.

5. Gomez megölésének hírére a legnagyobb izgatottság uralkodik Burgosban. I. Ferdinánd király lemegy palotája kapujához, hol Gomez leánya, Ximéne, lába elé borul. Ide érkezik Diego is, fával és fényes kísérettel, hogy hódoljanak a királynak, — mind öszvéren, fegyvertelenül, csak Rodrigo löhátton, fegyveresen. A kihívó ifjú magára vonja az emberek szemét. A királynak csak atyja határozott parancsára csokol kezét.

¹ Burgos, Ó-Castilia fővárosa, egy hegy alján, igen szép tájékban. — *Vor Königs Hof*, Herder a sajtátitót sokszor használja névelő nélkül, ha a birtokot jelentő szó előtt áll ; v. ö. II, 2 in *Königs Rath*. — ² A főnemesség ; spanyolúl: a grandok.

Vor dem Thore stand Ximene : ³
 10 Aufgelöst das Haar in Trauer
 Und in bitterm Thränen schwimmend
 Sank sie zu des Königs Knie.

Gegenseits ⁴ kam Don Diego
 Mit dreihundert edlen Männern ; ⁵
 15 Unter ihnen Don Rodrigo,
 Er, der stolze Castellaner.
 Auf Maulthieren ritten alle,
 Er allein auf einem Ross ;
 Bisamhandschuh' trugen alle,
 20 Er allein den Reiterhandschuh ; ⁶
 Alle reich in Gold und Seide,
 Er allein in Waffenwehr.

Und das Volk, den Zug ersehend,
 Und der Hof, als an sie kamen, ⁷
 25 Alle riefen : «Schaut den Knaben,
 Der den tapfern Gormaz schlug!»

Ringsumher sah Don Rodrigo
 Ernst und fest : «Ist euer einer, ⁹
 Den des Grafen Tod beleidigt,
 30 Freund, Verwandter, wer er ist :
 «Sei's zu Fusse, sei's zu Rosse,
 Stell' er sich.» ⁹ Sie riefen alle :
 «Dir mag sich der Teufel stellen,
 Er nur, wenn es ihm beliebt.»

³ *Ximene* olv. *Chimene*. — ⁴ Az ellenkező oldalról (mint a honnan *Ximene* jött). Itt megszakad a románcz első tizenkét versében megkezdett elbeszélés, mely csak a következő románczban leli folytatását. — ⁵ Háromszáz nemes vazallussal, hűbéressel. Ily nagy kíséret legjobban mutatja Diego hatalmát, ki most ismét mert a nyilvánosság előtt megjelenni. — ⁶ *Bisamhandschuh*, tul. pézsmakeztyü, azaz : illatos (spany. *olorosos*, francz. *parfumés*) keztyü ; — *Reiterhandschuh*, vasas keztyü. Amazok békés, Rodrigo harczias öltözetben (karddal és lándsával) jelentek meg ; ez utóbbi azért, mert attól kellett tartania, hogy Gomez megöletése miatt megtámadják, ill. kihívják. — ⁷ *Als an sie kamen* e. h. *als sie ankamen*. L. III, 3-dik jegyzet. — ⁸ *Euer*, gen. plur. *Euer einer* a. m. *einer von euch, unter euch*. — ⁹ Álljon elé. Rodrigo késznek nyilatkozik a párbajra, még pedig bármely módon vagy alakban, ha valaki Gormaz halálát meg akarja bosszulni.

- 35 Ab von ihren Mäulern stiegen¹⁰
 Die dreihundert edlen Knappen
 Ihres Königs Hand zu küssen;
 Sitzen blieb auf seinem Ross
- Don Rodrigo. «Steige nieder,
 40 Sohn Rodrigo», sprach der Vater,
 «Deines Königs Hand zu küssen.» —
 «Wenn Ihr es befiehlt, o Vater,
 Eurethalben¹¹ thu' ich's gern.»

6.

Mit zerrissnem Trauerschleier,
 Sprach Ximene jetzt¹ zum König —
 Thränen schwollen² ihre Augen,
 Wie war sie in Thränen schön!

¹⁰ *Ab-stiegen*, l. a 24. versben: *als an sie kamen*; — *Mäuler* a. m. *Maulthiere*. — ¹¹ *Kétszeresen is hangsúlyozza, mennyire nem szívesen csókol kezét: először várja, míg apja megparancsolja, azután még külön nyomatékkal kijelenti, hogy csak apja kedvéért (eurethalben) teszi. Az eredetiben még erősebb az ellentét. Diego szól (Eitnernél):*

*Steiget ab vom Pferd, mein Sohn,
 Um dem Herrn die Hand zu küssen,
 Denn er ist auch euer Herr,
 Ihr, o Sohn, seid sein Vasalle!*

Erre Rodrigo, kit e szavak sértenek, így felel apjának:

*Wenn ein Andrer mir dies sagte,
 Hätt' er's mir bezahlen sollen;
 Doch da ihrs, mein Vater, fordert,
 Will ichs gern und willig thun.*

6. Ximene elégtételt kér a királytól és kérelme támogatására megölt atyjának érdemeit említi föl. Azután szemrehányásokkal illeti Rodrigót és bosszúra hívja fel a vitézeket. Midőn senki sem vállalkozik, kezét igéri annak, ki atyja gyilkosával sikra száll.

¹ *Jetzt* — Diego megjelenése és Rodrigo kényszerű hódolása után a költő visszatér a fent (V, 9—12) megszakított elbeszéléshez: Ximene elégtételt kér a királytól. — ² *Schwellen* igéből két alak használatos: 1) tárgyatlan erős ige: *schwelle* (ónémet *swille*), *schwillst*, *schwillt*; *schwoll*; *geschwollen*, parancsoló *schwill*, dagadni; — 2) tárgyas gyenge ige: *schwelle* (ónémet *swelle*), *schwellst*, *schwellt*; *schwellte*; *geschwellt*; parancsoló *schwelle*, dagasztani. Fent a gyenge alak volna a helyesebb.

- 5 Schön wie die bethaute Rose
Glänzte sie in ihren Thränen ;
Schöner blühten ihre Wangen,
Glühend in gerechtem Schmerz. ³
- Ihre Worte singt der Sänger,
10 Doch nicht ihre Blick' und Seufzer — :
«König», sprach sie, «edler König,
Schaffe mir Gerechtigkeit !
«Er erstach mir meinen Vater,
Er erstach ihn, eine Schlange, ⁴
- 15 Meinen Vater, der, o König
Denk' es ! dir dein Reich beschützt ;
«Meinen Vater, der von Helden
Stammte, die mit ihren Fahnen
Einst Pelagius, dem ersten
20 Christenkönig, folgten ; ⁵
«Meinen Vater, der den Christen-
Glauben selbst mit Macht beschirmte,
Ihn, das Schrecken der Almanzors, ⁶
Ihn, der Ehre deines Reiches
- 25 Ersten Spross, in deiner Krone,
Ihn, den ersten Edelstein. ⁷
«Recht nur fleh' ich, nicht Erbarmen.
Recht muss beistehn jedem Schwachen ;
Unwerth ist ein ungerechter

³ *Bethaute*, harmatos ; *bethauen* átnemh., harmattal megtelni és áth. (mint itt), harmattal megtölteni ; — *glühend* az arczára vonatkozók. — ⁴ *Er*, Ximene nevének sem akarja nevezni a gyűlölt gyilkost ; — *eine Schlange*, ravaszúl, gonoszúl (a francziában : *Il a tué mon père, comme un serpent assassine celui qui l'aime* ; a spanyol románczok nem ismerik ezen vonást) ; *denke es*, nem «gondold meg», hanem «emlékezzél» ; azért jobb volna a genitivus : *denke dessen*. — ⁵ *Pelagius* (spany. *Pelayo*), a régi gót királyok ivadéka, ki a Xeres de la Frontera m. vívott szerencsétlen ütközet után (711) az életben maradt spanyol (gót) vitézekkel a cantabriai hegyeken túl fekvő Asturiába menekült, hol, a keresztyének vezérévé és királyává megválasztva, az első keresztyén spanyol államot (Oviedo fővárossal) alapította. — ⁶ *Almanzor* (azaz *Al-Manszur* a. m. a kit isten győzelemre segít), több kiváló spanyolországi arab fejedelem neve. A leghíresebb Almanzor II. Hisam khalifa vezére és minisztere volt, ki 1002-ben meghalt ; — *das Schrecken*, a múlt században használatosabb ; ma *der Schrecken*. — ⁷ *Ihn, den ersten Spross* (sarjadék) *der Ehre deines Reiches, den ersten Edelstein in deiner*

- 30 Fürst, dass ihm der Edle diene,
Dass die Königin ihn liebe,
Keines ihrer Küsse werth. —
- «Und du, wildes Thier, Rodrigo,⁸
Auf! durchbohr' auch diesen Busen,
- 35 Den ich hier in tiefster Trauer
Dir eröffne! Mord' auch mich!
- «Warum nicht die Tochter tödten,
Der du ihren Vater raubtest?
Warum nicht die Feindin morden,
- 40 Die dir's⁹ jetzt und ewig sein wird?
Rache fordert sie, des Himmels
Und der ganzen Erde Rache,
Gegen dich!» Rodrigo schwieg.
- Und des Rosses Zaum ergreifend,
- 45 Kehret langsam er den Rücken
Allen Feldherrn, allen Kriegern,
Wartend, ob ihm einer folge;
Aber keiner folget ihm.¹⁰
- Als Ximene dieses sahe,
- 50 Rief sie lauter noch und lauter:
«Rache, Krieger, blut'ge Rache!
Ich selbst bin des Rächers Preis!»

7.

An der Tafel sass Fernando
Zu Burgos im Königs-Palast,
Als Ximene, tief in Trauer
Und in Thränen, vor ihm kniete.

*Krone. V. ö. Schillernél: Und Albrecht Wallenstein, so hiess der dritte Edelstein in seiner Krone. —*⁸ Most Rodrigóhoz fordúl, ki V. 13 szerint atyjával és társaival a király elé jött volt. Vad állatnak nevezi, mert embert ölt. —⁹ *Die dir es jetzt (t. i. ist) und ewig sein wird.* Az es az előbbi Feindin-re utal vissza. —¹⁰ Rodrigo nem felel, de nem megvetésből, hanem mert szánja Ximenét, kit máris szeret. Azért félrevonúl, várva, valljon követi-e valaki, hogy a leányt megbosszúlja atyjának gyilkosán. De Rodrigóval nem mer senki szembeszállni. — *Und des Rosses Zaum ergreifend.* Rodrigo ugyanis V, 39 szerint leszállt volt lováról, hogy a királynak kezét csókoljon.

7. A király nem bünteti meg Rodrigót. Ximene azért, midőn ekkor anyja is meghalt, újra elégtételért esedezik a királynál; egy-

- 5 Mit bescheidener Geberde¹
 Sprach sie jammernd diese Worte :
 «König, eine arme Waise
 Komm' ich, suchend Euern Schutz.
- «Eben starb auch meine Mutter,
 10 Gramvoll, die mir unsers Hauses
 Schmähung nachliess; ² denn der Mörder
 Unsers Hauses lebet noch.
- «Täglich darf er sich mir zeigen,
 Der grosssinnig stolze Lainez, ³
 15 Reitet täglich mir vor Augen,
 Seinen Falken auf der Hand, ⁴
- «Der mir meine Tauben würget,
 Alt und jung. Schau' her, o König,
 Sieh das Blut auf meiner Schürze,
 20 Meiner jüngsten Taube Blut.
- «Oft hab ich's ihm untersaget; ⁵
 Und was gab er mir für Antwort?
 Lies, o König; diese Zeilen
 Sandt' er heute mir zum Hohn.»

«An Doña Ximena.

- 25 «Du klagest, einzige, verehrte, schöne
 «Ximene,
 «Dass täglich Dir mein Falk' die Tauben
 «Komme zu rauben.

szersmind levelet is mutat Fernandónak, melyben Rodrigo neki szerelmet vall, mit Ximene gúnynak hisz. A király azonban felismeri Rodrigo hajlamát s rögtön lépéseket tesz a viszálynak örökös megszüntetésére.

¹ Mit bescheidener Geberde és jammernd: már nem többé dühösen és szitkozódva. Fájdalma csillapult s Rodrigo iránt (kit azóta mindennap látott, 13—16 v.) vonzalmat kezd érezni. Nem személyes gyűlöletből többé, hanem csak apja iránti kegyeletből és a kor szellemének hódolva kívánja a gyilkos megbüntetését. — ² Rám hagyta házunk meggyaláztatását, ill. ennek megbosszulását. — *Nachliess*, szokottabb *hinterliess*. — ³ Lainez l. I, 6. — ⁴ Sólyomvadászatra indulva. — ⁵ Hogy sólyommadarát galambjaimra küldözze. Rodrigo természetesen nem küldözi a sólymot.

- «Sein Herr begleitet ihn —⁶
 30 «O dürft' er kühn
 «Die⁷ Einmal sehn, der auf so harte Art
 «Vom Schicksal und vom Falk er angemeldet ward!»⁸

- Als der König dies gelesen,
 Stand er auf von seiner Tafel,
 35 Schrieb sofort an Don Diego,
 Heimlich sandt' er ihm den Brief.⁹

- Wissen will den vollen Inhalt
 Don Rodrigo.¹⁰ «Nein, bei Gott nicht
 Und bei seiner heil'gen Mutter,»
 40 Sprach er, «lass' ich Euch, o Vater,
 Euch allein nach Hofe ziehn.»

8.

Eingefallen in Castiljen
 Waren Könige der Mauren
 Fünf. Verwüstung, Lärm und Feuer,
 Mord und Tod zog ihnen vor.¹

- 5 Ueber Burgos schon hinüber,
 Montes d'Oca, Belforado,
 San-Domingo und Naxara
 Steht verheeret alles Land.²

⁶ A hol a sólyom jár, ott közel van ura, Rodrigo, is.
 — ⁷ Azt (a nőt). — ⁸ Kinél sors és sólyom (az atya és a galambok meggyikolásával) oly kegyetlenül jelentették be. — ⁹ Melyben magához hivatja, hogy Rodrigonak Ximenéhez való szerelméről szóljon vele. — ¹⁰ Otthon Rodrigo az apjához érkezett királyi levél teljes tartalmát akarja tudni és nem ereszti Diegót egyedül a királyhoz, mert attól tart, hogy a király a fiú hibáját az atyán akarja megtorolni.

8. Ez időben öt mór király tör be Castiliába. Senki sem állja a pusztitva előnyomuló ellenség útját. Ekkor Rodrigo, ki nem volt még egészen húsz éves, felhívja atyja hűbéreseit és megtámadja és leveri a hitetleneket. A mór királyokat elfogja s Fernandonak küldi ajándokul.

¹ Vor az igéhez való: vorziehen, szokottabb voranziehen. —

² Montes d'Oca, ma Sierra de Oca, az ibériai hegység legéjszakibb láncza. — Belforado (Herdernél hibásan, talán sajtóhibából, Belsorado állt), város Burgos közelében. — San Domingo de la Caldaza, város (a mai) Burgos tartományban. — Naxara, az eredeti-

- Weggetrieben werden Heerden
 10 Schafe, Christen, Christenkinder,
 Männer, Weiber, Knaben, Mädchen;
 Jene weinen, diese fragen: ³
 «Mutter, wohin ziehen wir?»
- Ruhmreich sammeln schon die Mauren
 15 Ihren Raub, zurückzukehren;
 Denn Niemand begegnet ihnen,
 Niemand, auch der König nicht. ⁴
- Zu Bivar ⁵ auf seinem Schlosse
 Hörte diese Noth Rodrigo;
 20 Noch war er nicht zwanzig Jahre,
 Doch an Muth war er ein Mann.
- Auf sein Ross, es hiess Babieça, ⁶
 Stieg er, wie hoch in den Wolken
 Gott auf seinen Donnerwagen,
 25 Und durchrannte rings das Land;
 Die Vasallen seines Vaters
 Bot er auf; ⁷ sie waren alle
 Angelangt zu Montes d'Oca
 Und erwarten ihren Feind. ⁸
- 30 Guter Himmel! von den Mauren
 Zog fortan nicht Einer weiter.

ben Najera, város Ó-Castiliában. — A nevezett helyek mind esekély távolságnyira keletre fekszenek Burgostól. A mórok nyugot felől jöttek, kikerülték a király megerősített székhelyét, Burgost, és (über Burgos schon hinüber) pusztították a fővároson túl fekvő helyeket. — ³ Jene, a fogoly szülők (Männer, Weiber), diese, a rabszolgáságba hurczolt gyermekek (Knaben, Mädchen). — ⁴ A király nem hitte magát eléggé erősnek arra, hogy, Burgos várát elhagyva, az ellenséget nyílt mezőn megtámadja. — ⁵ Bivar v. Vivar v. Vivare, Rodrigo birtoka, két óranyira Burgostól. Diego itt lakik fiával. A király ide ír neki, hogy az udvarhoz jöjjön. Rodrigo innen lovagol sólymával a városba, hogy Ximenét lássa; innen indul az ellenség ellen is. — ⁶ Babieça vagy Babieca (a. m. ügyetlen). — *Wie hoch in den Wolken Gott auf seinen Donnerwagen.* E hasonlat, mely a költemény stílusához és világnézetéhez nem illik, a francia író toldaléka (*comme le Très-Haut sur un orage*); a spanyol eredeti nem ismeri. — ⁷ *Aufbieten*: a hűbérúr közszoigálatra, főleg harcra hívja fel a hűbéreseket. Fent V, 14 Diegónak háromszáz vazallusa van említve. — ⁸ A zsákmányával lakhelyeibe visszatérő ellenségnek Montes d'Oca mellett kellett elhaladnia.

Aber⁹ die geraubten Heerden,
Männer, Weiber, Christenkinder,
Alle ziehen ihres Weges
35 Froh und frei. Die fünf gefangnen
Mohrenkönige¹⁰ — dem König
Don Fernando schickt Rodrigo
Die Gefangnen zum Geschenk.

9,

Auf dem Throne sass Fernando,
Seiner Unterthanen Klagen
Anzuhören, und zu richten,

⁹ Ellenben. A mórokat mind levágyják, ezek közül egy sem mehet haza; a keresztyén foglyokat ellenben mind felszabadítják; ezek szabadon és boldogan (*froh und frei*, alliteratio, a kezdő mássalhangzók azonossága, l. verstanomnak 27. és 28. §§-ait) indulnak haza. — ¹⁰ *Mohren*, hibásan e. h. *Moren* (spany. *Moros*), váltakozik a költeményben a helyesebb kifejezéssel (*Mauern*). Szerecsenekről természetesen nincsen szó. — A fogoly királyokról l. X, 5 és XVIII, 5. E románczok szerint (ellentétben az itt mondottakkal) Rodrigo a foglyokat megtartotta és, miután öt uroki elismerték, szabadon bocsátotta. Az eredetiben e 8-dik románcz is ily értelemben végződik. (Vögelin szerint):

*Die fünf Könige gefangen
Bracht' er auf sein Schloss Bivar,
Uebergab sie seiner Mutter.
Angenommen hat sie diese;
Gab dann frei sie aus den Banden,
Da Vasallenschaft sie boten.
Und Rodrigo von Bivar
Haben alle sie gesegnet.
Lobten seine Tapferkeit,
Haben ihm Tribut versprochen,
Giengen hin nach ihren Landen
Und erfüllten ihre Worte.*

A francia átdolgozásban így végződik a románcz: «elfogta öt királyukat s oda ajándékozta őket anyjának». Herder tudatosan tért el ezen előadástól, de elfelejtette a X. és XVIII. románczot összehangzásba hozni ezen (külömben igen sikerült) módosításával.

9. Éppen fél éve, hogy Rodrigo megölte Gormaz grófot. Ximéne újra igazságot kér a királytól, szemére vetve neki, hogy a gyilkost őtalma alá veszi, a helyett, hogy érdeme szerint megbüntetné. A király megbocsátja a busuló leánynak szemrehányásait s nyiltan bevallja neki, hogy Rodrigot az ő számára menti meg és oltalmazza.

Strafend den und jenen lohnend —
 5 Denn kein Volk thut seine Pflichten
 Ohne Straf und ohne Lohn — :¹

Als mit langer Trauerschleppe,
 Von dreihundert edeln Knappen
 Still begleitet, ehrerbietig
 10 Vor den Thron Ximene trat.

Auf des Thrones tiefste Stufe
 Kniete sie demüthig nieder.
 Tochter sie des Grafen Gormaz,
 Hob sie so zu klagen an :

15 «Sechs Monate sind es heute,
 Sechs Monate, grosser König,
 Seit von eines jungen Kriegers
 Hand mein edler Vater fiel.

«Viermal kniet' ich Euch zu Füssen,
 20 Viermal gabt Ihr, grosser König,
 Euer Wort mir, mir zusagend
 Rächende Gerechtigkeit.²

«Noch ist sie mir nicht geworden ;
 Jung und frech und übermüthig
 25 Spottet Eurer Reichsgesetze³
 Don Rodrigo von Bivar.

«Und ihr schützt ihn, edler König,
 Ihr ; denn wer von Euern Männern
 Seiner sich bemächtigt hätte,
 30 Uebel wär' es ihm gelohnt.⁴

¹ E gondolat az eredetiben helyesebb: *Züchtigung und Gnade sichern Ihm* (a királynak) *der Unterthanen Treue*. Szeretik a királyt és hívek hozzá, mert igazságot szolgáltat a népnek. —

² A románczokban csak kétszer (VI. és VII.) kér igazságot a királytól, ki neki egyszer sem igéri, hogy meg fogja bosszúlni atyját. — ³ Melyek a gyilkosnak üldözését és megbüntetését rendelik. — ⁴ Rosszúl járt volna (*einem übel lohnen*, valakit rosszúl megfizetni) azon embered, a ki őt elfogni merészelt volna. Az eredetiben még sokkal erősebb e vád (Vögelinnél):

Und du hilfst dem Uebertreter :
Du verhehlst ihn, du verbirgst ihn,
Und wenn er in Sicherheit ist,
Strafst du deine Stellvertreter,
Dass sie ihn nicht fassen können.

- «Gute Kön'ge sind auf Erden
Gottes Bild; die ungerechten
Sind undankbar ihren treuen
Dienern, nähren Factionen,
35 Hass, Verfolgung, ew'ge Feindschaft,
Seufzer und Verzweifelung.⁵
- «Denkt daran, o grosser König,
Und verzeihet einer Waise,
Der die Klag' auf ihren Lippen
40 Schmerzlich⁶ Euch ein Vorwurf wird!» —
- «Was Ihr spricht, sei Euch verziehen»,
Sprach der König; «doch, Ximene,
Gnug geredet und nicht weiter.
Euch⁷ erhalt' ich den Rodrigo;
45 Wie um seinen Tod Ihr jetzo,
Werdet bald Ihr um sein Leben
Und um seine Wohlfahrt flehn.»⁸

10.

- Nie erscholl ein Ruhm gerechter,
Grösser nie als Don Rodrigo's:
Denn fünf Könige der Mauren,
Mauren aus der Moreria,
5 Waren ihm Gefangene;

Tehát nyíltan Rodrigo ellenének mondja magát a király, titokban azonban barátja és védője; megbünteti embereit, kik a gyilkost el nem foghatják, pedig ő maga ótalmazza és rejti el. E vonást Herder helyesen mellőzte. — ⁵ Ximene igazságtalannak nevezi Fernardót, ki nem Isten képmása (helyettese) a földön. Az igazságtalan királyok hálátlanok hű szolgálók (Gomez) iránt, kik azért pártütökké lesznek, lázadásokat támasztanak stb. — *Faction*, pártoskodás; a rossz királyok magok szítják (*nähren*) a polgárháborút. — ⁵ *Schmerzlich*, neki és neked fájdalmat okozva. Az eredetiben (Vögelin):

*Sprech' ich übel, so vergib mir.
Denn im Weibe wandelt Unrecht
In Beleidigung die Achtung.*

A szenvedett igazságtalanság sértéssé változtatja át a tiszteletet. — ⁷ Ezen szón fekszik a hangsúly: Neked, a te számodra ótalmazom Rodrigót. — ⁸ *Die Wohlfahrt*, jólét.

10. Coimbra bevétele után a király Rodrigót nagy ünnepelességgel és az egész udvar jelenlétében lovaggá avatja. Ez alkalommal Urraca, a királyné, szerelemre gyúl az ifjú dalia iránt.

- Und nachdem er mit Vereidung
In Vasallenpflicht und Zinspflicht
Sie genommen, sandt' er alle
Wieder in ihr Land zurück.¹
- 10 Als nach sieben langen Jahren —
Nie wär' er von ihr gewichen² —
Don Fernando jetzt die feste
Stadt Coimbra,³ fest durch Mauern
Und durch Thürme, überwand,
- 15 Weihet' er der Mutter Gottes
Die prachtvollste der Moscheen.⁴
Hier in diesem heil'gen Tempel
Hielt Rodrigo Ritterwacht.
- Hier mit eignen Königshänden
- 20 Gürtet ihm das Schwert der König;
Und die Königin, sie führet
Selber ihm den Zelter zu;
- Die Infantin, Doña Urraca,
Schnallt ihm an die goldnen Sporen.⁵
- 25 «Mutter», sprach sie, «welch ein Ritter!
Einen schönern sah ich nie.
- «Glücklich ist das Bauernmädchen,
Die ihn ohne Scheu des Vorwurfs

¹ L. a mór királyokról VIII, 35—38 és XVIII 5—7. — *Moreria* (francz. *Morisenaille*) általában minden ország (vagy városrészt), melyben arabok laknak. Ezek Spanyolországba Afrikának *Mauretania* nevű tartományából jöttek, talán e tartomány számos benszülőtteivel (*Maurokkal*). A spanyol románczok arabok, mórok és mohammedanak közt nem tesznek különbséget. — *Vasallenpflicht und Zinspflicht*: megeskette őket, hogy őt uroki elismerik és adót fizetnek neki. — ² Ha a háború még tovább tart is (hét évnél), a király le nem mond a városról, hanem folytatja az ostromot. — ³ *Coimbra*, portugál város. — ⁴ Tehát e várost is az araboktól vette el a király, s erre legfényesebb templomukat keresztényen szentegyházzá alakíttatá át. — ⁵ A lovaggá avatás részletei: 1) Az éjjeli őrtállás a templomban. 2) A kard felkötése. 3) A lóra ültetés. 4) Az arany sarkantyúk feltüzése. — A lovaggá avatás rendszeren a templomban történt, mint Rodrigóval is (v. ö. XXVIII, 58—60). Legfényesebb volt az ünnep, ha az egyes teendőket a király és családjának tagjai végezték. — *Gürtet*, szokottabb: *umgürtet*. — *Der Zelter*, ló. A spanyol lovakat régebben a legfényesebbeknek tartották. — *Der Infant* és *die Infantin*, királyfiú és királyleány.

- Unanständig niedrer Sitte⁶
 30 Lang' anschauen nach Gefallen,
 Ohne Scheu ihn sehen darf!
 Glücklicher ist die Gemahlin,
 Die ihm zuführt seine⁷ Mutter,
 Ihm, dem Schönsten, den ich sah!⁸
- 35 Also sprach die Königstochter;
 Doch nicht mit der Rosenlippe,
 Tief nur im verschwiegnen Busen
 Sprach also ihr stilles Herz.⁹

11.

(Die Infantin Doña Urraca spricht.)

- «Edler Ritter, Don Rodrigo,
 Jung und kühn und klug und tapfer,
 Strafe dich mit Schmach der Himmel,
 Dass du mir mein Herz bekämpft,¹
 5 Kühner! ohne zu bedenken,
 Wer du bist und wer ich bin.²

⁶ T. i. ohne den Vorwurf unanständig niedrer Sitten scheuen zu müssen, a kinek nem kell tartania attól, hogy ezért aljas nevelés vádjával illetik. — ⁷ A francia szöveg szerint helyesebben *ihre Mutter*; a leány anyja adja át a menyasszonyt a völegénynek. — ⁸ A 25—34. versekben először értesülünk a királyleány ébredező szerelméről. — ⁹ Urraca még anyjának sem meri bevallani, hogy Rodrigót szép loagnak találja; v. ö. evvel ellentétben a 27—31. versekben a «boldog parasztleányról» mondottakat.

A spanyol románcz helyesen emlékszik meg ez alkalommal arról is, hogy Rodrigo vétkes, mert Gomezt megölte. Azért felvette e szép vonást:

*Ihn umgürtend gab das Schwert ihm (Rodrigo),
 Gab den Friedenskuss der König.*

Tehát a király nyilvánosan is megkegyelmezett neki és kibékült vele.

11. Doña Urraca lelkében szerelem, féltékenység (mert megtudja, hogy Rodrigo szereti Ximenét) és büszkeség küszködnek egymással.

¹ Hogy meghódítottad szívemet. Urraca, önmagát mentendő, úgy tünteti föl saját szerelmét Rodrigo iránt, mintha az a lovag bűnös tette volna. — ² A királyleány büszkesége (látszólag) föllázad a vazallus szerelme ellen. Mintha Rodrigo bűnös volna abban, hogy Urraca őt megszerette. *Du és ich* hangsúlyozandók.

- «Dass du eine Stadt bezwungen,
Dass fünf Könige der Mauren
Du in deine Fesseln zwangest,
10 Dass den stolzen Grafen Gormaz
Du in früher Jugend schlugest,
Macht dich dieses so verwegen?
Welcher Spanier, o Ritter,
Thät' es nicht? und wol noch mehr!³
- 15 «Edel zwar bist du geboren,
Auszuüben schöne Thaten:
Dem, der einzig seine Pflicht thut,
Dem ist keinen Dank man schuldig,
Und gebührt er dir, so wisse,
20 Diese Pflicht ist nicht die meine,
Sie ist meines Vaters Pflicht.⁴
- «Wenn ein Mangel an Vermögen
Mich dir anzunähern scheint,
Mich, die meine Königsabkunft
25 Ueber dich so hoch erhebt:
O so wisse, Königstöchter
Sind deswegen arm an Gütern,
Weil der Adel ihres Stammes
Ihnen mehr als Reichthum gilt.
30 Armuth ist an mir kein Flecken,
Sie ist meiner Hoheit Ruhm.⁵
- «Reich, das weiss ich, ist Ximene,
Darum ist's, dass du sie liebest;

³ T. i. und thäte nicht wohl noch mehr. A te tetteidet és azoknál különbeket bármely más spanyol lovag is véghez vitt volna. —

⁴ A gondolatmenet ez: Igaz, nemes származású vagy, a mi följosít szép tettekre, de nem csak följosít erre, hanem kötelez is, a kötelesség teljesítéseért pedig nem jár hála, és ha jár, ez az atyám dolga. — ⁵ A királyi család nem volt igen gazdag, s birtokai legnagyobb részt a trónörökösre szálltak, úgy hogy a leányok hozománya csekélyebb volt, mint a milyent némely előkelő nemes adhatott leányának. Urraca fölteszi, hogy Rodrigo azért merte a királyleány szívét meghódítani, mivel a hozománya nem nagy. De a király leánya, így folytatja a saját szenvedélyével küszködő Urraca, nem szorul gazdagságra, mert származásának nemessége fölér minden birtokal. A szegénység nem gyarlóság rajtam, sőt magasztos állásomnak dicsősége: más hajadon keveset ér, mert szegény; én büszke vagyok szegénységemre, mert semmiképpen sem szorulok birtokra. (Urraca különben szereti a birtokot. L. a XXI. és XXII. románczot.)

- Nein, nicht darum : denn, Rodrigo,
 35 Unrecht will ich dir nicht thun.
 Sie auch liebt dich. Nun, so liebet!
 Mir macht es den kleinsten Kummer,
 Dass der Cid Ximenen liebt. ⁶

- «Eines reichen Grafen Tochter
 40 Gnüget dir, du kleiner Ritter ;
 Ich bin arm : bedarf ein edler
 Diamant, bedarf er Gold ? ⁷

- «Schön bist du — wie einst Narcissus, ⁸
 Weise — Salomon war weiser,
 45 Edel — deren gibt es viele,
 Tapfer — Spanien erziehet
Keine Memme, ⁹ Don Rodrigo,
 Reich — das sind so viele Narren,
 Weit berühmt — das waren viele
 50 Mehr als du, und starben dennoch
 Eingehüllet in die Tücher
 Menschlicher Vergessenheit. ¹⁰

⁶ Szenvedélyességében előbb avval vádolja Rodrigot, hogy csak azért szereti Ximenet, mivel ez gazdag (szülei halálával családja összes birtokai reá szálltak); de csakhamar visszaveszi e nemtelen vádat. El akarja hitetni magával, hogy a Cid és Ximene szerelme őt nem bántja, — pedig egész beszédje, főleg a románcz vége, megczáfolja ez állítását. — *Cid* arabúl *Sid* a. m. *Monseigneur*, úr. Rodrigo e neve először egy XI-dik századbéli latin költeményben fordul elő: *Ipse Rodericus Mio Cid semper vocatus*, maga Rodrigo, kit a király mindig «Cidem»-nek nevezett. Ez elnevezés a hőst csak a XVIII. románcz után illetné meg, de Herder (és francia forrása) már előbb is élnek vele. — ⁷ Urraca önmagát tekinti gyémántnak, mely nem szorúl aranyfoglalatra. *Gold* e h. *Goldes* (*bedürfen* mellett). — ⁸ Nem csak azt akarja mondani, hogy a Cid oly szép mint Narcissus volt (szépsége hódította meg Urraca szívét, X, 26, 34); hanem egyszersmind, mint a további versekből világos, hogy szépsége (és többi jelessége) nem kizárólagos birtoka. Vannak és voltak sokan szépek, bölcssek, nemesek stb. *Narcissus*, egy szép ifjú, ki midőn saját képét meglátta a patak tükreben, annyira beleszeretett önmagába, hogy e szenvedélyének áldozatul esett. (Urraca tehát kétszeresen sérti Rodrigot, midőn ezen önmagába szerelmes, öntetsző ifjúval egy sorba állítja). Ovidius (Metamorphoseon III, 340—509) elbeszéli Narcissus történetét, kit az istenek utóbb a nevére elnevezett virágba változtattak át. — ⁹ *Die Memme*, gyáva. — ¹⁰ Az emberi feledékenység leplei: a feledés homálya, a sír.

- «Ritter, wenn dein eigner Spiegel
 Dir nur deine Schönheit vorhält,
 55 So tritt her vor meinen Spiegel, ¹¹
 Er erniedert deinen Stolz.
 Geh dann hin zu deinesgleichen,
 Ritter; eine Königstochter
 Blicke nur mit Ehrfurcht an!» ¹²
- 60 Also sprach die eifersücht'ge
 Königstochter, Doña Urraca. ¹³
 Und der Cid, er stand und schwieg. ¹⁴
 Denn sie liebt' ihn tief im Herzen;
 Und als sie nun ausgeredet,
 65 Fuhr sie fort, mit ihrer Nadel
 Ihm zu näh'n die schönste Schärpe, ¹⁵
 Die er — nicht begehrete.

12.

- In dem blühnden Ostermonat,
 Da die Erde neu sich kleidet,
 Da die weissbehaarte Mutter ¹
 Sich wie eine Fee verwandelt
 5 In die schönste junge Nymphe,

¹¹ Urraca tükre : Rodrigonak a föntebbi versekben adott rajza. — ¹² Pedig Don Rodrigo nem is tett máskép. De Urraca visszautasítja a lovagnak (önkényileg föltételezett) szerelmét, mert csak így véli saját szenvedélyét elpalástolhatni. — ¹³ Olv. *Königstochter Doñ' Urraca*. — ¹⁴ Urraca fehdését ép úgy hallgatva türi, mint Ximene szemrehányásait (VI, 43), mert tiszteli a szerencsétlen nők érzéseit : a királyleánynál a sértett büszkeséget és sebzett szívet, Ximenében az atyját sirató leány fájdalmát. — ¹⁵ *Die Schärpe*, vitézkötés, melyet a lovagok szoktak hordani, többnyire gazdag és értékes kézimunkával.

12. *A király vallomásra akarja birni Rodrigot. E célből egy séta alkalmával azt tanácsolja neki, hogy ne nösüljön meg soha, mert a nők mind uralkodni vágnak férjükön. A Cid erre (XIII.) csakugyan bevallja, hogy Ximenét szereti.*

Ez és a következő románcz először 1806-ban külön, e cím alatt : *Das weibliche Geschlecht*, mint önálló költemények jelentek meg a Cottaféle *Taschenbuch für Damen* cz. évkönyvben. E két románcz spanyol eredetije (ha ugyan van vagy volt, a mi nem valószínű) ismeretlen. A franczia szövegben megvar mind a két darab.

¹ A téli, hófödte föld, mely mindnyájunk anyja.

Da lustwandelte² der König
 Von Castiljen, Don Fernando,
 Er mit seinem ganzen Hofe
 Vor Burgos im schönen Thal.

10 Und von seinem grossen Hofe
 Nahm er keinen als Rodrigo
 Hin zu einer Silberquelle,
 Glänzend schöner als Krystall.³
 Mit ihm sprach er an der Quelle;

15 Aller Augen sahn ihn sprechen,
 Aber Keines⁴ Ohr vernahm,
 Was zu Cid der König sprach.

Dies sprach er: «Ich lieb' Euch, Ritter;
 Jung seid Ihr und brav und tapfer,

20 Aber noch nicht welterfahren,
 Und am wenigsten versteht Ihr
 Euch aufs weibliche Geschlecht.⁵

«Alle wollen sie regieren,
 Und regieren denn⁶ auch wirklich;

25 Leider wir⁷ sind nur ihr Werkzeug:
 Unsré männlichsten Gedanken,
 Oft zerstörte sie — ein Weib.

«Gleich als hätte Gott zuletzt noch
 In sein schönes Haus, die Schöpfung,⁸

30 Deshalb nur die Frau geführet,
 Dass durch sie und für sie alles,
 Alles je geschehen sollte,
 Sonder Schein, dass sie es thut.⁹

«Junger Mann, die Frauen kennen

35 Ist dir nützlich; dieses Wissen

² *Lustwandeln* sétálni; képzését ill. v. ö. *herbergen* (*Heer és bergén*), szállásolni; *rathschlagén*, tanácsolni; *wallfahrten*, zarándokolni stb. — ³ E vers appositio *Silberquelle*-hez: mely kristálnál szebben fénylett. — ⁴ *Keines* t. i. *Menschen*, főnévileg (mint az előző versben *Aller*). Szokottabb: *Niemandes*. — ⁵ *Sich auf etwas verstehen*, vmit érteni; — *welterfahren*, a ki a világot és az embereket ismeri, tapasztalt. — ⁶ Csakugyan. — ⁷ Mi férfiak. Terveink, szándékaink (*Gedanken*) néha a legférfiasabbak, de a nők, kik rajtunk uralkodnak, elrontanak mindent. — ⁸ Appositio *Haus*-hoz: szép házába, a teremtésbe, a világba. — ⁹ Ő általa és ő érte történjék mindig (*je*) minden, de a nélkül, hogy meglássék (*sonder Schein*), hogy ő maga teszi.

Uebersteiget jedes andre ;¹⁰
Doch — zu weithin forsche nicht !¹¹

«Dir sonst könnt' es auch so gehen,
Wie dort jenem alten Weisen :
40 Weil er ihn nicht fassen konnte,
Stürzet' er sich in den Schlund.¹²

«Das Geheimniss ist — *der Weiber*
Macht auf unsre Männerherzen.
Dies Geheimniss steckt in ihnen
45 Tief verborgen, Gott dem Herren,
Glaub' ich, selber unerforschlich.

«Wenn an jenem grossen Tage,
Der einst aufsucht alle Fehle,¹³
Gott der Weiber Herzen siehtet,¹⁴
50 Findet er entweder alle
Sträflich, oder gleich unschuldig ;
So verflochten ist ihr Herz.¹⁵

«Ungeheu'r ist die Entfernung
Zwischen einem Mann und Mädchen,
55 Und durchaus zum Vortheil dieser ;¹⁶
Junger Mann, weisst du warum ?

«Darum : Männer gehen vorwärts ;
Und das Weib — es sieht sie kommen.
Er veranschlagt ; sie begegnet
60 Seinen Planen¹⁷ — weisst du wie ?

¹⁰ Minden tudást felülmúl, fontosság és nehézség tekintetében. — ¹¹ Túlságosan el ne mélyedj e tanulmányban. — ¹² A név más (*ihn*) megelőzi a tárgy nevét, melyet helyettesít (*Schlund*). Tehát : *Weil er den Schlund nicht fassen konnte, stürzte er sich in ihn*. Két mondat ismerünk «egy régi bölcsről», melynek egyikére Herder czéloz : Empedokles tanulmányozta a tűzhányó hegyeket, s mert titkukat megfejtteni képes nem volt, az Aetnába ölte magát ; Aristoteles pedig, ki a tenger apályának és dagályának rejtélyét nem tudta megmagyarázni, kétségbeesésében az Euriposban, a Hellast Euboa szigetétől elválasztó tengerszorosban, kereste a halált. — ¹³ Az ítélet napja, mely fölkeresi t. i. fölleli ; — *der Fehl, des Fehles*, több. *die Fehle*, hiba, gyarlóság. — ¹⁴ *Sichten*, rostálni, a jókat külön választani a rosszaktól. — ¹⁵ *Verflochten*, ebből *verflechten*, összebonyolítani. A jó és rossz annyira van keverve szívökben, hogy az egyik a másiktól el nem különíthető. — ¹⁶ Ezen utóbbinak, a leánynak, javára. — ¹⁷ A férfi a cselekvő, a ki tervez ; a nő lesi a férfi szándékát ; *einem begegnen*, nem csak «elejébe menni, találkozni», hanem «szembe szállni» is.

«Sieh dort jenen leichten Vogel,
Der von Zweig zu Zweige hüpfet.
Necken wird er lang den Jäger,
Der ihm folget Schritt vor Schritt :

- 65 «Vor dem Angesicht des Eigners¹⁸
Wird er seine schönsten Früchte
Naschen, weil er ohne Waffen
Ihn da vor sich stehen sieht :
Und was haben gegen Weiber
70 Wir, die Männer, wol für Waffen ?
Deshalb dann regieren sie.

- «Und hiebei ist keine Ausnahm',
Jede gleicht hierin der andern.
Junger Mann, der Weisheit Regel
75 Ráth,¹⁹ — sich zu vermählen nie.»
Also sprach zu Cid der König,
Der dadurch ihn prüfen wollte.
Hört, was er antwortete.²⁰

13.

An dem Rand der Silberquelle,
Als der König ausgesprochen,
Nahm der Cid also das Wort :

- «Freilich bin ich jung, o König,
5 Für die Regeln *alter Weisheit* ;
Aber, das Gesetz der *Ehre*
Zu verstehen, nicht zu *jung*.¹

¹⁸ *Der Eigner*, a birtokos. Ennek szeme láttára lecsipkedi legszebb gyümölcseit (*seine Früchte*, pontosabb volna : *dessen Früchte*). — ¹⁹ *Rathe*, *ráths*, *ráth*, tanácsolni : a bölcseség szabálya azt tanácsolja. — ²⁰ Csunya hangzású vers : *Hört was ér a n t w ö r t e t é* (l. a bev. 12-dik fej.).

13. *Rodrigo ellenmond Fernando fölfogásának. Nézete szerint minden férfi kötelessége, hogy megnősüljön és családi tűzhelyet alapítson. A nők csak gyáva és rossz férfiakon uralkodnak. Végre kéri a királyt, hogy engedje meg, hogy Ximenét nőül vehesse.*

¹ *Rodrigo a becsület törvényét állítja szembe az életbölcsesség szabályaival.* A bölcseség (okosság) csak szabály, a becsület azonban törvény; a szabály tanácsol (XII, 74—75), a törvény parancsol (XIII, 23); az életbölcsesség csak tapasztalaton alapszik, mely kivételtet is enged, a becsület kötelességeket ró reánk.

- «Denn aus gutem Blut erzeuget
Und genährt in guter Schule,²
- 10 Spricht die *Ehre* mir: Erhalten
Muss ein Edler sein Geschlecht;
«Muss dem Vaterlande dienen,
Muss in Rath und That dem Herren
Hold und treu sein und gewärtig,
- 15 Muss ihm beistehn mit Gewicht;³
«Dazu⁴ also einen Namen,
Einen hohen Baum sich pflanzen,
In dess Schatten auch der Fremde
Ruh' und Schutz und Rettung sucht;
- 20 «Muss der Kirche, muss dem Staate
Kinder geben, die ihm gleichen.
Dies ist mein Gesetz der Ehre,
Das *Vermählung* mir gebeut.⁵
«Wer das heil'ge Band der Ehe
- 25 Flieht, o König, der verleugnet
Feige, wie ein Ueberläufer,⁶
Väter und Religion.⁷
«Er zerreisst den Zaum der Ehre,⁸
Trennt das Band, das ihn an Menschen,
- 30 Das an sein Geschlecht ihn knüpft
Und an andere Geschlechter;
Dafür wird er hart gestraft.
«Den entlaufenen Verächter⁹
Straft Verachtung aller Edlen;

² Rövidített mondatok: *Mir, der ich erzeuget und genährt bin, spricht* stb., nemes vérből származom és kitünő iskolában (családomban) nevelkedtem. — ³ *Hold*, tul. nyájas, kedves; itt: barátságos, barát; — *gewärtig*, készen (fölszólítására), szolgálatkész; — *mit Gewicht*, nyomatékkaal, mit a családos ember sokkal inkább tehet mint a nőtelen, ki egyedül áll. — ⁴ Kiegészítendő az előző versből: *muss*; — *dazu*: e célra, hogy e foladatoknak eleget tehessen. — ⁵ *Gebeut* régibb alak, e h. *gebietet*, mint *fleugt* e h. *fliegt*, *kreucht* e h. *kriecht* stb. — ⁶ *Verleugnen* megtagadni; — *der Ueberläufer*, szökevény. — ⁷ Megtagadja az ösöket, mert nemzetségüket fönn nem tartja, — a vallást, mert hívőinek és védőinek számát nem szaporítja. — ⁸ A becsület zablát, mely őt a becsülethez kapcsolta. — ⁹ *Der Verächter* (ebből *verachten*), a szökevényt, ki a becsület parancsolta köteleltséget megveti.

- 35 Jedermann erscheint er nutzlos
Und unwürdig seines Stammes.¹⁰
- «Was das Regiment der Frauen
Anbetrifft,¹¹ o grosser König,
So ist meine Meinung dies :
- 40 «Sie regieren, wie die Diener
Ueber fehlerhafte Herren.
Wer zur Decke seiner Mängel
Ihrer nicht vonnöthen hat,¹²
Gegen eine Welt von Feinden
- 45 Ist er stark und stehet sicher.
Sonderlich im Punkt der Ehre
Gab kein Weib dem Mann Gesetze,¹³
Durfst' auch nie ihm solche geben ;
Das Vergnügen ist ihr Feld,
- 50 «Und da mögen sie regieren ;
Sie verstehn darauf sich besser,
Besser, dünkt mich, als die Männer.
Dies ist meine Meinung, Herr.
- «Und was anlangt ihre Gleichheit,¹⁴
- 55 Unterwerf' ich mich der Meinung
Meines Lehnherrn. Alle taugen
Nicht, sobald der Mann nicht taugt.
- «Also nehm' ich's gegen Alle
Auf, zu Ross und auch zu Fusse ;¹⁵

¹⁰ Nemzetsége méltatlan tagja, ki nem válik annak becsületére. — *Jedermann* tulajdonító. — ¹¹ A nők uralmát (a férfiakon) illetőleg. — ¹² Ha hibáinak leplezésére (*die Decke*, lepel) nem szorúl rájuk (nőkre és szolgálókra egyaránt). A férj, kinek hibái, gyarlóságai vannak, elveszti önállóságát és erejét nevével szemben, mivel ez tud hibáiról. A hibátlan férj ellenben a világ összes ellenei előtt nem hajol meg, nem hogy egy nő előtt megtenné. — ¹³ Soha nő nem adott törvényeket. — ¹⁴ Egymás közt. A király azt állította volt (XII, 50—51), hogy a nők teljesen egyformák. A Cid látszólag osztozik Fernando e nézetében : alávetem magamat hűbéruram véleményének, mondja az 55. versben. De csak látszólag, mert ő azt állítja, hogy a nők annyit érnek mint férjük : *Alle taugen nicht*, szokatlan e. h. *keine taugt*, egy sem ér semmit, ha a férje haszontalan. Tehát mégis csak van különbség a nők közt, csakhogy «a nő hibája a férj büne». — ¹⁵ Kész vagyok, ezt (e nézetemet) mindenkivel szemben párbaj útján is, gyalog vagy lóháton, bebizonyítani. *Es aufnehmen mit Einem* vagy *gegen Einen*, valaki

60 Nur behaupt' ich, jedes Weibes
Fehler ist des Mannes Schuld.

«Eine Bitte noch, o König,
Vor dem Ende des Gespräches:
Zur Vermählung mit Ximenen,

65 Waise jetzt des Grafen Gormaz,¹⁶
Bitt' aus königlicher Gnade
Ich mir die Bewilligung.»

An dem Rand der Silberquelle
Gingen sie jetzt auseinander,

70 Don Fernando und der Cid.

14.

Rodrigo.

In der stillen Mitternacht,
Wo nur Schmerz und Liebe wacht,¹
Nah' ich mich hier,
Weinende Ximene —

5 Trockne deine Thräne! —
Zu dir.

Ximene.

In der dunklen Mitternacht,
Wo mein tiefster Schmerz erwacht,
Wer nahet mir ?

ellen sikra szállni, kiállani. — *Nur behaupte ich*, csakhogy én azt állítom. Az ellentét nem világos. A gondolatmenet ez : A nők egyformák, mint a király mondta, csakhogy jó és rossz tulajdonságaik férjüktől függenek. Mindegyikök lehet jó is meg rossz is, a szerint, hogy kihez megy férjhez. Az összefüggés hiányossága abban rejlik, hogy Rodrigo úgy szeretné föltüntetni véleményét, mintha az teljesen egyeznék a királyéval, pedig oly lényegesen különbözik ettől, hogy részben teljes és határozott ellentéte. — ¹⁶ *Appositio* Ximénéhez, tehát tulajdonítóban : *mit der Waise*, a ki jelenleg árva. — *Aus königlicher Gnade*, királyi kegyelemből. Ximene, mint árva, a király gyámsága alatt állt; l. XVI, 5 *An Ximenens Seite ging der König, der Vermählten Vormund.* — *Bitte*, szokottabb : *erbitte*.

14. *Rodrigo bevallja szerelmét Ximénének, és ez nem utasítja vissza.*

E gyönyörű párbeszéd teljesen Herder műve. A francia szövegben is rimes párbeszéd áll e helyen, de egészen más tartalmú és alakú. L. a «bevezetés» 36. lapját.

¹ Éjjel általában csak a fájdalom és a szerelem virrasztanak, így a Ximene fájdalma és a Rodrigo szerelme is.

Rodrigo.

- 10 Vielleicht belauscht uns hier
Ein uns feindselig Ohr;
Eröffne mir —

Ximene.

- Dem Ungenannten,
Dem Unbekannten
16 Eröffnet sich zu Mitternacht
Kein Thor.
Enthülle dich;
Wer bist du, sprich!

Rodrigo.

- Verwaisete Ximene,
20 Du kennest mich. ²

Ximene.

Rodrigo, ja ich kenne dich;
Du Stifter meiner Thränen,
Der meinem Stamm sein edles Haupt,
Der meinen Vater mir geraubt —

Rodrigo.

- 25 Die Ehre that's, nicht ich. Die Liebe will's versöhnen. ³

Ximene.

Entferne dich! Unheilbar ist mein Schmerz.

Rodrigo.

So schenk', o schenke mir dein Herz;
Ich will es heilen.

Ximene.

- Wie? Zwischen dir und meinem Vater, ihm! ⁴
30 Mein Herz zu theilen? —

² «Elárvúlt»-nak nevezi, mert ő juttatta Ximenét árvaságra; Gormaz leánya ezen ismeri meg őt legkönnyebben. — ³ A szerelem jóvát teszi, mit a becsület vétett. — ⁴ Ez ihm appositio Vaterhez, az ellentét (zwischen dir und ihm) hangsúlyozására: En megoszszam szívemet apám és az ő gyilkosa közt?

Rodrigo.

Unendlich ist der Liebe Macht.⁵

Ximene.

Rodrigo, Gute Nacht!⁶

15.

Als der König, Don Fernando,
Von Rodrigo und Ximenen
Beider Wort und Treu'¹ empfangen,
Zu vergessen allen Hass

5 Und deshalb sich vor dem guten
Frommen Bischof Luyn Calvo²
Zu vermählen — denn die Liebe,
Sie allein verzeihet ganz³ —,

Gab er, um den Cid Ximenen
10 Gleichzumachen an Vermögen,
Valduerna und Saldaña,
Belforado und San-Pedro
De Cardeña gab er ihm.⁴

Herrlich ging am Hochzeittage
15 Auf die Sonne. Don Rodrigo,

⁵ Mindkettejökre értendő: Rodrigot képesíti arra, hogy Ximene sebzett szívét meggyógyítsa, Ximenét vonzalommal tölti el apja gyilkosa iránt. — ⁶ Ximene nem ellenzi Rodrigo kérését, és nem utasítja vissza, miket szerelméről mondott.

15. A király, hogy Rodrigot is vagyonosabbá és e tekintetben Ximenével egyenlőbbé tegye, négy várost ajándékoz a Cidnek. Rodrigo és Ximene ünnepi öltözete. A boldog pár fényes menyekzöje, melyet a király maga rendez.

¹ Treue itt annyi mint eskü, ünnepies ígélet. — ² Helyesebb *Lain Calvo*, mint a spanyol eredeti adja a nevet. (L. III, 10). Hogy *Lain Calvo* püspök és a Cid nagybátyja volt (XV, 94), erről az eredeti nem tud. — ³ Sem az ígélet (*Wort*) sem az eskü (*Treue*), csak a szerelem (az egybekelés alapja) bocsát meg teljesen. Azért kívánta a király e házasságot. — ⁴ *Valduerna* és *Saldaña*, kis helyek éjszaknyugatra Burgostól. — *Belforado*, l. VIII, 4. — *San Pedro de Cardeña* (Herder eredetileg hibásan *Cordonna*-t írt; l. XLI, LXIII, LXV, LXVIII és LXX. is), e híres kolostor egy mérföldnyire fekszik Burgostól. A Cid itt van eltemetve. — Ximene gazdagságát *Urraca* is hangsúlyozza XI, 32, 39.

- Abgelegt die Waffenrüstung,⁵
 Kleidet sich mit seinen Brüdern
 Hochzeitlich und fröhlich an ;
 Echt walloner Pantalone ;⁶
 20 Mit Scharlach gezackte Schuhe,⁷
 Fein an Leder, zween Stifte⁸
 Hefteten sie fest und enge
 An den kleinen netten Fuss.
 Jetzo zog er an die Weste,
 25 Eng anliegend, ohne Borten ;⁹
 Dann die schwarze Atlasjacke,
 Wohlgepufft mit weiten Aermeln —¹⁰
 Wenig hatte sie sein Vater
 Nur getragen.¹¹ Auf den Atlas
 30 Fiel von ausgezacktem Leder,
 Breit anständig das Collet.¹²
 Und ein Netz von goldnen Fäden,
 Eingewirkt in grüne Seide,
 Schloss sein Haar ein. Auf dem Hute,
 35 Von cortrayer feinem Tucho,
 Hob sich eine Hahnenfeder
 Wunderbarlich hoch und roth.¹³

⁵ *Abgelegt die Waffenrüstung* e. h. *nachdem er stb.* L. II, 1 *angehört den Schimpf.* — ⁶ *Der és das Pantalon*, hosszú, bokáig érő nadrág. — *Wallonen* általában a. m. *Niederländer (Brabantter)*, tehát : *echt walloner Pantalone*, nadrágok valódi németalföldi posztóból. (Az eredetiben : *Hosen weit nach deutscher Weise*). — ⁷ *Skarlátszínű csipkés (gezackt vagy ausgezackt) czipők.* — ⁸ *Der Stift*, szög (hegyes szerszám). Az eredetiben :

*Mit zwei Schnallen statt der Bänder,
 Die zur Seite fest sie machten.*

— ⁹ *Die Borte*, szegély, párta. — ¹⁰ *Die Jacke*, ujjas ; *wohlgepufft*, úgy ránczokba szedve, hogy szép puffadásokat képez. — ¹¹ Az eredeti az ellenkezőt mondja :

Denn in drei, in vier der Schlachten

Hatt' es durchgeschwitzt sein Vater. A francia írónak és Herdernek ily ruha nem tetszett elég fényesnek. — ¹² *Das Collet*, bőrkabát, mely a férfi mellét és hátát fedi. — ¹³ A haját Spanyolországban sok helyütt még ma is hálóban hordják. — *Cortrayer* a. m. *von Courtray* vagy *Kortryk*, belga város nyugati Flandriában ; a rómaiaknál *Cortoriacum*. Régi idők óta posztójáról, vásznáról és csipkéről híres.

- Schönbefranst bis auf die Hüfte
Reichet ihm die Jazerine,
40 Und um seine Schultern spielet
Ausgeplüschet ein Hermelin.¹⁴
- Und der unverzagte Degen,
Tizonada war sein Name,
Er der Schrecken aller Mauren,
45 Hängt in schwarzen Sammetbändern
An dem festen tapfern Gurt.
Ausgezackt, gefasst mit Silber
War der Gurt; ein feines Sacktuch
Wohlgefaltet hing an ihm.¹⁵
- 50 So gekleidet, ging der edle
Cid, begleitet von den Brüdern,
Hin zum weiten Kirchenplatz,
Wo der König und der Bischof
Und die Herrn des Hofes alle
55 Mit Ximenen ihn erwarten,
Mit Ximenen, seiner Braut.
- Sittsam stand sie da, Ximene.
Von elastisch feiner Leinwand
Puffte ihre Flügelhaube;
60 Von dem feinsten londner Tucho,
Wohl garnirt, war ihre Kleidung,
Die von Schultern zu den Füßen
Barg und zeigte ihren Wuchs;
Auf zwei rosigen Pantoffeln
65 Stand als Königin sie da.¹⁶

¹⁴ *Jazerine* (spany. *jacerina*), pánczélos ing finom aczélból; — *schönbefranst* a. m. mit schönen Fransen (*die Franse*, rojt, czafrang); *ausgeplüschet* a. m. mit Plüsch gefüttert (*der Plüsch*, félbársony); — *spielen* a. m. fényleni; — megjegyzendő, hogy hermelinpálástot a középkorban csak fejedelmek hordhattak. — ¹⁵ *Tizonada* vagy rövidítve *Tizona* a. m. «a pokoli tűz». L. XLI, LX, LXIII, LXVIII. — *Unverzagt*, rettenthetlen; — *der Degen*, egyenes kard; — *der Gurt* a. m. der Gürtel, öv; — *gefasst mit Silber*, az eredetiben: *Seine Enden sind von Silber*, tehát ezüsttel beszegve. — *wohlgefaltet* a. m. schön in Falten gelegt. — ¹⁶ *Die Flügelhaube*, szalagos fejkötő; — *puffen* tul. duzzadni; — *garnirt* a. m. eingefasst, beszegve; — *barg und zeigte*, teljesen elfödte az alakot, de a testhez simulva egyszersmind kiemelte.

Ihren Hals umschlang ein Halsband ;
 An ihm hingen acht Medaillen,
 Einer Stadt an Werthe gleich,
 Und die reichste unter ihnen,
 70 Den Sanct-Michael darstellend,
 Schwer von Perlen und Juwelen,
 Hing Ximenes an der Brust.¹⁷

So begaben die Verlobten
 Zum Altar sich ; vorm Altare,
 75 Eh' der Braut die Hand er reichte,
 Sah er mit dem Blick der Liebe¹⁸
 Und sprach zu ihr, tiefbeschämt :

«Fräulein, einen Mann von Ehre¹⁹
 Leider hab' ich Euch getödtet ;
 80 Denn es wollt' es Ehr' und Pflicht.
 Diesen Mann geb' ich Euch wieder,
 Und was Ihr mit ihm verloret,
 Vater, Freund, Verwandte, Diener,
 Alles geb' ich Euch, mit allem
 85 Mich Euch, Euren Ehgemahl.»

Aus zog er den kühnen Degen
 Vorm Altare, kehrt' zum Himmel
 Seine Spitze. «Mich zu strafen»,
 Sprach er, «diene dieser da,
 90 Wenn mein Leben lang den Eidschwur
 Ich verletze : Euch zu lieben
 Und Euch Alles zu ersetzen,
 Wie ich Euch vor Gott gelobt. —

¹⁷ *Die Medaille*, érem ; — *Sanct-Michael*, ki az Apokalypsisben a sárkánynyal (a sátánnal) megív, a keresztyén egyház védőangyala. — A ruházat leírása (a Cidé 19—49, Ximeneé 58—72) külsőleg rak darabot darab mellé, azonkívül egy kissé hosszadalmas, nem is egészen hű. Lessing követelésének, mely szerint a költői leírás cselekvéssé változtatandó át, Herder e leírása (a 24. v. kivételével) nem felel meg. — ¹⁸ A következő versből ide is tartozik : *zu ihr*. — ¹⁹ Nem egészen egyezőleg a III. románczszal nevezi itt Rodrigo Górmaz grófot *einen Mann von Ehre*. Az eredetiben ez magára a Cidre vonatkozik. Eitnernél :

*Deinen Vater, o Jimena,
 Tödtet' ich, doch ohne Recht nicht,
 Tödtet' ihn, als Mann den Mann,
 Um erwiesne Schmach zu rächen.*

Und nun auf, mein guter Onkel
95 Luyn Calvo, segnet uns !»

16.

- Vom Altar und aus der Kirche
Zog die Hochzeitfeier ¹ prächtig :
Don Rodrigo und Ximene ;
Stattlich an Ximenens Seite
5 Ging der König, der Vermählten
Vormund ; an Rodrigo's Seite
Ging der fromme gute Bischof ;
Dann der Herren langer Zug.
Wohl durch einen Ehrenbogen
10 Ging der Zug hin zum Palaste.
Ausgehängt aus allen Fenstern
Hingen, goldgestickt, Tapeten,
Und den Boden deckten Zweige,
Frische Kräuter, Rosmarin.
15 Auf den Strassen, auf den Gassen
Längs hinan bis zum Palaste ²
Tönten in getrennten Chören,
Unter Saitenspiel und Cymbeln, ³
Glückwunsch, Freud' und Lustgesang.
20 Alvar Fañez, ⁴ unter allen
Freunden Cids ihm stets der erste,
Jetzt von Dienern reich begleitet,
Und geschmückt mit schönen Hörnern ⁵
Zeigt er prächtig sich als Stier.

16. A menyegzőt a király maga rendezi saját palotájában. A Cid ünnepe királyának és népének is ünnepe. Ximene határtalan boldogsága csak megindult hallgatásban nyilatkozik.

¹ A nászünnep, azaz : az ünnepi menet. — ² Ezek hosszában egészen a (királyi) palotáig. — ³ *Die Cymbel*, czimbalom, üres félgömbök érzezből ; *unter Saitenspiel und Cymbeln*, hegedű- és czimbalomszó mellett. — ⁴ Korának egyik leghiresebb és legtekintélyesebb halvezére, ki a mórokat sokszor legyőzte és 1114-ben Segoviában meghalt. San Pedro de Cardena kolostorban (XV, 12) van, a hagyomány szerint, eltemetve. A Cid-románokban Alvar Fañez Rodrigonak leghivebb barátja és folytonos kísérője. Antonio Antolin és Martin Pelaéz szintén bizalmas barátjai és társai a Cidnek. — ⁵ A nászünnep ugyanis egyszersmind népiünnep, melyen, a déli tartomá-

- 25 Antolin, auf einem Esel,
Ihn gleich einem Rosse tummelnd.
Martin Pelaëz, mit Blasen
Voller Erbsen, die er auswarf
Allem Volk zur lauten Lust.⁶
- 30 Herzlich lacht darob der König,
Gab dem Pagen, der, den Damen
Zum Erschreck, den Teufel spielte,
Eine Hand voll Maravedis,
Auszuwerfen unter's Volk.⁷
- 35 Also führete der König
Sich⁸ zur rechten Hand Ximenes;
Und die Königin empfing sie;
Hinter ihr die Herrn vom Hofe.
Froh und freier ward der Zug.⁹
- 40 Weizen warf man aus den Fenstern,
Dass der Hut des Königs selber,
Dass Ximenes Busenkrause¹⁰
Dicht und voll von Weizen lag;
Korn nach Körnern¹¹ las der König
- 45 Selbst ihn¹¹ aus Ximenes Krause¹⁰
Vor der Kön'gin Angesicht.
Alvar Fañez, der es ansah,
Rief als Stier: «Wol möcht' ich lieber
Statt des Kopfes meines Königs
50 Jetzt besitzen seine Hand.»¹² —

nyok szokása szerint, mindenféle álarczos játékok és jelenetek nagy szerepet játszanak. — ⁶ *Das Pferd tummeln*, lovat (zabolázva) ficzkándoztatni; — *die Blase*, hólyag. A «borsó háborúk» régebben a német farsangban is nagyon divatoztak. — ⁷ *Darob* e h. *darüber*; *zum Erschreck* e h. *zum Schreck* vagy *Schrecken* (megijesztés); *unters* e h. *unter das*; — *Maravedi*, kis spanyol (réz- és ezüst-) pénz; — *auszuwerfen* t. i. *um sie (die Maravedis) auszuwerfen*. — ⁸ *E sich* teljesen szükségtelen; értelme: saját szempontjából jobb-ján, azaz: valódi jobb-ján, nem a néző szempontjából a jobb oldalon, a mi a királynak baljára vonatkoznék. — ⁹ A díszmenet az urak után, kik a királyi párt és az udvart követték, minl szabaddabb és vidámabb lett. — ¹⁰ *Die Krause*, fodor; *die Busenkrause*, ruhájának mellfodrai. — ¹¹ Szokottabb: *Korn für Korn*, szemenként szedte a király a buzát (*ihn* t. i. *den Weizen*). — ¹² Fañez jobban szeretne most királyának kezével mint fejével bírni. Az eredetiben (Vögelin):

*Gilt's auch hoch, zu sein der König,
Höher gült's, die Hand zu sein.*

«Gebt ihm einen Korb voll Weizen»,
 Sprach der König: «und Ximene,
 Angelanget im Palaste¹³
 Ihr umarmt ihn für den Scherz.»

- 55 Aber von Ximenens Seele
 War das taumelnde Gelächter¹⁴
 Weit entfernt ; sie ist zu glücklich,
 Als dass sie sich lustig zeige.
 Mehr spricht ihr gerührtes Schweigen
 60 Als die lautste Fröhlichkeit.¹⁵

17.

Zu dem hochverehrten Sitze
 Pedro's, den der Bischof Victor
 Damals einnahm, trat der Deutschen
 Kaiser — Heinrich war sein Name —
 5 Klagednd trat er so vor ihn :¹

«Gegen König Don Fernando
 Von Leon und von Castiljen,
 Heil'ger Vater, klag' ich hier.
 Jede Christenmacht erkennt
 10 Mich für ihren Herrn und Kaiser ;²
 Er verweigert mir die Ehre,
 Er verweigert uns Tribut.

¹³ Wenn ihr angelanget seid, nach eurer Ankunft im Palaste ; — für den Scherz, e tréfás mondásaért. — ¹⁴ A bohó, a mámoros nevetés ; taumeln tul. ingadozni, nem bírva magával támo-lyogni. — ¹⁵ Sokkal boldogabb, semhogy vígnak mutatkozhatnék ; a leghangosabb vígságnál is többet mond érzékeny (megindult-ságából számozó) némasága.

17. Rodrigo boldog napokat él ősei várában. Ekkor II. Victor pápa és III. Henrik császár kereszties hadjárattal fenyegetik Fernando királyt, ha nekik évi adót nem fizet. A király tanácsosai engedékenységet ajánlanak neki. Csak a Cid ellenezte ana követelés teljesítését és két nagy ütközetben úgy megverte a pápa és a császár hadait, hogy azok követeléseiktől elállottak. A király köszönetet mond a haza tért hős hadvezérnek.

¹ Pedro, Szt. Péter, kit a hagyomány első római püspöknek nevez ; der Sitz Pedro's, a szent székek ; — Victor, II. Victor pápa (1055—1057) ; — Heinrich, III. Henrik császár (1039—1056). — ² A középkor fölfogása szerint a római(-német) császár világi dolgokban ép úgy fejedelme és hűbérura a föld összes kereszttyén

- «Zwingt ihn dazu, Heil'ger Vater,
Zur Erhaltung wie des Glaubens
15 So auch unser beider Reich'!»³
- Drohende Befehle sandte
Victor jetzt zu Don Fernando,
Einen Kreuzzug ihm ankündend,
Wenn er nicht dem Heil'gen Stuhle
20 Und dem Kaiserthum der Deutschen
Ehr' und Gaben willigte.⁴
- Lange stand Castiljens König
In Gedanken, wohl erwägend,
Wenn die Sache fürder schritte,⁵
25 Die Gefahren seines Reichs.
Alle⁶ riethen nachzugeben,
Nachzugeben grössrer Macht.
- Nur der Cid — er war abwesend,⁷
In der ersten Zeit der Liebe

fejedelmeinek (jede Christenmacht), mint a pápa egyházi ügyekben; — *Ehre*, nem ismer el urának; *Tribut*, nem fizet adót. Az eredeti (Vögelin):

*Er allein will mich nicht kennen,
Noch bezahlt er den Tribut mir.*

³ Zur Erhaltung des Glaubens und (zur Erhaltung) der Reiche unser beider (von uns beiden), ez utóbbi (a pápai és a császári uralom fenntartása) magába foglalja a hit védelmét is. — ⁴ *Willigen*, szokottabb *bewilligen*, vmit tenni, adni, itt *Ehre und Gaben*, elismerést és adót. — ⁵ Ha az ügy tovább fejlődnék, t. i. ha meg nem adná magát (a császárt el nem ismerné, adót nem fizetne), és a pápa és császár fenyegetéseit tettek követnék. —

⁶ T. i. az ő tanácsosai. Az eredetiben ez világosabb. (Eitner):

*Viele Könige, die dorten (a császárnál?)
In dem Rath versammelt sassen,
Drohten Ferdinand, dem König,
Wenn er dem Befehl nicht folge.
Als der König sah das Schreiben,
Macht' es ihm gar grosse Sorge,
Weil dies, wenn es sollt' erfolgen,
Seinen Landen schlecht bekäme.
Schickt also zu seinen Grossen,
Ihre Meinung ihm zu sagen;
Und sie riethen drauf dem König,
Dass er thu', was man verlange.*

— ⁷ Várában, Bivarban, a hol rendesen tartózkodik, l. VIII, 18.

- 30 Schlummernd an Ximenens Brust ;
 Aber als er von der Botschaft
 Und von Königs Rath⁸ gehöret,
 Eilt' er und sprach zu ihm so :
- «Ach, zum Unglück Eures Reiches
 35 Wäret Ihr geboren, König,
 Wenn, so lang' Ihr lebt, ein Andrer
 Hier geböt' in Eurem Reich !⁹
- «Nimmermehr soll es geschehen,
 Solang' Ihr lebt und ich lebe !
 40 Denn, o König, jede Ehre,
 Die Euch Gott gab, zu erhalten,
 Ist uns, Euern Dienern, Pflicht ;¹⁰
 Wer Euch anders rieth, o König,
 Rieth Euch sonder Ueberlegung
 45 Und vermindert Euern Ruhm.
 Fordert sie heraus, die Droher !
 Die Ausforderung ist des Königs ;
 Die Ausführung ist des Kriegers.
 Fordert sie ; ich nehm' es auf. ¹¹
- 50 «Denkt, o König, und bedenket :
 Wir erwarben Euch Castiljen,
 Wir, mit Ehre, Gut und Blut ;
 Eher gäb' ich auch mein Leben
 Hin, eh' diese fremden Wespen
 55 Zehren sollen unsre Beute,¹²
 Ernten unsrer Siege Frucht.
 Denn, o König, gebt Ihr ihnen
 Etwas, o so bleibt Euch — nichts.»
- Und so führt der unverzagte
 60 Cid zehntausend wackre Männer

⁸ Arról t. i., hogy a király tanácsot ül. *Von Königs Rath*, a névelő (*des Königs*) hiányáról, l. II, 7. — ⁹ Pedig úgy lesz, ha a királynak hűbérura van, kinek adózik. — ¹⁰ T. i. *uns, Euern Dienern, ist (es) Pflicht, jede Ehre* (a királyi önállóságot is) zu erhalten, welche Gott Euch gab. — ¹¹ *Die Ausforderung, helytelen szóképzés, e. h. die Herausforderung ist* (t. i. *Sache, Aufgabe*) *des Königs*: a kihívás a király dolga, joga; — *die Ausführung* t. i. *der Forderung*; — *fordert sie* t. i. *die Droher*, a fenyegetőket; — *ich nehme es auf* t. i. *mit ihnen, mit den Drohern*, én megmérkőzöm velök. — ¹² *Zehren* rendszerint: *von einer Sache*; különben szokottabb: *verzehren*.

Durch die Alpen hin ins Feld.
 Ihm entgegen zog Graf Raymund
 Von Savoy'n mit vielen Rossen;
 Doch der Cid, er schlug den Grafen,
 65 Macht' ihn selber zum Gefangnen.
 Und nur gegen seiner Tochter
 Geiselschaft¹³ gab er ihn los.

Auf der Welt das schönste Fräulein,
 Ward sie Königes¹⁴ Geliebte;
 70 Und der Sohn, den sie erzeugten,
 Ward der Kirche Cardinal.

Auch der König der Franzosen
 Sandt' dem Cid ein Heer entgegen,
 Das er schnell zerstreute;
 75 Da¹⁵ er dann mit seinen Tapfern
 In Italien also waltet,
 Dass in Eile Papst und Kaiser,
 Beide des Tributs vergessend,
 Botschaft senden zu Fernando,
 80 Nur den Cid hinwegzuziehn.¹⁶

Und so kehrte der Feldherr
 Stolz zurück mit seinen Tapfern.
 Seine königliche Rechte
 Reicht' ihm dankend Don Fernando;
 85 O, wie war der Cid so fröhlich
 Ueber seines Königs Dank!

18.

Gen Zamora,¹ wo der König
 Eben Hof hielt mit den Edeln,

¹³ Csak miután leányát túszul adta. — ¹⁴ Névelő nélkül, l. II, 7. — ¹⁵ Da a. m. worauf. — ¹⁶ Az üzenet tartalma csak az volt: hogy a király hívja vissza Rodrigot. — A Cid e mesés hadjáratait a *Cronica del Cid* és a *Cronica rimada* még terjedelmesebben és számos csodás kalanddal beszél el.

18. A Rodrigótól régebben (VIII) legyőzött mór fejedelmek követeket küldenek hozzá gazdag ajándékokkal, egyszersmind hódolatukat jelentik neki, mint hűbér uroknak. A Cid a királyhoz utasítja őket, hogy ennek hódoljanak, mert ez hűbéruruk.

¹ Zamora, erős város a Duero mellett, Leon királyságban.

Kamen maurische Gesandte
Zum Rodrigo von Bivar.

- 5 Von fünf Königen der Mauren,
Die er einst in Pflicht genommen, ²
Waren sie die Abgesandten,
Ihm zu reichen den Tribut:

Hundert Pferd', Araberstammes, ³

- 10 Edle Rosse, drunter zwanzig
Weisse, zart wie Hermelin,
Zwanzig apfelfarbne graue,
Dreissig rothe, dreissig braune,
Allesammt mit reichen Decken

- 15 Ueberlegt und stolz gezäumt; ⁴

Für Doña Ximena brachten
Reichen Schmuck sie an Juwelen,
Zwei kostbare Hyacinthen; ⁵
Auch zwei Kisten Seidenstoffe,

- 20 Ihren Knappen zur Livrei. ⁶

Ehrerbietig, wie Vasallen,
Naheten sie ihrem Lehnherrn,
Nannten ihn Gebieter Cid. ⁷

- «Freunde», sprach der Cid, «ihr irret;
25 Wo mein Herr, der König, Hof hält,
Bin ich selber ein Vasall.
Der Tribut, den ihr mir bringet,
Er gehöret meinem Herrn.» —

² In Pflicht nehmen l. X, 6.

Und nachdem er mit Vereidung
In Vasallenpflicht und Zinspflicht
Sie genommen — L. ez öt mór királyról a VIII.

rom. végét is. — ³ Araberstammes, Herder többször hangsúlyozza így e nevet, pl. LXII is: *Drang durch Mauren und Araber*, a helyesebb *Araber* helyett, mely a versben nehezebben alkalmazható. — ⁴ Ueberlegt tul. e h. über-belegt, leteritve; — *stolz gezäumt*, pompásan kantározva. — ⁵ Igen értékes drágakövek. — ⁶ Vögelin: *Zur Bekleidung seiner Ritter*. — *Die Livrei*, a szolgák egyenruhája. — ⁷ Itt nyeri e nevet, de Herder már XI, 38 és azóta többször használja. — *Lehn-Herr* és *Vasall*: hűbérúr és alattvaló (hűbéres). Amaz hűbérbirtokot (*ein Lehen*) ad ennek azon föltétel alatt, hogy a vazallus öt urától elismeri és parancsolatait teljesíteni fogja.

- «Sagt», erwiderte der König,⁸
 30 «Euren Herren, dass ihr Lehnherr
 Kein Monarch zwar sei, doch leb' er
 Mit Monarchen.⁹ Ich besitze
 Nichts, was ich nicht ihm verdanke,
 Meinem Feldherrn, eurem Cid.»¹⁰
- 35 Also kehrten die Gesandten
 Rückwärts, ohne recht zu wissen,
 Wer Vasall, und König sei.

19.

- Sehnlich wartete Ximene
 In den Sälen ihres Palasts,¹
 Sehnlich harrt sie auf Rodrigo ;
 Denn die Stunde der Entbindung
 5 Naht, die grausamsüsse² Stunde,
 Ihres Lebens, wie sie hoffet,
 Freudenreichster Augenblick.

Eines Morgens — es war Sonntag —
 Meldeten sich³ ihr die Schmerzen.

- 10 Und es badet sich in Thränen
 Ihr bescheidnes Angesicht.⁴
 Seufzend nimmt sie ihre Feder,
 Manche, manche zarte Klage,

⁸ Midön t. i. a mór követek, Rodrigo parancsára, neki hódoltak. — ⁹ *Doch leb' er mit Monarchen*, az eredetiben: *Doch sitze er mit einem König*. Azaz: Névre nem, de tekintélyre és tiszteletre király. — ¹⁰ Nekem hadvezérem (szolgám), nektek méltán Cidetek (urotok). — *Rückwärtskehren*, szokatlan e. h. *zurückkehren*.

19. *Ximene levelet ír a királynak, melyben elpanaszolja, hogy férje csak ritkán van nála otthon.*

Föltételezendő, hogy Rodrigo újra a háborúba indult a mórok ellen és hogy sokat tartózkodik az udvarnál. — Ximene nyiltan, melegen, tettetés nélkül tárja föl szívét, mondja el panaszát, vádjait, — hiszen királya egyszersmind gyámja, atyjának helyettese és férjének legelső tisztelője, jóakarója. A nő levelét az *utóirat* (mely Herder műve) is jellemzi.

¹ T. i. Burgosban, mint a 34. versből kitűnik. — ² Kegyetlen, a fájdalomak miatt, édes, mivel az anya reményét megvalósítja. — ³ *Sich melden*, jelentkezni. — ⁴ Gyöngéd arca könnyekben úszott.

- Mehr als tausend liebevolle
 15 Bitten schreibt sie dem Gemahl,
 Den sie wol erweichen könnten,⁵
 Wenn die Ehre nicht in Felsen
 Wandelte der Helden Herz.
- Nochmals⁶ nimmt sie jetzt die Feder,
 20 Und mit neuer Klag' und Seufzen
 Schreibt sie auch an ihren König,
 An den edelsten der Welt :
- «Guter, weiser, grosser König,
 Sieghaft und gerecht und bieder,
 25 Eure Dienerin Ximene
 Klaget vor Euch, über Euch.⁷
- «Scherz nur war es, Don Fernando,
 Eurer königlichen Laune,⁸
 Die mir den Gemahl einst gab ;
 30 Denn wol wenig junge Frauen
 Waren weniger vermählet,
 Als ich bin — verzeiht, o König ! —
 Und allein durch Eure Schuld.
- «Diesen Brief schreib' ich in Burgos,
 35 Wo mein Leben ich verwünsche
 Und auch Euch viel Böses will,⁹
 Denn von den Geboten Gottes,
 Welches gibt Euch Recht, o König,
 Ehgenossen, also lange
 40 Sie zu trennen und so oft ?¹⁰
- «Welches gibt Euch Macht, o König,
 Mir aus einem zarten Manne,
 Artig, liebenswerth, bezaubernd,¹¹
 Aller Welt zum wüsten Schrecken
 45 Einen Löwen zu erziehn ?

⁵ T. i. hazatérésre bírhatnák, ha a becület kövé nem változtatná át a hős szívéét, azaz: érzéketlenné nem tenné más, mint a becület követeléseit iránt. — ⁶ Második levelet is ír. — ⁷ Neked felőled. — ⁸ Királyi jó kedvednek csupán tréfája volt az, hogy férjet adtál (mert voltaképen nincsen férjem, mivel mindig távol van tőlem). — ⁹ *Ich will euch*, kívánok neked. — ¹⁰ *Denn welches von den Geboten Gottes gibt euch das Recht* stb. — ¹¹ *Appositiók Mann-hoz. — Zum wüsten Schrecken aller Welt*, az egész világ vad megfélemlítésére.

Sechs Monate, Tag' und Nächte, ¹²
 Haltet Ihr ihn fest im Zügel,
 Und wol einmal kaum im Jahre
 Sieht er seine Gattin, mich.

50 «Und wie kommt er? Blutgebadet
 Bis zu Füßen seines Pferdes. ¹³
 Wenn ich dann mit meinen Armen
 Ihn umfange, schläft er ein;

«Träumet, wie ein Wildbesessner,
 55 Schlachten, Kämpfe. ¹⁴ Kaum noch taget
 An dem Firmamente drunten
 Der Aurora frühster Strahl, ¹⁵

«Ohne mich nur anzuschauen,
 Ob ich wache, ob ich schlafe,
 60 Springt er auf. Mit welchen Thränen,
 Grosser Gott, empfang ich ihn! ¹⁶
 Vater wollt' er mir und Alles,
 Vater und Gemahl mir sein!
 Alles fehlet der Verlassnen

65 Jetzo, Vater und Gemahl.
 «Thut Ihr dies, um ihn zu ehren: ¹⁷
 König, dess bedarf er nicht.
 Längst war er der Vielberühmte;
 Eh' am Kinn der Bart ihm sprosst,
 70 Waren Könige der Mauren
 Fünf ihm schon Gefangene.

«Königlicher Herr, den letzten
 Augenblick erwart' ich bald; ¹⁸
 Bald wird er Euch Nachricht geben — ¹³

¹² Egy féléve, hogy nem látta férjét. — ¹³ Lová lábáig vérben úszva, azaz: tetőtől talpig, még lovastúl is. — ¹⁴ Schlachten, Kämpfe tárgy träumen-hez. Szokottabb: von Schlachten stb. — ¹⁵ Alig hogy az ég boltozatának (das Firmament) alján, alsó szélén a reggel (Aurora, a reggel istennője) első sugara fölragyog (tagen, virradni). — ¹⁶ T. i. férjül az oltárnál. — ¹⁷ Ha azért lánczold udvarodhoz, hogy megtiszteljed, hiába való dolgot mívelsz, mert erre ő nem szorúl. — Ehe am Kinn der Bart ihm sprosst, nem volt még húsz éves; l. VIII, 20. noch war er nicht zwanzig Jahre. — ¹⁸ Az utolsó, a döntő pillantást, a szülést. — ¹⁹ T. i. der Augenblick, nemsokára tudósítani fog (az eredményről: lett-egyermekek és milyen).

- 75 Und ich fürchte fast, die Thränen,
Die dem Vater ich vergossen,
Schadeten vielleicht dem Kinde,
Das an meinem Herzen schläft.
- «Guter König, also schreibet
80 Mir in Eures Herzens Sprache: ²⁰
Wollt Ihr den Gemahl mir senden?
Oder wollt Ihr, dass die Gattin
Eures ehrenvollsten Feldherrn
Ihm den Erstgeborenen bringe ²¹
- 85 Einen Waisen, vaterlos?

Nachschrift.

- «Und noch eins, o guter König:
Werfet meinen Brief ins Feuer,
Dass nicht Eurer Höfling' einer ²²
Ihn belache! Denkt daran.
- 90 «Und auch daran, Don Fernando,
Dass statt meines Ehgemahles
Mir nur seine alte Mutter
Blieb, die mir zur Seite schläft.»

20.

Zehn Uhr war's am frühen Morgen, ¹
Als der König seinen Schreiber
Rief und forderte Papier.
Mit vier Punkten und dem Zuge

²⁰ Csak szívedet kérdezd meg, ne a politikát. — ²¹ Úgy szülje meg neki (első hadvezérednek) mint árvát, mint atyátlant. Cid fiáról (*der Erstgeborene*) nem tudnak a románczok, melyekben csak leányairól történik említés (l. a bevezetés 16-dik lapját). — ²² Udvaronczaid egyike (kik nem éreznek, csak fecsegnek és gunyolólnak).

20. *A király kegyes felelete Ximene levelére. Fernando megírja, hogy születendő gyermekének mily ajándékokat fog adni.*

¹ Az idő e pontos meghatározása a románczokban igen gyakori. L. XIX, 8. *Eines Morgens, es war Sonntag*; XL, 1. *Um zehn Uhr am frühen Morgen*; LXV, 1—2. *Tausendhundert zweiunddreissig, am dreizehnten Tag des Maimonds.* — A király nem Burgosban, hanem a csatátér közelében tartózkodik. —

5 Paraphirt er Kreuz und Namen,²
Und also antwortet er :

«Edle sittsame Ximene,
Meinen Gruss Euch ehrerbietig,
Meine Hochachtung und Gunst !

10 «Ihr beklagt um den Gemahl Euch
Gegen mich, Doña Ximene.
Wenn ich ihn zum Nachtheil Eurer,³
Mir zur Lust zurückbehielte,
Klagtet Ihr mit vollem Recht.

15 Aber da die Heidenkriege,
Die auf meinen Grenzen stürmen,
Ihn rüchhalten, ist es meine,
Oder ist es seine Schuld ?⁴

«Dass er nicht in Euren Armen
20 Stets geschlafen,⁵ dies beweiset,
Edle Doña, Euer Brief.
Also glaub' ich auch der Furcht nicht,
Dass Ihr einen vaterlosen
Säugling in dem Schoosse tragt.

25 «Drängt ihn nicht, zurückzukommen,
Euren Ehgemahl ; er hörte,
Auch an Eurer Seite hört' er
Mit Unlust die Kriegsschalmei.⁶
Und wenn er nicht Feldherr wäre,

² A király névalírása : egy vagy több betűnek egy meghatározott alakká összeállítása (*Monogramm*, névjegy, névjejtő jegy, névvonás). Ilyen monogrammja minden királynak volt a középkorban ; Fernandoé, e románcz szerint, egy négy ponttal körülírt keresztből és nevének ebbe belevont első betűjéből állott. — *Paraphiren*, valamit saját kézzel megjelenőlni, hogy félreismerni vagy hamisítani ne lehessen. Vögelinnél :

*Erst hat er das Kreuz gezeichnet
Mit vier Punkten und dem Grundstrich.*

³ A. m. zu euren Nachtheil ; — mir zur Lust, mulattatásomra. —

⁴ *Die Heidenkriege*, a mórok (mohammedánok) ellen viselt háborúk. A középkori kereszttyén (a saját és a zsidó vallás hívének kívül) a más hitűeket mind pogányoknak, hitetleneknek nézte. — *Stürmen*, dühöngnek (a háborúk országom határain). — *Rückhalten* e h. *zurückhalten*. — *Seine Schuld*, a király tréfásan a Cidet vádolja, hogy miért kezdi vagy miért nem fejezi be azokat a háborúkat, melyek őt oly sokáig távol tartják nejétől és az udvartól. — ⁵ E szón van a hangsúly. — ⁶ *Die Schalmei*, pásztori síp,

- 30 Saget mir, was wär't ihr beide?
Edelmann und Edelfrau.
«Hatt' er Könige der Mauren
Fünf als Jüngling zu Vasallen:
Wollte Gott, er hätte deren
- 35 Fünffmal fünf; denn um so minder
Hätte Feinde jetzt mein Reich.
«Kann er also nicht, Ximene,
Bei Euch sein im Augenblicke,
Wo Ihr ihn so sehnlich wünscht:
- 40 So erlaubt mir, edle Mutter,
Dass Ich seinen Platz vertrete;
Denn ich glaub' es, nur der König
Ist für ihn des Platzes werth.⁷
«Euren Brief sollt' ich verbrennen?
- 45 Sehen sollen ihn die Lacher
Meines Hofes, tiefbeschämt.
Dass Ihr meinen nicht verbrennet,
Zeichne ich ihn zum Contracte⁸
Und verbinde mich, Ximene:
- 50 Ist's ein Sohn, den Ihr gebäret,
Geb' ich Zelter ihm und Degen,
Mit zweitausend Maravedis,⁹
Ihm, dem Ritter, zum Geschenk;
Ist es eine Tochter, setz' ich
- 55 Vierzig Mark an gutem Silber,¹⁰
Vom Geburtstag an, ihr aus.
«Und so lebet wohl, Ximene!
In der Stunde Eurer Schmerzen
Helf' Euch die hülfreiche Mutter,
- 60 Aller Himmel Königin!¹¹

tárogató. Azaz: ha visszatartaná is és a harci tárogató hangja (= a háború híre) hozzá jutna, még a te oldalad mellett is boldogtalannak (mit Unlust) érezné magát. Vögelinnél:

Wär' er gleich an eurer Seite,
Wenn die Trommel er vernähme,
Müsste doch er euch verlassen.

— ⁷ Csak a király méltó a helyre, melyet ő elfoglalna (für ihn).
— ⁸ Okirattá (szerződésé) alakítja, illetőleg annak állítja ki. —
Sich verbinden, valamire kötelezni magát. — ⁹ *Maravedis*, l. XVI, 33. — *Zelter*, l. X, 22. — ¹⁰ Tiszta (nem rézzel vegyített) ezüstben. — *Einem etwas aussetzen*, rendelni, kiszabni. — ¹¹ A boldogságos Szűz, ki különösen a viselős nők védője.

Nachschrift.

«Eben kommt, ich hör' ihn kommen,
 Euer ernster, lauter Feldherr,
 Mir die Lection zu lesen,
 Dass ich nicht zu Felde bin.»¹²

21.

Ehren, Glück und Macht und Güter,
 Aller Ruhm und Pracht der Erde,
 Eine leichte Wasserblase
 Seid ihr, auf dem Lüftchen schwebend
 5 Einen kurzen Augenblick!¹

Don Fernando, er, der Grosse —
 Und mit Recht so zubenannt —,
 Spaniens Monarch und Kaiser,
 Liegend auf dem Todesbette,
 10 Seine letzte Stund' erwartend,
 Denkt er nur der Ewigkeit.²

Ausgetheilet hatt' er alle
 Reich' und Güter seinen Söhnen. —
 Welche Stimme schallt auf einmal
 15 In den traurigen Gewölben
 Des Palastes?³ Der Infantin
 Doña Urraca Stimme ruft.⁴

¹² Jólelkű humor jele, hogy a király Ximene utóiratosszerű levelére szintén hasonló levéllel felel. — *Lauter*, haragosan lármázó. — *Einem die Lection lesen*, vkit szidni, megpirongatni; — *zu Felde*, a csatáterén.

21. Midőn Fernando közeledni érzi halálát, fölcsúszja országát három fia, Garcia, Alfonzo és Sancho közt. Két leánya, Urraca és Elvira, semmi tartomány örökségében nem részesülnek; Urraca panasza e miatt.

¹ Buborékot vör fel a szellő és a buborék e szellőn csüng egy apró percig. — ² Fernandot a történet is Nagynak nevezi; császárnak ő maga nevezte magát 1056 óta. Ezt egyrészt azért tette, hogy magát egész Spanyolország urának tüntesse fel (sír feliratán: *Ferdinandus Magnus Rex totius Hispaniae*), másrészt pedig, hogy III. Henrikkel szemben teljes függetlenségét kimutassa. — *Denkt er nur der Ewigkeit*, mert földi ügyeit (birodalma felosztását) már régebben elintézte. — ³ A palota boltíves termeiben, melyek most a király állapota miatt szomorúsággal telvők. — ⁴ Olv. *Doñ Urraca Stimme ruft*.

Weinend tritt sie vor den König;
 Trauernd tief im Trauerschleier,
 20 Nahet sie dem Bett des Vaters,
 Fällt aufs Knie vor seinem Bette;
 Die verehrte Hand ihm küssend,
 Flehet sie ihn also an:

«O mein Vater, unter allen
 25 Göttlich-menschlichen Gesetzen
 Nennet mir, was Euch verbindet,⁵
 Eure Töchter für die Söhne
 Zu enterben? Ausgetheilet
 Habt Ihr Eure Reich' und Länder
 30 Meinen Brüdern, und vergasset,
 Vater, und vergasset mich.⁶

«Also bin ich Eure Tochter
 Nicht, Señor;⁷ denn wenn ich's wäre,
 Wär' ich auch nur Euer Bastard,
 35 Hätte, meiner zu gedenken,
 Euch erinnert die Natur.⁸

«Hab' ich, königlicher Vater,
 Diese Schmach um Euch⁹ verdient,
 Nun so nennet meine Schuld.
 40 Nennet Ihr sie nicht, was werden
 Fremde Völker von Euch sagen,
 Sagen alle edle Männer,¹⁰
 Wenn sie von dem Unrecht hören,
 Das Ihr, stets gerechter König,
 45 Einer Unbescholtnen thut?¹¹

⁵ A szerkezethez (a viszonyító névmás helyzetét illetőleg)
 v. ö. XIX, 37—38.

*Denn von den Geboten Gottes,
 Welches gibt euch Recht, — E h. welches von
 den Geboten stb. — Hasonlóan itt is: Nennet mir unter allen
 göttlich-menschlichen Gesetzen (jenes), was (e h. welches) euch
 verbindet (a. m. verpflichtet, kötelez); — für die Söhne, a fiúk
 érdekében, javára. — ⁶ Urraca, a büszke és hatalomra vágyó,
 csak önmagáról szól; a király azután mind a két leányról gond-
 oskodik. — ⁷ Señor, úr; Señora, úrnő. — ⁸ A természet intett
 volna, hogy rólam is megemlékezzél. — ⁹ Um euch, veled szem-
 ben, a te részedről. — ¹⁰ Was werden alle edle Männer sagen.
 — ¹¹ Unbescholten, feddhetetlen, kit soha gáncs sem nem ért,
 sem nem érhet (schelten, gáncsolni).*

- «Männer, in die Welt eintretend,
 Bringen, Güter zu erwerben,
 Kräfte sich und Ansehn mit;
 Was sie sich erwerben konnten,
 50 Müssigen zu hinterlassen,¹²
 Hiesse das nicht, edler Vater,
 Seine Söhn' erniedrigen?
 Aber sagt: was kann die Tochter,
 Was kann sich ein Weib erwerben?
 55 Hingeworfen auf die Erde,
 Hat sie nichts als des Gehorsams,
 Als des Dienens niedern Lohn.¹³
- «Wenn ihr mich enterbet, Vater:
 Ohne Land und ohne Boden,
 60 Muss ich in die Fremde flüchten,
 Muss — verzeiht ein hartes Wort mir —,
 Eure Härte zu verbergen,
 Muss die Tochter Euch verleugnen,
 Weil Ihr sie verleugnetet.¹⁴
- 65 Wohl, so geh' ich dann als Pilgrim¹⁵
 In die Welt. In meinen Adern
 Wallet königliches Blut;¹⁶
 Dessen fürcht' ich zu vergessen,
 Weil mein Vater es vergass.»¹⁷

¹² A felnőtt fiúk, kiknek erő és tekintély áll rendelkezésükre, könnyen szerezhetnek birtokokat (országokat, *Güter*); minek ezekre, mintha tétlenek (*müßig*) volnának vagy hogy tétlenek legyenek, olyat hagyni, mit könnyen saját erejükkel is megszerezhetnek? — ¹³ Engedelmeskednie, szolgálnia kell. — ¹⁴ Hogy senki meg ne tudja, hogy mily köszívű voltál irányomban, a leánynak el kell tagadnia apját, a mint te (az apa) eltagadtál engem (leányodat). — ¹⁵ *Der Pilgrim* vagy *der Pilger* (a latin *peregrinus*-ból), zarándok. — ¹⁶ *Das Blut wallt*, a vér pezseg. — ¹⁷ Attól tartok, hogy megfeledkezem királyi véremről, mert atyám megfeledkezett róla (külömben nem dobott volna ki az életbe). Urraca fél, hogy nem fog királyi származásához méltó maradhatni. Vögelinnél:

*Angetan als eine arme
 Pilgrim geh' ich, aber achtet* (gondold meg),
Dass Wallfahrerinnen (zarándoklók, spany. *romera*) *oftmals*
Zu Landfahrerinnen (csavargók, spany. *ramera*) *werden.*
Edles Blut wird mit mir gehen,
Doch ich Sorge, meinen Adel
Werd' als Fremde ich vergessen,
Da ihr also mich entehrt.

- 70 Also sprach mit lautem Weinen
Die Infantin Doña Urraca. ¹⁸
Als sie ausgeredet hatte,
Wartete sie auf die Antwort
Ihres Vaters, der im Sterben
75 War, des Königs letztes Wort. ¹⁹

22.

- Königen den Mund zu schliessen,
Darf es oft nur eines Weibes
Freier Rede. ¹ Don Fernando,
Eine Beute jetzt des Todes,
5 Hörend seiner Tochter Klagen,
Hatte Kraft genug, zu seufzen
Ueber ihre stolze Kühnheit,
Aber kaum genug der Kräfte,
Zu antworten. Lange sucht' er
10 Worte, bis er also sprach :
«Tochter, flössen Eure Thränen,
Die Ihr jetzt um eitle Güter
Weinet, so um Euren Vater :
Sie verlängerten, ich glaub' es,
15 Selber noch mein Leben jetzt ; ²
Aber da Ihr, stolze Tochter,
Hier vor meinem Todesbette
Nur um Erdengüter weint,
So bedenkt, was nehm' ich jetzo
20 Sterbend mit mir aus der Welt ?

Duttenhofer is sikerült szójátékkal igyekszik az eredetinek hasonló helyét (*Que las romeras á veces Suelen fincar en rameras*) visszaadni: *Oft, bedenkts, ein wallend Mädchen Ist ein fallend Mädchen worden.* Kevésbé találóan Eitner: *Dass Umschweifende gar oft Sind Ausschweifende geworden.* — ¹⁸ *Olv. Doñ Urraca.* — ¹⁹ *Des Königs letztes Wort* appositio *Antwort-hoz*: Várta a feleletet, a királynak utolsó szavát.

22. *Fernando király megmäsítja végakarátját, idösbik leányának Zamora, a fiatalabbiknak Toro várát hagyván. Garcia és Alfonso ünnepélyesen fogadják, hogy nőtösvérek birtoka után nem fognak áhitozni. Csak Sancho hallgat.*

¹ Urraca merész szava elnémitotta a királyt, annyira sértette, megszomorította a nemes érzésű fejedelmet. — *Darf e h. bedarf.* — ² Még az életemet is képesek volnának, még most is, meghosszabbítani.

- «Und ich dank' es meinem Schöpfer,
 Dass er mir, Euch zuzureden,
 Euch zu reinigen die Seele,³
 Kraft noch und Vermögen schenkt.
- 25 Graden Weges geht zum Himmel
 Jetzo, hoff' ich, meine Seele;
 In dem Feuer Eurer Worte
 Litt sie ihre Läuterung schon;⁴
 Denn bedenket es, o Tochter,
- 30 War die Stunde meines Scheidens,
 Mich also noch zu betrüben,
 Ein erlesner Augenblick?⁵
- «Eurer Brüder Reich' und Güter
 Neidet Ihr,⁶ und wollt nicht sehen,
- 35 Dass mit dem Besitz ich ihnen
 Auch auflege Pflicht und Last?
 Pflicht, die Länder zu beschützen,
 Last, sie weise zu regieren.
 Alles dess bedürft Ihr nicht.
- 40 Sie vielleicht sind arm bei vielem,
 Ihr bei wenigem die Reiche;⁷
 Denn Personen Eures Standes,
 Denen niemand gleich sich schätzt,
 Was bedürfen sie für Reichthum
- 45 Als, ihr Leben hinzuleben,
 Eines Klosters Einsamkeit!⁸
- «Freilich seid Ihr meine Tochter,
 Denk' ich, aber eine Eitle;
 Wohl dacht' ich an Eitelkeiten,
- 50 Als ich Euch erzeugete.
 Euch trug eine edle Mutter;

³ A birtok- és uralomra vágyástól. — ⁴ *Läutern*, megtisztítani; *die Läuterung*, megtisztulás, a mit különben a tisztító tűzben (a purgatóriumban) kellene szenvednie: — ⁵ Helyesen meg volt-e választva (alkalmas volt-e) arra, hogy engem úgy megszoríts. — ⁶ *Neiden eine Sache* szokatlan e h. *Einen beneiden um eine Sache*, valakitől irigyelni vmit. — ⁷ *Deine Brüder sind vielleicht bei vielem Besitz arm*, mert e birtok kemény kötelességeket és nagy terheket ró rájuk; — *Ihr seid vielleicht bei wenigem Besitz die Reiche*, mert semmi gondod, teljesen független és szabad vagy. — ⁸ Nem kell neked, kihez senki sem hasonlítja magát nemességben, egyéb gazdagság, mint egy magányos kolostor, hol éltedet végezheted.

- Aber eine böse Amme —
 Denn das zeugen Eure Reden —
 Säugte Euch mit schlechter Milch.⁹
- 55 «Drohet Ihr, in fremde Lande
 Euch zu flüchten: wer, o Tochter,
 So der Zunge lässt den Zügel,
 Reisset auch der Ehre Zaum;
 Längst hatt' er ihn schon zerrissen,
- 60 Als er so verwegen sprach. —¹⁰
 Leichter wird mir's, der Verwirrung
 Eures Kopfes zu gedenken,
 Tochter, als dass meines Blutes
 Also Euer Herz verdarb.¹¹
- 65 «Euch, die Schwestern, sollten Eure
 Brüder — dieses war mein Wille —
 Unterhalten; jetzt befehl' ich,
 Um mit mir den Segen aller
 Meiner Kinder mitzunehmen,
- 70 Jetzt befehl' ich — höret mich:
 «Arm will ich Euch nicht verlassen,
 Seit Ihr, was Ihr sprecht, sprach.¹²
 Edel ist dein Blut, Urraca.
 Doch ich kenne dein Geschlecht.¹³
- 75 Also meine Stadt Zamora
 Lass ich dir, die wohlverwahrte,¹⁴
 Wohlbevölkerte. Dich werden
 Tapfre Männer in ihr schützen
 Und dir solche Ehr' erzeigen,
- 80 Dass der Ehre zu gedenken
 Du durch sie¹⁵ gezwungen wirst.

⁹ A nép hite szerint a dajka természeté átmegy a gyermekre, melyet szoptat. — ¹⁰ A ki a nyelvet nem tartja féken, az a beszédet fékét is ketté tépi (*reisset* e h. *zerreisset*), voltaképpen már ketté is tépte, midőn így mert beszélni. — ¹¹ *Kopf* és *Herz* az ellentétek. Inkább felteszem, hogy fejed (eszed) zavarodott meg, mintsem hogy szívedben az én vérem annyira megromlott. Fernando leányát inkább hóbotosnak, mint gonoszának akarja tekinteni. — ¹² Mióta avval fenyegetett, hogy rossz lesz; l. XXI, 68—69. Vögelinnél: *Nicht wünsch' ich dich arm zu lassen, Dass nicht, was du sprichst, du thuest.* — ¹³ Külömben is, teszi hozzá a király, bármily nemes a véred, a nemed gyöngé és könnyen lesz erkölestelenné. — ¹⁴ L. XXVI, 2. *die feste Stadt Zamora.* Jól meg erősített vár volt. — ¹⁵ *Durch jene Männer.*

Ob mich deine jüngste Schwester
Gleich mit keinen Bitten anging,¹⁶
Setz' ich ihr, wie dir Zamora,

85 Das Gebiet von Toro¹⁷ aus.

«Dieses ist mein ernster Wille;
Und wenn meiner Söhne einer
Euer Erbtheil Euch zu rauben
Je gedenkt,¹⁸ dem geb' ich meinen

90 Schwersten väterlichen Fluch.»

Alle, die den König also
Reden hörten, sprachen: «Amen!
Fluch dem Räuber seiner Schwestern!
Schrecklich treff' ihn Tod und Fluch!»

95 Don Garcia, Don Alfonso
Sprachen Amen; doch Don Sancho,¹⁹
Er allein in der Versammlung
Vor dem Bett des Vaters — schwieg.²⁰

¹⁶ *Einen mit Bitten angehen*, kérésekkel folyamodni vkihez.
— ¹⁷ *Toro*, város a Duero mellett, Leonban (mint Zamora is, l. XVIII, 1). — ¹⁸ *Arra gondol, tervezi*. — ¹⁹ A testvérek legidősbike. L. a bevezetés 13-dik lapját. — ²⁰ E hatásos vers befejezi a Cid történetének első részét és egyszersmind — sejtetve Sancho birtokvágát és az ebből következhető zavarokat — igen sikerült átmenetet képez a románczoknak második szakaszához.

II.

Der Cid unter Don Sancho dem Starken.

23.

Lärm und Schlachten, Blut und Feuer,
Kriegestimmen allenthalben,¹
Trommeln, Pauken und Trommeten
Schallen in Castiljen laut.

- 5 Denn kaum hatte mit den Brüdern
Seines Vaters Sarg Don Sancho
Mitbegleitet² an die Gruft,
Steigt er auf sein Ross, und blasen,
Blasen lässt er allenthalben
10 Gegen seine Brüder Krieg.

Die Vasallen seines Reiches
Bot er auf: nicht seine Rechte
An der Brüder Land zu prüfen;³
In das Treffen sie zu führen,

- 15 Rief er sie bei Ehr' und Pflicht.⁴

23. *Alig hűnyta be Fernando király örökre szemét, Sancho hadat indit testvérei ellen, hogy őket örökségüktől megfoszsza. A Cid, kit vazallusi kötelessége a jogtalan hadmenetben való részvételre kényszerít, elbucsúzik nejétől, ki őt ismételt távozása miatt fűjdalmas szemrehányásokkal és vádakkal illeti; ezek azonban csak mély és igaz szeretetéről és Rodrigóbá vetett tántorithatatlan bizalmáról tanúskodnak,*

¹ Minden oldalról, mindenfelé, mindenütt. — ² A mit nyomatékosan van ismételve; így a 10. versben *gegen* annál hatásosabb. — ³ Fölhívta vazallusait, de nem azért, hogy jogait megvizsgálják; *Recht an etwas*, szokottabb *auf etwas*. — ⁴ Az előző vershez tartozik: becsületöknél és kötelességöknél fogva fölhívta, hogy a csatába vezesse őket.

«Ach, Rodrigo», sprach Ximene,
 «Also hast du sie beschlossen,
 Meine Leiden? ⁵
 Eins von beiden
 20 Soll ich missen ⁶
 Eins aufgeben —
 Wol mein Leben,
 Oder mindestens die Geduld!

«Meiner Treue mich zu rühmen,
 25 Stehet mir nicht an; ⁷ der Liebe
 Ist treu sein die schönste Pflicht; ⁸
 Nur wie dürft Ihr mir der Treuen,
 Mir der Liebenden, Rodrigo,
 Von so langem Abschied sagen? ⁹

30 «Ach beschlossen ist's, beschlossen. ¹⁰
 Eins von beiden
 Soll ich meiden,
 Eins aufgeben —
 Wol mein Leben,
 35 Oder mindestens die Geduld!

«Wenn ich Euch verehrend liebe,
 Denkt Ihr nicht daran, Rodrigo,
 Dass die Zeit ja alles, alles
 Rückwärts führe? ¹¹ dass im Herzen
 40 Auch der tiefsten Liebe Wurzel
 Sterbe, wenn man sie nicht pflegt?

⁵ Ximene szól elbucszóó férjéhez. *Sie* szépen és nyomatékosan utal a következő tárgyra (*meine Leiden*). — ⁶ *Missen* a. m. nélkülözni, elveszíteni. Alább 32. v. *meiden*, mi az előző versre rímel; itt két versre (18—19) rímelne, mit Herder talán el akart kerülni. — ⁷ *Einem steht es an*, vkihez illik. — ⁸ E szón van a hangsúly: nem illik hozzám, hogy hűségemmel kérkedjem, mert hiszen legszebb kötelességem, hogy hozzád hű legyek. — ⁹ *Wie dürft ihr sagen?* hogy szólhatsz, hogy tudsz nekem szólni ily hosszú bucsúról, ill. távollétről (mert a megindított háború sokáig tartónak ígérkezik). — ¹⁰ Rodrigo nem változtathat a tényeken. Azért sóhajt föl Ximene: El van döntve, el van határozva. — ¹¹ Nem világos. Ximene azt akarja mondani, hogy az idő túlmege mindenem, hátrahagy mindent. Az eredetiben (Vögelin):

*Weil ich euch anbete, traut ihr,
 Und betrachtet nicht die harte
 Last der Zeit, die schon als Zeit ja
 Hinter sich lässt jede Zeit.*

- Zwar ist dies Euch keine Drohung;
 Denn in Worten wie in Thaten
 Kann Ximene den Rodrigo
- 45 Nie beleid'gen. Eifersüchtig
 Könnte sie als Kind¹² nur — sterben
- «Ja, est ist, es ist beschlossen,
 Eins von beiden aufzugeben,¹³
 Die Geduld oder mein Leben!
- 50 «Undankbare Männerherzen!
 Euch entflammt der Weiber Leichtsinn;
 Die Beständigkeit des Weibes
 Tödtet eurer Liebe Glut.¹⁴
 Kennten wir euch recht, ihr Männer,
- 55 Würden wir euch je vertraun?
 Sprich mir auf dein Herz,¹⁵ Rodrigo,
 Denkst du noch an jene Schwüre,
 An die süßen Schmeicheleien,
 An die Thränen und Gelübde,
- 60 Die du einst mir treu gelobt?
 Alles ist dir aus der Seele,
 Aus dem Herzen dir verschwunden;
 Wie ein Lüftchen überm Sande
 Hat die Zeit es fortgeweht.»¹⁶
- 65 Zärtlich küssete Ximenens
 Angesicht der tapfre Feldherr,
 Schwur ihr auf den Griff des Degens,¹⁷
 Schwur ihr, treu zurückzukommen,
 Sei's lebendig oder todt.¹⁸

¹² E szón van a hangsúly: féltékenységből csak úgy halhatna meg, ha még gyermek volna. — ¹³ Az alany hiánya kétértelművé teheti a mondatot: nem ő határozta el, hanem a viszonyok, a sors (hogyan vagy életét vagy türelmét veszítse). — ¹⁴ A könnyelmű nő lángoló szerelemre gyulasztja a férfiút (ki fél, hogy amaz elhagyja), a hű nő ellenben csökkenti a férj szerelme lángját (mert ez bízik neje ragaszkodásában). — ¹⁵ Szívedre (mintegy esküt mondj) szólj, felelj. — ¹⁶ Nem világos kép. Mint a szel-
 lőcske végig fű a homokon és ezt magával viszi, úgy átfutott az idő
 szíveden és elfűta esküidet. — ¹⁷ Kardja markolatára téve újjait,
 esküvel fogadta. — ¹⁸ Akár élve akár holtan térjen vissza, de
 hozzá hű marad.

24.

- Lange führeten die Brüder,
 König Sancho in Castiljen,
 In Galicien Don Garcia,
 An der Reiche Grenzen¹ Krieg.
- 5 Endlich trafen sie zusammen,
 Und von beiden Seiten fielen
 Tapfre Männer, bis Don Sancho,
 Sancho selbst gefangen ward.
 Nahe war's, dass der mit Unrecht
- 10 Krieg begonnen, ihn mit Schande
 Endigte; denn unter allen
 Streitenden war König Sancho
 Wol an Leibeskraft der stärkste,
 Doch der feigeste an Muth.²
- 15 Alvar Fañez, er der erste
 Freund des Cid, kaum sieht den König
 Er gefangen, drängt er stürmend
 An den Platz des Unglücks ein.³
 «Lasst den König, ihr Verräther!»
- 20 Ruft er wüthend, und sie flohen,
 Die harten Asturier.⁴
- Frei stand also König Sancho.
 Doch die Schlacht, sie war verloren;
 Uebrig waren dem Befreiten
- 25 Kaum sechshundert Castiljaner,
 Wie? sechshundert Castiljaner?

24. A háború Don Sancho és Don Garcia közt már hosszabb idő óta foly. Rodrigo éppen akkor érkezik a csata színhelyére, mikor Alvar Fañez a fogságba került Sanchot ismét kiszabadítja. A Cid szemére veti a királynak e háború jogtalanságát, azután fogolylyá teszi Garcíát, kit Sancho (XXV, 1—4) a lunai erős toronyba zárat.

¹ An den Grenzen ihrer Reiche. — ² Gyávasága abban mutatkozott, hogy elfogatta magát, a helyett, hogy inkább életét elveszítette volna, mintsem becsületét és szabadságát. — An Leibeskraft der stärkste, azért: Sancho el valiente, Erős Sancho. — ³ Er drängt ein, helyesebb volna: er dringt vor, előre nyomul. — ⁴ Rosz hangzású vers: die harten Asturier, Asturia kemény hegyi lakói. Herder Asturiát itt és XXXVII, 11 tévesen Garcia tartományának tekinti, holott Alfonzo országa volt.

Für die ganze, weite Erde ⁵
Sind sie gnug, wenn Cid sie führt!

- An kommt er. ⁶ Auf seinem Rosse, ⁷
30 Als ihn Sancho kommen siehet,
Ruft er laut zu seinem Heer:
«Auf, von neuem in das Treffen!
Bald ist jetzt das Schlachtfeld unser;
Denn der Cid ist da! Willkommen,
35 Cid! Ihr kommt zu rechter Zeit.» ⁸

- Ernst antwortet ihm Rodrigo:
«Und Ihr, Herr, zu sehr unrechter
Trafet Ihr auf diesen Platz. ⁹
Besser ¹⁰ wäret Ihr am Grabe
40 Eures Vaters stehn geblieben
Betend mit gefaltnen Händen,
Als ¹⁰ im ungerechten Kriege
Mit dem Bruder einzuernten
Eures Vaters harten Fluch.
45 «Ungern nehm' ich Don Garcia
Jetzt gefangen; für die Ehre —
Und doch muss ich's, für die Ehre,
Für den Dienst muss ich es thun,
Muss ich nehmen, oder sterben
50 Als ein Kriegsmann. ¹¹ Euch, o König,
Bringet hier in diesem Felde
Weder Sieg noch Niederlage
Ruhm, Euch schändet dieser Krieg.» ¹²

- Eben trat Garcia singend
55 Auf den Kampfplatz, tief unwissend,

⁵ T. i. für die Eroberung der . . . Erde, a föld kerekségének meghódítására. — ⁶ E h. er kommt an. — ⁷ Ez a Cidre vonatkozik: midőn Sancho öt lován (Babieçán) közeledni látta. — ⁸ Éppen jókor jössz. — ⁹ Ihr trafet zu sehr unrechter Zeit auf diesen Platz, te igen roszkor érkeztél e helyre. — ¹⁰ Jobb volna, ha apád sirjánál időznél, mint hogy most apád átkát aratod. — ¹¹ Darabos mondatszerkezet: Ungern nehm' ich Garcia gefangen; und doch muss ich es für die Ehre (thun); für die Ehre, für den Dienst (= die Pflicht) muss ich es thun; muss ich (ihn gefangen) nehmen oder als ein Kriegsmann (= Edelmann, Vasall) sterben. Mint a király vazallusa becsületből és alattvalói hűség-ből kell cselekednie, mint Sancho parancsolta XXIII, 15 bei Ehr' und Pflicht. — ¹² Noked, akár győzől akár legyőzőnek, nem dicsőséget, hanem csak gyalázatot hoz ez a háború.

Was geschehn war und geschah.¹³
 Stracks erklangen die Trommeten,
 Die Trommeten und die Zinken,
 Neue Brüderschlacht begann.¹⁴

60 Und in Mitte¹⁵ seiner Edlen
 Ward Garcia bald gefangen.

«Ach, was thut Ihr, edler Cid?» —¹⁶

«König, was für Euch ich thäte,
 Wenn Ihr mein Gebieter wäret.

65 Jetzt will es das Schicksal also.
 Unterzieht Euch ihm, wie ich!»

25.

Als Don Sancho seinen Bruder,
 Den gefangenen Garcia,
 In den festen Thurm von Luna¹
 Eingesperret: wie ein Sperber,

5 Der den ersten Raub gekostet,
 Jetzt nach reicherm, grösserm Raube
 Dürstet und nach wärmerm Blut,
 Warf auf seine jüngste Schwester
 Sancho sich:² er schleppt' Elviren,

10 Wie die schwache Taube wehrlos,³
 Aus dem ihr verliehnen Toro
 Gen Burgos ins Kloster hin.

¹³ Garcia igen víg (énekel), mert hívei Sanchót elfogták és a csatát megnyerték. — *Tief unwissend*, legkevésebbé sem sejtve, hogy mi történt (Sancho kiszabadulása) és hogy jelenleg mi történik (a levert ellenség új támadása a Cid alatt). — ¹⁴ *Stracks*, rögtön; — *die Zinke*, fuvó hangszer; — *neue Brüderschlacht*, a testvérek közt újra kezdődik a csata. — ¹⁵ Szokottabb: *in der Mitte* vagy *inmitten*: fő embereinek közepette, tehát ezekkel együtt. — ¹⁶ Don Garcia szemrehányó kérdése. — A Cid felelete (63—66 v.) legjobban magyarázza a középkori vazallus állását. — *Sich einer Sache (dem Schicksal) unterziehen*, (a. m. *unterworfen*), vminek (a sorsnak) alávetni magát.

25. *Sancho ifjabbik nővérét, Elvirát, is megfosztja örökségétől (Toro várától). Azután Alfonso ellen indul, kit legyőz, elfog és zárdába küld. Ez azonban Úrraca segédelmével kiszabadul a fogságból s Toledóba menekül.*

¹ *Luna*, előbb vár, most kis hely északnyugatra Leon városától. — ² A karvalyhoz hasonlítja a költő, mely, miután kisebb

- Jetzt entblösset Don Alfonso,
König von Leon, die Spitze
15 Seines Degens ⁴ und verkündet
Laut der Welt und offenbar:
Aus Ehrfurcht für seinen Vater,
Und sich selber zu beschützen,
Unternehm' er diesen Krieg,
20 Doch nicht gegen seinen Bruder,
Einzig gegen den Beschützer
Eines niederträcht'gen Räubers;
Der Beschützer heisse Cid. ⁵
«Denn», sprach er, «die Bösen müssten
25 Abstehn von den Frevelthaten,
Wenn zu solchen kein Rechtschaffner
Ihnen diene; denn der Beste
Wird im Dienst der Bösen schlecht.» — ⁶
«Rede jetzt», sprach König Sancho,
30 «Perle meines Reiches, rede:
Zieheth er nicht gegen mich?» — ⁷
«Gott ist's, der uns alle richtet!»
Sprach der Cid. «Doch wollt Ihr's wissen,
König und mein Herr, so sag' ich:
35 Euer Bruder, weil er recht hat,
Eilet er vorjetzt zum Unglück.» — ⁸

madarat megölt már, most galambot támad meg. — *Sich auf einen werfen*, vkit megtámadni. — ³ Appositio Elvirához: Elvirát, a — védetlent; ki védetlen mint a galamb. — ⁴ Kardot von (hadüzenete jeléül). *Entblössen*, tul. mezteleníteni, ebből *bloss*, meztelen. — ⁵ Aljas rablónak nevezi Alfonso Sanchót, és a Cidet azért támadja meg, mivel e rablónak védője. — ⁶ Nem Sancho a valódi bűnös, hanem a Cid. Mert hiszen a gonoszok (a milyen Sancho is) kénytelenek volnának elállani (*abstehn*) gaz tetteiktől, ha ilyenekben (*zu solchen*) derék ember nem szolgálna nekik, nem segítené őket, — a mely derék ember azután, viszont, a gonoszok szolgálatában, maga is gonosz lesz. Alfonso tehát, bár az ellenkezőnek látszatát keresi, Sanchóról a legrosszabbat mondja, a Cidről pedig tisztelettel (l. alább a 65—66. verseket) szól. — ⁷ Ugy-e ellenem indúl Alfonso? ezt kérdi Sancho a Cidtól. — ⁸ Istené az ítélet, mondja Rodrigo. De később nyíltan kijelenti, hogy Alfonsonak igaza van, azaz: hogy Sancho háborúja jogtalan. *Weil er recht hat*, joga tudatában; — *vorjetzt* a. m. *für jetzt*, most, ez alkalommal. Alfonso részén van a jog, de a miénken a hatalom. — ⁹ Szokottabb: *zu den Waffen*, fegyverre!

- «Auf, zu Waffen!»⁹ rief Don Sancho,
 «Fliegt, ihr Fahnen! Fliegt, Paniere!»¹⁰
 Seht, es kommen die Leoner,
 40 Löwen der Standarten kommen,
 Doch nicht Löwen, die sie tragen;
 Und wir haben für sie Thürme,¹¹
 Thürm' und Schlösser zum Gefängniß.» —
- «Auf!» fiel Cid ihm in die Rede,
 45 «Auf! weil man an mich denn will.» —¹²
 «Gott genad' ihm,¹³ wer an dich will,
 Braver Cid, du Blume Spaniens,
 Spiegel echter Ritterschaft!»
- Also zogen sie zum Kriege.
 50 Don Alfonso ward gefangen,
 Und gefangen ward Don Sancho,
 Jener von den Castiljanern,
 Von den Leonesen dieser,
 Und noch wankt das Glück der Schlacht.
- 55 Als der Cid auf seinem Rosse
 Lossprengt auf den Haufen Krieger,
 Der Sancho umschlossen hielt:
 «Fangen oder hangen!»¹⁴ rief er.
 «Nicht das eine, nicht das andre,
 60 Guter Cid!» ward ihm zur Antwort.
 «Fangen oder hangen!» rief er;
 Und sein König stand befreit.

¹⁰ *Das' Panier*, lobogó. — ¹¹ Czélzás Leon és Castilia czímeire; Leonében oroszlányok (*leones*), Castiliában várak (*castellae*) voltak. — *Löwen der Standarten* (*die Standarte*, lovagzászló), Sancho élczet kísért meg jó kedvében: a zászlóban vannak oroszlányok, de nem oroszlányok azok, a kik a zászlókat hordják; — *wir haben Thürme*, mi castiliaiak: zászlónkban is vannak tornyok, de az ő számukra is vannak tornyai, hol őket fogva tarthasuk. — ¹² *Einem in die Rede fallen*, vkit félbeszakítani; — *an einen wollen*, vkit megtámadni: nekem szól a támadás. — ¹³ Isten kegyelmezzen annak. — ¹⁴ Győzni vagy legyőzetni, azaz: vagy kiszabadítom Királyomat vagy (elfogtok és) én szenvedek (bitón) helyette. A francziában sokkal világosabban: *Ou me prendre ou le rendre*, azaz: én (Rodrigo) vagy ő (Sancho)! A felelet értelme: Királyodat ki nem adjuk, de veled, derék vitéz, összetűzni sem akarunk.

Don Alfonso blieb gefangen,
 Ward gesperret in ein Kloster,
 65 Wo ihn bald, zum Dank der Ehre,
 Die dem Cid er laut erzeiget,¹⁵
 Doña Urraca ihn ins Freie
 Fördert, dass er gen Toledo
 Hin zu Ali-Maimon floh.¹³

26.

Auf Zamora geht der Feldzug,
 Auf die feste Stadt Zamora.
 Zahllos ist das Heer der Krieger,
 Zahllos Königes Entwürfe.¹ —
 5 Tapfrer Cid, du edler Feldherr,
 Vor Zamora ziehest du?²

Unterweges spricht der König
 Zu ihm: «Freilich, ausgehauen
 Ist die Stadt wie aus dem Felsen,
 10 Der ihr anliegt wie ein Panzer;³
 Dick wie eines Mannes Länge
 Ist die Dicke ihrer Mauern;
 Und die Thürme dieser Mauern,
 Ihre Festen aufzuzählen,
 15 Forderte wol einen Tag.⁴

¹⁵ Mivel a Cidről tisztelettel beszélt (20—28 v.), Sanchot nevezvén aljas rablónak, a Cidet pedig derék vitéznek, ki csak a rosznak szolgálatában tesz maga is rosszat. Urraca kiszabadítja Alfonzot azért is, mivel jól nyilatkozott a Cidről, kit ő még mindig szeret. — *Fördern* (ebből *fort*), előmozdítani; *ins Freie fördern*, szabadságra segíteni. — ¹⁶ Ali-Maimon, Toledo ura, Alfonso vazallusa volt.

26. *Sancho Urraca ellen indul es Zamorával szemben fölkeri a Cidet, hogy menjen követül Urracához s szólítsa föl várnak átadására. Rodrigót a vár falai aggodalommal töltik el; a király megbizását nem fogadja örömmel.*

¹ Számtalanok a király tervei (hódításait, hatalma nagyobbitását illetőleg). — *Königes*, névelő nélkül, l. II, 7 *in Königs Rath*. — ² Csodálkozva kérdi a költő, vajjon a Cid csakugyan részt vesz-e ezen igazságtalan hadjáratban? Azért hangsúlyozandó *edler*. E hatásos kérdés (5—6 v.) Herder todaléka. — ³ *Der (Felsen) ihr (der Stadt) anliegt*, mely hozzá simúl, üti övezi. — ⁴ *Forderte* e h. *es erforderte*, egész napra volna szükség, hogy az ember e falaknak tornyait és bástyáit felsorolja.

Abzuleiten den Duero,
 Der sie einschliesst wie ein Mädchen,
 Ist ganz über Menschenmacht. ⁵
 Uebergäbe mir Zamora

- 20 Meine Schwester, Cid, so hätt' ich
 Eine Festung, in ganz Spanien
 Wär' ihr keine Feste gleich.
 Guter Cid, von meinem Vater,
 Als ein Kleinod mir vererbet, ⁶
 25 Eidlich mussten wir versprechen,
 Lebenslang Euch hoch zu ehren
 Und zu folgen Eurem Rath;
 Guter Cid, du unsers Hauses
 Säule, thu' es mir zu Liebe,
 30 Bringe Botschaft nach Zamora,
 Fordre es ⁷ von meiner Schwester,
 Fordre es ⁷ zum Tausch um Alles; —
 Doch vergiss nicht beizufügen,
 Wenn sie mir die Bitte weigert,
 35 Dass ich nehme, was ich bat.»

«Freilich weiss ich nicht», — ⁸ antwortet
 Ihm der Cid; «je mehr die Mauern
 Von Zamora ich betrachte,
 Desto kühner, desto stolzer

- 40 Scheinen sie mir dazustehn.» —

«Recht», spricht Sancho, «recht geredet,
 Dieses sind die ersten Mauern,
 Die nicht deinem Anblick zittern.» ⁹

- Und je näher Cid der Stadt kam,
 45 Ging sein muntres Ross Babieça
 Langsam und hing seinen Kopf. ¹⁰

⁵ Emberi hatalmat túlhaladó munka: félre (más mederbe) vezetni a Duerót, mely a várat körülzárja, mint leányt (elzárnai szokás). — ⁶ T. i. *der du* — *vererbet bist*, kit atyánk örökségül hagyott reánk. — ⁷ *Es t. i.* a vár átadását, a 19. vers szerint: *übergäbe mir Zamora meine Schwester*. — ⁸ A be nem fejezett mondat kiegészítendő: vajjon képesek volnánk-e, ezen várat ostrommal elfoglalni. — ⁹ *Sie zittern deinem Anblick*, a. m. *vor deinem Anblick*: reszketnek pillantásodra. — ¹⁰ E helyett: *je näher — desto langsamer*. A Cid hadi lova (mely VIII, 22 említettik először), sokszor (pl. LXVII, 25—39 is) együtt érez urával; most

27.

- Trauer war noch in Zamora
 Um den Tod des grossen Königs
 Don Fernando, tiefe Trauer,
 Ueberhängt¹ mit schwarzen Tüchern
 5 Waren Kirchen und Altäre ;
 Kein Gesang, kein Ton der Freude,
 Auch kein Instrument der Liebe²
 Liess sich hören³ auf den Gassen.
 Die Infantin Doña Urraca,
 10 Schmerzlich bitter weinte sie
 Um den Tod des grossen Vaters,
 Um den Gram, den sie ihm sterbend
 Noch in seiner letzten Stunde
 Zugefügt, um seine Güte,⁴
 15 Um das Unglück ihrer Schwester,
 Der vertriebnen Doña Elvira,
 Um das Unglück ihrer Brüder
 Don Garcia, Don Alfonso ;
 Und — wer sollt' und könnt' es glauben ? —
 20 Noch beweint im tiefsten Herzen
 Einen andern Wunsch Urraca.
 Den Verlust wird sie beweinen,
 Wenn sie jeden⁵ längst vergass.
- Denn dem Glück, geliebt zu werden,
 25 Gleich kein ander Glück auf Erden ;

lecsüggesztett fövel s mind lassúbb lépésekkel halad, minél inkább közelednek Urraca várához, melyet a Cid csak nyomott kedélyvel, rossz lelkiismerettel, sötét sejtelmekkel kereshet föl.

27. *Doña Urraca bánata.* A királyleány siratja atyját, kinek még halála örájában fájdalmat okozott, siratja testvérei sorsát és saját boldogtalan szerelmét. Ekkor megjelen a Cid Zamora kapui előtt. E románéz csak a franczia elbeszélésben van meg; spanyol eredetije (ha ugyan van vagy volt) ismeretlen.

¹Elfödve. — ²Gitár, czitera vagy lant, melynek kíséretében szerelemlről dalol a lovag úrnője ablaka alatt. — ³*Sich hören lassen*, megszólalni, hangzani. Mély csend volt a várban. — ⁴Mely őt, az utolsó órában tőle szenvedett fájdalom mellett is, fényes birtokban részesítette. — ⁵T. i. *jeden andern Verlust*. Ha minden vesztesége feledésbe ment, — azt, hogy a Cid szeretetét elvesztette (ill. soha meg nem szerezhette), nem fogja feledhetni soha. E veszteség a 21. vers szerint néha mint kívánság is ébredéz még lelkében, — kívánja, forrón óhajtja most is néha, bár teljesen remény nélkül, hogy Rodrigo őt szeresse.

Die geliebte Schäferin
Sie allein ist Königin.⁶

In dergleichen Gramgedanken⁷
Tief versenket sass Urraca,
30 Als auf einmal⁸ vor den Thoren
Von Zamora Cid erscheint.

28.

G'rad einreiten in Zamora
Will der Cid, als ihn die Wache,
Ihn mit seinen fünfzehn Kriegeren,
Anhält draussen vor dem Thor.
5 Laut und lauter wird der Lärmen,
Lauter das Geschrei der Strassen,
Bis es zur Infantin drang.
Und in ihren Trauerkleidern
Eilte schnell sie auf die Mauer,
10 Als — das Schrecken von Castiljen¹ —
Sie den Cid da vor sich sieht.
Ihre schönen Augen netzen
Thränen;² an die Mauer drücket

⁶ Nem a rang (*Königin*) teszi a boldogságot, hanem a szerelem, mely az egyszerű pásztorleányt valóságos királynévá teszi, ha szerettetik (a *geliebte* hangsúlyozandó). — ⁷ A. m. *gramvollen Gedanken*, bús, bánatos gondolatok. — ⁸ Váratlanul, Urraca nagy meglepetésére.

28. A Cid Zamora kapuin bebocsátást kér. Az örök ezt ellenzik, mire lárma támad, melynek hallatára Urraca gyászruhában a vár falára siet és zokogva veti szemére Rodrigónak, hogy Fernandónak, a király halálos úgán tett esküjét, mely szerint őt védenie kellene, megszegte. Ez által becsületét veszette, de a királyleány azért nem kíván neki rosszat, sőt még most is folyton szereti őt. A Cid, e szavak által mélyen sebezte szívében, szótlanul tér vissza a táborba.

Urraca szemrehányó szavainak méltóságát és súlyát a hatásosabb ötlábú vers és az ötször ismétlődő refrain is nagy mértékben emelik. A spanyol eredetiben a királyleány feddő szózata hat tizsoros versszakba van foglalva; a német refrain csak az első versszak elején és a másodiknak végén fordul elő.

¹ Appositio Cid-hez, tehát tárgyeset. *Das Schrecken*, lásd VI, 23. — ² Könnyek nedvesítik szép szemeit. — Mellét a bástya falához szorítja, hogy könnyebben leküzdhesse szíve fölindulását, mint az ember nagy fájdalom perczében kezét szorítja mellére.

- Sie die Brust, enthüllt ihr Antlitz,³
 15 Und vorbreitend ihre Arme,
 Rufet sie ihm furchtbar zu :
 «Da du uns zu Feinden haben wolltest,⁴
 Warum klopftest du an unsre Thore?
 Da durch dich wir hier in Jammer leben.
 20 Warum kommst du und was willst du weiter?
 Da, der Freundschaft Maske weggeworfen,⁵
 Du dem Unrecht deinen Arm geliehen —
 «Rückwärts, rückwärts, Don Rodrigo!
 Deine Ehre ist verloren!⁶
 25 · Rückwärts, rückwärts, stolzer Cid!
 «Seit er seinen Eid an mir gebrochen,⁷
 Den er zuschwor einer Königstochter,
 Mich zu schirmen, mich, die einst ihn liebte
 Und noch jetzt sein Bild in diesen Mauern⁸
 30 Ehrt, in Mauern, die er kommt zu stürmen:
 Seit, von einem neuen Glücke trunken,⁹
 Er vergass die schönen Jugendtage,
 Die an meines Vaters Hof er lebte —
 «Rückwärts, rückwärts, Don Rodrigo!
 35 Deine Ehre ist verloren!
 Rückwärts, rückwärts, stolzer Cid!
 «Dem mein Vater Ritterwaffen reichte,
 Meine Mutter selbst den Zelter zuführt',

³ Hátra veti a gyászfátyolt arczáról; — *vorbreitend*, karjait előre kiterjesztve, mintha vissza akarná tartani, visszaüzni Rodrigót. — ⁴ Figyelemre méltó e három verspár párhuzamos gondolat- és mondatszerkezete, mely igen hatásos. — *Was willst du weiter*, mit akarsz még? nem elég, hogy nyomorúságba döntötél? — ⁵ A németben szokatlan, sőt lehetetlen részesülői szerkezet, e. h. *nachdem du — weggeworfen hast*, miután a barátság álarczát ledobtat; eddig legalább látszani akartál barátomnak, most már nyiltan az igaztalanságot, a jogtalanságot szolgálod. — ⁶ Becsületed oda, mert a jogtalanság védője és harczosa vagy. E refrain az eredetiben:

*Weg von hier, hinweg, Rodrigo,
 Uebermüthger Castilianer!*

⁷ Megszegte esküjét irányomban, esküjét, melylyel egy királyleánynak ígérte, hogy védeni fogja. — ⁸ Még most is, még e falak közt is. — ⁹ Egy új boldogságtól ittasan. A féltékenység szól Urracából: mióta a Cid Ximéne birtokában van (így okoskodik

Ich anschnallete die gold'nen Sporen,
 40 Knieend auf dem Marmor.¹⁰ Er bemerkte
 Damals nicht, was jedes Mädchen merket;¹¹
 Er vergisset, was er war, und denkt nur,
 Was er ist. Auch ich, so manches dacht' ich,
 Was der Himmel mir um meiner Fehler
 45 Willen nicht vergönnte.¹² Meine Aeltern
 Hoben ihn; er stürzte mich hernieder.
 Weil ich denn um seinetwillen weine —¹³

«Rückwärts, rückwärts, Don Rodrigo!
 Deine Ehre ist verloren!

50 Rückwärts, rückwärts, stolzer Cid!

«Ich, ein Weib, dazu noch jung und zärtlich,
 Kann ihm zwar kein Leid vom Himmel wünschen;
 Hat er mich mit seinem Stolz beleidigt,
 Hat er innig mir das Herz verwundet,

55 Kommen von ihm alle meine Leiden:
 So komm auf ihn meine Güt' und Gnade!¹⁴
 Ich verzeih' ihm. Er darf¹⁵ mich beleid'gen
 Ohne Strafe; denn des jungen Ritters,
 Seiner, in der prächt'gen Kirche zu Coimbra
 60 Werd' ich stets gedenken. Aber dennoch —¹⁶

«Rückwärts, rückwärts, Don Rodrigo!
 Deine Ehre ist verloren!
 Rückwärts, rückwärts, stolzer Cid!

«Dass er nicht den Bruch des Eids verhindert',
 65 Den Don Sancho meinem Vater zuschwur,
 Dass er seinem Raube nicht gewehret,

az ő gyötrött szívében a szenvedély), nem ismeri a becsületet (megszegte esküjét), nem ismeri a hálát többé (megfeledkezett Fernandóról s az ennek udvaránál töltött szép napokról). —¹⁰ Minderről l. X. —¹¹ Hogy t. i. Urraca megszerette. Az eredetiben (Vögelin):

*Das was du nicht hast beachtet,
 Wird beachtet von den Frauen.*

¹² A Cid szerelmét megnyerheti, úgy hitte; de az Isten nem tartotta őt, hibáinál fogva, e boldogságra méltónak. —¹³ Te vagy az oka könnyeimnek (l. XXVII, 20—23); annál is inkább megkövetelhetem, hogy távozzál, ne bánts! —¹⁴ Jósággal és kegyességgel viszonzom az ő bántalmait. —¹⁵ Ezen szón van a hangsúly: neki szabad engem megsértenie, mert én folyton szeretem s így neki én tőlem nem kell tartania. —¹⁶ Mégis — fáj nekem, hogy oly keveset törődik fájdalmammal. — Az 59. versben Herdernél

Der ¹⁷ dem Don Garcia, Don Alfonso
 Ihre Reiche nahm — der eine schmachtet
 Im Gefängnisse, der andre musste
 70 Zu Ungläub'gen fliehen, zu den Heiden — ;
 Dass Don Sancho meiner armen Schwester,
 Die im Kloster jetzt von Milde lebet,
 Toro, ihr rechtmässig Erbtheil, raubte
 Und der Cid auch dieses ihm nicht wehrte ;
 75 Dass mein Bruder nicht und auch der Cid nicht
 Tief erröthen, mich hier zu bekämpfen,
 Mich, die Schwester, mich, ein schwaches Weib nur,
 Die zu Waffen nichts sonst hat als Thränen :
 Deshalb — ¹⁸

80 «Rückwärts, rückwärts, Don Rodrigo !
 Deine Ehre ist verloren !
 Rückwärts, rückwärts, stolzer Cid !»

Also sprach, gepresst den Busen ¹⁹
 An die Mauer, Doña Urraca !

85 So antwortet sie dem Cid.

Er, betroffen von der Antwort,
 Hält ²⁰ verworren ; dann auf einmal
 Lenkt er um sein Ross Babieça :
 «Rückwärts !» höret man ihn murmeln,
 90 «Rückwärts !» zwischen seinen Lippen,
 Reitend nach dem Lager stumm.
 Und so kommt er von Zamora
 Wol von manchem Pfeil verwundet, ²¹
 Der, auch ohne Spitz' und Eisen,
 95 Tief im Herzen bohrend glüht. ²²

szokatlan rythmusi szabadság : *Kirche zu Coimbra*. Talán *Kirche* olvasandó. — ¹⁷ T. i. *der Raub*, meg nem gátolta ama rablást, mely testvéreit birtokuktól megfosztotta. — ¹⁸ Azért állítja, hogy a Cid becsülete oda. — ¹⁹ Független részesülő, mint II, 1 *angehört den Schimpf des Hauses*; l. bevezetés 46-dik lap. — *Antwortet*, nem «felel», hiszen a Cid nem szólt még egy szót sem, hanem «szembeszáll vele, fogadja őt.» — ²⁰ Megáll (nem tud, nem mer előre haladni); *verworren* a. m. *verwirrt*, megzavarva, zavarban. — ²¹ A jogos szemrehányás számos nyilatól megsebezve. — ²² A szív mélyében furakodva éget.

29.

- Still versunken in Gedanken,
 Gab der Cid, als von Zamora
 Jenes Tages er zurückkam,
 Stracks gab er dem König Sancho
 5 Rechenschaft von seiner Botschaft, ¹
 Der ihm diese Worte sprach:
 «Solches ist der Könige Schicksal,
 Wenn sie mit zu wenig Klugheit
 Zu viel Ehr' erzeigen einem,
 10 Einem stolzen Unterthan. ²
 «Ihr, Graf von Bivar, ich weiss es, ³
 Jenen kecken Zamoranern
 Riethet Ihr den Ungehorsam
 Und das Widerstreben an. ⁴
 15 «Eure Weisheitsregeln kenn' ich, ⁵
 Fortan sind sie nicht die meinen; ⁶
 Und zu meinen Füßen läge
 Augenblicks hier Euer Kopf,
 Hätt' ich es nicht meinem Vater,
 20 Ich mit allen meinen Brüdern,
 Auf sein Haupt zuschwören müssen,
 Euch zu ehren. Fort dann! ⁷ Fort
 Aus Castiljen. Weg aus allen
 Meinen Reichen!»

29. *Sancho száműzi a Cidet, mivel Urracát rá nem bírta a vár föladására. A király avval gyanúsítja a hőst, hogy ez maga biztatta daczos ellentállásra Zamora lakóit.*

¹ Beszámolt küldetése eredményéről. — ² Éppen abban áll, a király nézete szerint, okosságuk csekély volta, hogy egy büszke vazallust túlságosan becsülnék, kitüntetnek. — ³ Rossz hangzású vers: *ihr Graf von Bivar, ich weiss es*, de e rossz hangzás szándékos. A király gúnyosan és haragosan hangsúlyozza a Cid címét. — ⁴ Tudjuk, hogy a király e gyanúja teljesen alaptalan. — ⁵ Bölcseséged szabályait ismerem; — Sancho czéloz a Cid azon szavaira, melyekben ez a király eljárását ismételve (XXIV, 37—53. XXV, 35) nyíltan és határozottan jogtalanának nevezte. — ⁶ Eddig sem osztozott bennük, de legalább türte, hogy a Cid hangoztassa; ezentül ezt sem akarja. — ⁷ El tehát. *Dann a. m. denn v. also*. Ha le nem fejezhetlek, — mitől nem apja tisztelete, hanem a hős nagysága tartja vissza, — legalább száműzlek.

- «Auch aus denen,
 25 Die ich Euch erobert habe ?
 Oder nur aus denen ⁸ Reichen,
 Die ich, König, Euch erhielt?» — ⁹
 «Fort aus allen!»

- Don Rodrigo,
 Der gedankenvoll erst dastand,
 30 Lächelte, sah ruhig um sich
 Und — bestieg sein Ross Babieça.
 Todesstille herrscht im Lager,
 Denn der Cid — er ist hinweg! ¹⁰

30.

Ein Geräusch von Waffenrüstung ;
 -Pferdetritt', Galopp, Galoppe ; ¹
 Zween zamoraner Ritter
 Sind es, von der ersten Bravheit. ²

- 5 Längs dem Ufer des Duero
 Reiten sie mit grünen Schilden —
 Füchse reiten sie, die Degen
 Sind von braunem scharfen Stahl. ³

⁸ A vers kedvéért e. h. *den* vagy *jenen*. — ⁹ A Cid segélyével jutott Sancho testvérei (Garcia, Alfonso, Elvira) országainak birtokába ; a Cid segélye nélkül saját tartományait és saját szabadságát veszítette volna el a király. Ez feleletében nem gondol Rodrigo csípős kérdésével, bár, talán szándékán kívül, elismeri annak jogos voltát (*aus allen*). — ¹⁰ A Cid előbb meghökkent (a király érzéketlen durvaságán), azután mosolygott (ismerve Sancho gyöngeségét, ki semmire sem megy az ő karja nélkül), végül nyugodtan nézett lova után (meggyőződve lévén, hogy a király őt igen rövid idő múlva visszahívja).

30. *Arias Gonzalo, fia kíséretében, Zamora várából Sancho táboráig jön ; itt lovagiatlanságnak bélyegzi a király szándékát, ki hugat atyai örökségétől meg akarja fosztani, és párbajra ajánlkozik. Két castiliai nemest, kik Arias és fia kihívását elfogadják, ezek legyőznek.*

¹ Szép bevezetés, mely a francia író műve. *Galopp, Galoppe*, az egyes és a (teljesen szokatlan) többes, csak a vers kedvéért. — *Zween*. A számnév három neme eredetileg : *zwéne, zwó, zwei*. Utóbb az utolsó (a semleges) alak lett kizárólagossá. — ² Első, kitünő bátorságuk. — ³ Sárgákon lovagolnak, kardjuk barna

- Wohlgewaffnet, auf dem Sattel
 10 Fest und leicht, wie Hasen⁴ sprengen
 Sie hinauf dort jenen Hügel,
 Und im Augenblicke stehn sie
 Vor den Castiljanerfahnen
 Also nah', dass man sich hört.⁵
 15 Einer ist ein alter Ritter,
 Arias Gonzalo sein Name,
 Weit bekannt. Zwei Gegner sind ihm⁶
 Wie ein Haar aus seinem Bart.
 Neben ihm der junge Ritter
 20 Ist sein jüngster Sohn; er scheute
 Wol auch nicht den dritten Mann.⁷
 Unverzagt, sobald sie hörbar
 Reden konnten, rufen sie:⁸
 «Sind im königlichen Lager
 25 Zwei der Ritter, die mit zweien
 Zamoranern ihre Lanzen
 Brechen wollen,⁹ sind wir da,
 Sie zu lehren, König Sancho
 Sei kein Edelmann, indem er
 30 Seiner Schwester das zu rauben
 Kommt, was ihr der Vater gab.
 «Thun dabei Verzicht auf jede
 Ritterehr' und Königsladung,

aczélból készült. A spanyol eredetiben bővebben vannak rajzolva.
 (Vögelin):

*Grün sind ihre Waffenröcke,
 Goldfuchsfarben ihre Rosse,
 Reiche Schwerter umgegürtet,
 Ihre Leiber wohl gewaffnet,
 Schilde vor der Brust befestigt,
 Dicke Lanzen in den Händen,
 Ihre Bügel kurz gefasset
 Und versilbert ihre Zäume —*

⁴Az eredetiben: *finker als Jagdhunde*. A változtatás talán szándékos; de meglehet az is, hogy Herder a francia *lévriers-t* (agarak) *lièvres*-nek (nyulak) olvasta. — ⁵*Sich hören a. m. einander hören*, hogy meghallhatták egymást. — ⁶Oly kevésbe veszi. Arias kéttagú: *Arjas*. — ⁷Az apja kettővel áll ki, ez meg nem riad vissza (*scheut*) a harmadiktól. — ⁸*Unverzagt*, rettenhetetlenül; *hörbar*, úgy hogy hallhatták őket. — ⁹Eddig az előmondatt; *so vasy dann sind wir da*, akkor tudjátok, hogy ide jöttünk, itt vagyunk. — *Ihre Lanzen brechen*, megmérkőzni.

- Nie zu sitzen einem Edlen
 35 An der Seite, nie von Frauen
 Zu empfangen Lieb' und Gunst; ¹⁰
 Thun Verzicht auf dieses alles,
 Wenn mit zweien Lanzenstössen
 Wir den Platz von unsern Gegnern
 40 Nicht geleert. ¹¹ Wenn zwei sich fürchten,
 Mögen drei, und vier, und zwanzig
 Selbst auch mit dem Teufel kommen,
 Nur mit Einem nicht — dem Cid. » ¹²
- Als zwei Castiljanergrafen
 45 Hörten diese kühne Forderung,
 Wie die Löwen brüllten sie:
 «Wartet, Ritter, zwei Minuten,
 Anzulegen ¹³ uns die Waffen.»
- Indess sie sich also rüsten,
 50 Sprach der alte Zamoraner,
 So sprach er zu seinem Sohn:
 «Rückwärts sieh dich um, o Jüngling!
 Auf den Mauern, auf den Thürmen
 Von Zamora sehen Frauen
 55 Und Jungfrauen auf uns her. —
 Nicht auf mich, der alt und grau ist,
 Aber auf den jungen Ritter,
 Den mannhaften, schauen sie.
 Führest du dich wohl, ¹⁴ so gab' ich
 60 Für mein Landgut nicht die Bänder,
 Die man dir verehren wird: ¹⁵
 Gegentheiles stürb' ich lieber,
 Als die Spötterein zu hören,
 Die sich rüsten deinem Ohr. ¹⁶

¹⁰ A föltételek. *Verzicht thun* vagy *leisten*, lemondani vmiről. *Ritterehre*, tisztelet, melyre a lovag igényt tarthat; *Königs-ladung*, meghívás a király részéről; a nemesek társasága, a nők szeretete és kegye. — ¹¹ Ha a párbaj színhelyéről őket (legyőzve) el nem űztük. — ¹² V. ö. V, 33, hol a Cidnek azt mondják: *Dir mag sich der Teufel stellen, Er nur, wenn es ihm beliebt.* — ¹³ Rövid mondatszerkezet: *wartet zwei Minuten, die wir benöthigen, uns anzulegen* stb. — ¹⁴ Ha jól tartod magadat. — ¹⁵ Melyekkel meg fognak tisztelni. — ¹⁶ Ellenkező esetben, ha t. i. rosszul viselnéd magadat; — *die sich rüsten deinem Ohr*, tul. melyek

- 65 «Fest im Bügel! Halt die Lanze
Grade vor dich, auf den Schild!¹⁷
Halt' dein Ross zum Angriff fertig;
Wer im Kampf den ersten Stoss thut,
Hat das halbe Werk gethan.
- 70 Sieh, da kommen sie! Wohlauf dann!
Siegen oder sterben, Sohn!»
- Sieg war Ausgang ihres Kampfes.
Allen Damen in Zamora
Hoch zur Freude, wirft der Jüngling
- 75 Seinen Feind mit einem Stoss
Um und um; des Alten¹⁸ Gegner
Flog vor seiner starken Lanze
Zehn Schuh weit von seinem Ross.
- In die edle Stadt Zamora
- 80 Zogen jetzt als Ueberwinder
Ein der Vater und der Sohn.

31.

- Sehr verlegen war Don Sancho
Vor Zamora, sehr verlegen.
Nahen konnten seine Krieger
Nicht der Stadt; doch aus Zamora
- 5 Naheten oft seinem Lager
Stolze Ritter, trotzig-kühn.
Endlich traten alle edlen
Castiljaner vor den König:
«Grosser König, nimmer werden
- 10 Wir Zamora nehmen, nimmer,
Hilft uns Gott nicht und der Cid.¹

készülnek füled számára, azaz: melyeket fogsz hallhatni. Az eredetiben (Vögelin):

*Haltet Ihr Euch als ein Braver,
Werden sie Euch höchlich ehren;
Haltet Ihr Euch als ein Feiger,
Euch verachien und beschimpfen.*

¹⁷ T. i. *halte (hebe) auf*: emeld a pajzst. — ¹⁸ *Um und umwerfen*, fel és lefordítani (a lovon és a lóról); — *des Alten*, Ariasé.

31. *Sancho nem boldogul Zamora vára ellen, azért harczosai sürgetésére visszahívja a Cidet; ez a királyt újra inti, de siker nélkül, hogy Zamora ostromától óvakodjék.*

¹ Feltételező mondat: *Wenn uns Gott und der Cid nicht helfen.*

Euch, o König, ausgenommen,
Wiegen alle wir zusammen
Ihn nicht auf.² Er überwiegt.»

- 15 Also sendete der König
Don Diego von Ordoña,³
Aufzusuchen und in's Lager
Rückzuführen ihn, den Cid.

- Wenn ein Herr auch unrecht zürnet,
20 Muss ihm der Vasall gehorchen ;
Wenn ein König sich entschuldigt,
Muss er ihm treu sein und hold.⁴

- Als Don Sancho von Rodrigo's
Rückkehr hörte, zog er freudig
25 Ihm entgegen, weit hinan.⁵
Wenn ein König unrecht zürnte,
Muss er sich zur Ehrerstattung
Zwingen mit Erniedrigung.⁶

- Kaum ersah der Cid den König,
30 Sprang er schnell von seinem Pferde ;
Um so mehr beschämt' es diesen,
Dass Cid sich erniedrigte.⁷

- «Bald nun nehmen wir Zamora»,
Sprach der König. — «Und ich sage
35 Nochmals: nehmt Euch vor Zamora,
König, nehmet Euch in Acht.»⁸

² *Einen aufwiegen, felérni vkivel; er überwiegt, ő töb-
bet ér. A királyról (udvariasságból és hogy az önhitt fejedel-
met meg ne sértsék) fölteszik, hogy ér annyit, mint a Cid, —
de akkor mért nem helyettesíti, pótolja a hőst? A király nem veszi
észre, hogy e megtisztelés voltaképpen sértő. — ³ Don Diego von
Ordoña, XXX, 44. D. D. v. Ordoño; 83. D. Ordoño aus Lara;
XXXIII, 95. Lara; XXXIV. 2. D. D. Ordoño Lara; XXXVI, 4.
Don Diego; 76. Ordoño. A francziában Diègue Ordoño; a spa-
nyol eredetiben: Diègo Ordoñez (Ordoño fia) de Lara (Lara
grófja) vagy csak Ordoño. — ⁴ E négy vers, mely helyesen illik
az elbeszélésbe, a franczia író pótléka. — ⁵ Messze ki (elébe). Az
eredeti (Vögelin): *Ging er gegen ihm zwei Meilen Mit fünf-
hundert im Geleite.* — ⁶ Onmegalázással kell megtisztelnie, ki-
tüntetnie (*eine Ehre erstatten*) a megsértettet. — ⁷ Voltaképpen
nem a király aláta meg magát (kinek kötelessége lett volna),
hanem a Cid, ki szenvedett sérelme miatt elégtételt követelhe-
tett. — ⁸ Rodrigo sejti a közelgő vészt; már nem a vár erős
falaira czéloz (mint XXVI, 36—40); hanem oly veszélyre (árú-*

- Pfeifen, Trommeln, Clarinetten⁹
 Künden an dem Kriegeslager
 Cid's Zurückkehr. Des Don Sancho
 40 Ohren ärgerte der Lusthall,¹⁰
 Doch sein Mund — er sprach kein Wort.

32.

- Hüte, hüt' dich, König Sancho,
 Vor Verräthern! Vor Verräthern
 Hüte jeder sich, am meisten,
 Wer Gewalt und Unrecht thut.¹
- 5 Aus dem Thore von Zamora
 Eilt heran Bellido Dolfos;²
 Seht, wie er sein Ross dort spornet;
 Seht, er eilt zu Königs Zelt.³
 «Grosser König, Gott beschütze
 10 Eure Waffen», spricht Bellido.
 «Gott beschütz' Euch», spricht der König,
 «Edler Mann, was führt Euch her?» —

lásra, gyilkosságra), melyet csak a legnagyobb óvatossággal kerülhetni el. —⁹ A francziában *clairon*, klarin (a harsona egy neme), ném. *Zinke*. Herder félreértette a francia szót. Szintügy XLVI, 86. LI, 65 és LXVII, 50. —¹⁰ A vígzaj, az örömjaj. Sancho aljas irigysége jellemző ellentétben áll a Cid nemes, igazságtalan urát is féltő gondoskodásával.

32. *Bellido Dolfos Zamorából Sancho táborába szökik, azt állítva, hogy Gonzalo elől menekül, ki őt halállal fenyegeti, mivel a vár feladását tanácsolta. Egyszersmind késznek nyilatkozik arra, hogy a királyt titkos úton a várba vezeti. Gonzalo a vár faláról inti Sanchót az árulótól, de a király nem hallgat az intésre s Bellido vezetése mellett a vár ellen indul. Közel Zamorához Bellido meggyilkolja a királyt s gyorsan a várba szökik; ennek kapuját megérkezte után rögtön becsukják.*

¹ É hatásos verseket, melyek alább (42—45. v. és az első vers híján, 89—91. v.) ismétlődnek, Herder egy spanyol románcz-ból és a francia elbeszélésből alkotta össze. —² Az eredetiben *Bellido d'Olfos*. A hagyomány szerint sok bünt követett el (alább a 38. v. négy árulásáról szól), sőt apját, ki szintén több árulást vitt véghez, sajátkezüleg gyilkolta meg, hulláját pedig a vízbe dobta. —³ A sajátító névelő nélkül e h. *zu des Königs Zelt*. L. II, 7. in *Königs Rath*.

- «Eu'r Vasall bin ich geboren,⁴
Hoher König», sprach Bellido,
15 «Unter Euren Fahnen stritt ich;
Unter ihnen blieb mein Herz.
- «Als ich dieses in Zamora
Frei bekannte und Zamora⁵
Rieth, an Euch, an Euch den Herren
20 Willig sich zu übergeben,
Droht mir Gonzalo, der alte
Arias drohet mir den Tod.
Da ich drinnen nichts vermochte,
Komm ich, Euer pflichtverbundner⁶
25 Castiljaner, hier ins Lager,
Sichern Weges⁷ Euch, o König,
Einzuführen in die Stadt.
- «Einen engen Gang der Mauer
Kenn' ich, eine kleine Oeffnung . . .»
- 30 Als er also im Gespräch war,
Zeigte auf dem nächsten Bollwerk⁸
Sich der edelste der Krieger,
Arias Gonzalo, und rief:
- «Sei es Euch gesagt,⁹ o König,
35 Euch gesagt, ihr Castiljaner:
Ein Verräther ist entwichen
Aus der Stadt, er heisst Bellido.
Vier Verrätherein beging er;
Wenn er Euch die fünfte zufügt,
40 Keinem edlen Zamoraner
Rechnet's an;¹⁰ Ihr seid gewarnt.»

⁴ *A te hivednek születtem.* — ⁵ Dativus: midőn Zamorának azt tanácsoltam, hogy adja meg magát (*sich zu übergeben*), — ⁶ A. m. zu *Pflicht* (= *Dienst*) *verbundener*, szolgálatodra köteles; mivel arra érzem magamat kötelezve (mint született vazallusod), hogy téged szolgáljalak. — ⁷ A sajátító e kérdésre: mily úton? mint ezekben: *geraden Weges* (egyenesen), *unter Weges* vagy *unterwegs* (út közben), *gehe deiner Wege* (menj dolgodra, azaz saját és nem mások útjain), *keines Weges* (semmi módon). — ⁸ *Das Bollwerk*, bástyafok, védőfal; — *zeigte sich*, feltünt, előlépett. — ⁹ E h. *Es sei euch gesagt*, tudjátok meg. — ¹⁰ Zamora lovagjainak ne rójátok fel, bűnül ne tulajdonítsátok (*einem anrechnen*, t. i. *als Verbrechen*).

- Hüt' dich, hüt' dich, König Sancho,
Vor Verräthern! Vor Verräthern
Hüte jeder sich, am meisten,
- 45 Wer Gewalt und Unrecht thut.
«Glaubet nichts davon, o König»,
Sprach Bellido, «was der Alte,
Euch Misstrauen zu erregen,¹¹
Dorther von der Mauer ruft ;
- 50 Wohl weiss er, dass ich die Oeffnung
Und den Gang der Mauer kenne ;
Und dann¹² weiss er auch sein Schicksal.»
«Ja, Bellido», sprach der König,
«Ich kenn' ihn als einen stolzen,
- 55 Einen unbiegsamen¹³ Mann.
Ungern küsst' er mir die Hand einst.
Auf! wohlauf dann zu der Oeffnung,
Zum geheimen Mauergang!» —
«Jetzt, o König, würde jeder
- 60 Uns mit seinen Augen folgen.» —
«Wohl dann, so gescheh' es später.» —
«Und am besten wär's, o König,
Erst die Lage zu besehen;¹⁴
Ihr und ich, wir gehn allein.»
- 65 Eh' sie gingen, stellt der König
All sein Heer hin in die Waffen ;
Schwören sollten alle Führer,
Nichts zu schonen in Zamora,
Keinem Flehn zu geben nach.¹⁵
- 70 Als der Cid so schwören sollte,
Sprach er: «Meine Männer werden
Wie des Mannes Freunde kämpfen,
Der nichts fürchtet, allenthalben
Werden sie mich vorwärts sehen ;

¹¹ Hogy bizalmatlanná tegyen irányomban ; *dorther*, onnan le. — ¹² Ez hangsúlyozandó : akkor, azon esetben, ha t. i. téged a várba vinnem sikerült. — ¹³ Szokottabb : *unbeugsam* ; ez *beugen* (meghajtani), amaz *biegen* (meghajolni) igéből ; tehát *unbiegsam*, a ki nem akar meghajolni (pl. 56. v., ki nem akar kezét csókolni) ; *unbeugsam*, a kit nem lehet meghajtani. Jellemző az önhitt Sanchóra nézve, hogy ily kis dolog, mely hiúságát sértette, emlékezetében maradt, és még fel is említi. — ¹⁴ Mielőtt sereggestül bevezetlek, nézd meg előbb egyedül a nyílás fekvését stb. —

¹⁵ E h. *nachzugeben* : semmi kérésre sem hajtani.

- 75 Aber abgelegt die Waffen,¹⁶
 Schwör' ich bei dem Himmel droben,
 Gegen die erhabne Schwester
 Meines Königes den Degen
 Nie zu zücken. Hört den Schwur! —
- 80 Einen Wurfspiess in die Rechte
 Nahm der König, und sie gingen.¹⁷
 Längs dem Ufer des Duero
 Sah man lang sie vorwärts gehn;
 Bis auf einmal sich Bellido
- 85 Hob¹⁸ und mit dem Dolch den König
 Zehnmal in den Rücken stiess.
 Fallen sah man den Monarchen,
 Todverwundet, doch nicht todt.
- Vor Verräthern, vor Verräthern
- 90 Hüte jeder sich, am meisten,
 Wer Gewalt und Unrecht thut.
- Unbewaffnet, wie er dastand,
 Schwang sich auf sein Ross Rodrigo,
 Einzuholen den Verräther.
- 95 An die Pforte vor Zamora
 Sprengt' er,¹⁹ — ach, als sich die Pforte
 Eben hinter dem Verräther
 Schloss! «O zeuge mir's²⁰ die Erde

¹⁶ Az igenévről l. II, 1. *angehört den Schimpf des Hauses*. A Cid úgy érti a király parancsát (senkit sem kimélni, senki esdek-lésére sem hajtani), hogy az első sorban Urraca ellen irányúl, és jellemzően mondja, hogy *királya fenséges testvére* (eszébe juttatva Sanchonak, hogy *ki* ellen indul) ellen nem fog harcolni. Azért fegyvertelen 92. v. — ¹⁷ Természetesen lóháton, mert lóháton jött Bellido a várból (7. v.) és lóháton menekszik vissza a várba (94–96. v.). — ¹⁸ T. i. lován. Az eredetiben ez világosabb (Vögelin):

*Seinen Jagdspieß, den er (Sancho) trug,
 Hat Bellido er gegeben.
 Und sobald der (Bellido) so ihn (Sancho) wenden
 Sah den Rücken unbekümmert,
 Hob er auf sich in den Bügel,
 Zuckt auf ihn mit Macht die Waffe,
 Stiess sie zwischen beide Schultern,
 Dass zur Brust heraus sie drang.*

¹⁹ Egyenesen Zamora kapujára vágtatott, hogy rövidebb úton megelőzze a gyilkost. — ²⁰ Tanúskodjék mellettem. Eget és föl-

- Und der ganze weite Himmel»,
 100 Rief er, «wie ich mich verwünsche
 Jetzt um einen Augenblick!
 Hätt' ich Sporen, ach, ich wäre
 Vorgekommen dem Verräther,
 Hätt' ihn hier am Thor ergriffen,
 105 Ihm gegeben seinen Lohn!»
 Todverwundet trug den König
 Man ins Lager; alle sprachen
 Zu ihm, und ein einz'ger nur
 Sprach die Wahrheit, die ihm diente,²²
 110 Ein bejahrter Rittersmann:
 «König, denkt an Eure Seele,
 Sonst an nichts mehr auf der Welt!»
 Sterbend seufzete Don Sancho,
 Als der edle Graf von Cabra
 115 Diese Worte zu ihm sprach:
 «Ach, der Kön'ge hartes Schicksal,²³
 Dass, wenn man sie nicht mehr fürchtet,
 Dann nur ihnen Wahrheit spricht!» —
 «Auch zu andern, andern Zeiten
 120 Sagt man ihnen wol die Wahrheit;
 Aber sie, sie hören nicht»,
 Sprach der Cid; er sprach es leise,
 Dass er seines Königs Seele
 Scheidend nicht beleidige.²⁴

det hív fel tanúkúl. Elátkozza magát azon percz miatt, mely-
 lyel késett. — ²¹ Mely neki hasznára volt, rajta segíthetett; —
bejährt, éltés. Cabra grófja (114. v.) intette, hogy lelke üdvössé-
 gével gondoljon. — ²² Felkiáltás: Ó, a királyok kemény sorsa!
 — ²³ *Scheidend*, tárgyeset *Seele*-re vonatkozik: királya lelkét, a
 földtől elbucsúzó, mely a földtől éppen bucsút vett, távozott. —
 Igen hatásos a 119. versben az *andern* és a 121-ikben a *sie* is-
 métlése: Nem csak haláluk órájában, *máskor* is megmondják nekik
 az igazat; de *ők* nem hallják. Tehát ők a bűnösök, nem híveik.
 Természetes, hogy e szemrehányó megjegyzésre senki sem joga-
 súltabb a Cidnél, ki annyiszor, siker nélkül, csak saját kárára,
 mondta meg az igazat a királynak.

33.

- Sterbend noch die letzten Blicke
 Hingekehret gen Zamora ¹
 Liegt der König, bleich und todt.
 Um den blut'gen Körper stehen
 5 Ringsum seine besten Ritter ;
 Alle schweigen, tief verstummt.
- Traurig, doch mit edler Stimme
 Bricht der Cid das todte Schweigen ²
 Und geleitete die Seele
 10 Seines Herrn mitleidig so :
- «Unglück-unglücksel'ge Stunde,
 Als Ihr wider meinen Willen
 Hierher vor Zamora zogt !
 König, wer Euch das gerathen,
 15 Scheute weder Gott noch Menschen,
 Hiess Euch das Gelübde brechen
 Eurer heil'gen Ritterpflicht. ³
- «Jetzt erscheint Ihr vor dem Richter,
 Der Euch die, die Ihr bekriegtet,
 20 Ernst als Eure Schwester zeigt,
 Die ihr Leben, die ihr Erbtheil,
 Das Ihr ihr abdringen ⁴ wolltet,
 Gegen Euch vertheidigte.
- «Ihr, das Schrecken ⁵ aller Eurer
 25 Brüder, Schwestern, Unterthanen,
 Was seid jetzt Ihr ? Eine Hand voll
 Staubes, die indess wir ehren,
 Ehren woll'n mit aller Macht. — ⁶

33. *Mivel a Cid esküvel fogadta, hogy Zamora ellen nem harczol, Diego Odoñez lép föl a meggyilkolt király bosszulójaként és párbajra hívja fel a vár lovagjait, kiket mind árulóknak nevez, mert az árulót befogadták és oltalmazzák. Gonzalo visszatásítja e vádat, de a kihívást elfogadja.*

¹ Jellemző a király szenvedélyes birtokvágyára. — ² *Das Schweigen brechen*, félbe szakasztani a hallgatást; — *geleitete die Seele*, távozó lelkét a következő részvevő szavakkal kísérte. —

³ Az nem tartott sem az Istentől, sem az emberektől, az megszegette veled lovagi kötelességed fogadalmaid. — ⁴ *Abdringen*, kizsarolni, erőszakkal elvenni. — ⁵ *Das Schrecken* l. VI, 23. —

⁶ Az által, hogy megbosszúlunk.

- «Krieger, eh' der Tag sich endet,
 30 Muss ein Ritter vor Zamora,⁷
 Auszufordern Alle wegen
 Schändlicher Verrätherei.»
- Sprach es; doch niemand erhob sich.
 Alle, scheint es, alle fürchten
- 35 Arias Gonzalo und seiner
 Vier berühmten Söhne Muth.
 Alle heften ihre Blicke
 Auf den Cid, der weiter spricht.
- «Krieger», sprach er, «meinen Eidschwur
 40 Wisset ihr, mich nie zu rüsten
 Gegen dies Zamora. Doch
 Einen Mann will ich euch nennen,
 Als wählt' ich ihn für mich selbst.»⁸
- Don Diego von Ordoño,
 45 Der dem königlichen Leichnam,
 Wie abwesend in Gedanken,
 Traurig stumm zu Füßen sass,
 Er, der Ritterschaft von Lara
 Blühnder Ruhm, erhob die Stimme
- 50 Mit unmuth'gem Laute so:
 «Hat», sprach er, «der Cid geschworen,
 Was er wol nicht schwören sollte,
 So entbrech' er sich, uns einen
 Herzunennen, den er wählt.»⁹
- 55 Viele Ritter hat Castiljen
 Wie¹⁰ den er uns nennen würde,
 Und — doch ohn' ihn zu verachten —,
 Ritter selbst wie er, der Cid.
 Wer die Forderung gen Zamora
 60 Bringt und sie besteht,¹¹ bin ich.»

⁷ Az állitmány kiegészítendő: *erscheinen, hintreten*; — *auszufordern*, szokottabb *heraus zu fordern*; — *alle t. i. Ritter*.

— ⁸ Mintha magamat akarnám helyettesíttetni. Méltó helyettesének ismeri-el. — ⁹ *Sich entbrechen* tartózkodni; — *hernennen* (a *her*-ben megvetés nyilatkozik), megnevezni. — ¹⁰ T. i. *wie der ist, den er nennen würde*. — Sőt van olyan is elég, mint a Cid maga; de, jegyzi meg Diego, ezt nem azért mondja, hogy a hőst lealázza, kisebbitse. — ¹¹ A kihívást átadja és helyt áll érte, azaz: kihívja az ellent és megvív vele.

- Damit griff er zu den Waffen,
 Und hinaus, hin vor die Mauer! ¹²
 Da mit aufgehobnen Händen
 Und mit fürchterlicher Stimme —
 65 Seine Augen flammten Feuer
 Zorns und Ehre ¹³ — sprach er so:
 «Ihr meineidige Verräther,
 Niederträcht'ge Zamoraner,
 Memmen! denn das seid ihr alle,
 70 Seit ihr einer feigen Memme,
 Einem niedrigen Verräther,
 Meuchelmörder meines Königs,
 Dem Bellido, Zuflucht gabt;
 Denn Verräther ist der selber,
 75 Welcher die Verräther schützt. ¹⁴
 «In's Gesicht nenn' ich euch solche,
 Eure Vorfahrn, euren Abstamm,
 Und das Brot, das ihr geniesset,
 Und das Wasser, das ihr trinkt. ¹⁵
 80 «Dass ihr's ¹⁶ seid, will ich beweisen.
 Komme einer gegen einen,
 Einer nach dem andern fünf! ¹⁷
 Diego Ordoño ist mein Name,
 Unbescholtnen Bluts, aus Lara;
 85 Und ich werf' euch Zamoranern
 Nicht, weil ihr ihn nicht verdienet,
 Meinen Handschuh hin; ein Pferdhaar
 Werf' ich euch hin, statt des Handschuhs,
 Giess' aus dieser Tintenflasche
 90 Schwarze Tint' euch ins Gesicht.» ¹⁸

¹² T. i. *cilt er*. — ¹³ Lángoltak a harag és becsület tüzétől. — ¹⁴ Die Memme, XI, 47. — *Zuflucht geben*, menedéket adni, ótalma alá venni. — ¹⁵ Solche, t. i. Verräther. — *Vorfahren* — *Abstamm*, elődök — utódok. — *Kenyér és víz is árulók*, mert árulókat segítenek, fentartanak. Az eredetiben: *Und das Brod auch und das Wasser, Welches Nahrung euch gewährt*. — ¹⁶ Dass ihr es seid t. i. Verräther. Az es ily módon rendesen helyettesíti az előző főnevet, bármily nemű és számú is az. L. VI, 40 *die dir's jetzt und ewig sein wird*. — ¹⁷ Jöjjenek egymásután, egyik a másik után, öten. — *Unbescholtenen Blutes* (genitivus a minőség jelölésére), feddhetetlen származású. *Lara*, város Ó-Castiliában. — ¹⁸ Nem érdemlik meg a becsületes lovag keztyűjét; azért lószőrrel és téntával hívja ki őket.

- Arias Gonzalo, der Edle,
 Gab herunter von der Mauer
 Ihm zur Antwort, kalt und fest :
 «Ist es, was du redest, Wahrheit,
 95 Lara, o so wär' ich lieber
 Nie geboren ; doch ich nehme
 Deine Fordrung an und hoffe,
 Dir mit Gott es zu beweisen,
 Dass du, ein Verläumder, ¹⁹ lügst.»
- 100 Damit stieg er von der Mauer,
 Und versammelnd alle edlen
 Zamoraner, sprach er so :
 «Tapfre Krieger, Zamoraner,
 Die das ganze Weltall ehret,
 105 Findet unter euch sich einer
 In den Schandverrath verflochten, ²⁰
 Nenn' er sich und tret' hervor !
 Lieber will in meinem Alter
 Ich auf fremder Erde sterben,
 110 Tief versteckt in Dunkelheit,
 Als um niederträcht'gen Mordes
 Willen, auf geschlossenem Felde ²¹
 Ueberwinder sein im Kampf.» —
- «Feu'r vom Himmel falle nieder
 115 Und verzehr' uns», riefen alle
 Zamoraner, «wenn ein einz'ger
 Von uns auf die mind'ste Weise ²²
 Theil hat an der Frevelthat !

¹⁹ Appositio: *als ein Verläumder*. — ²⁰ Bekeverve e gyalázatos (*Schand = schändlich*) árulásba. — ²¹ Párbajban, a párbajra sorompókkal (*mit Schranken*, XXXVI, 48) körülzárt téren (l. XXXVI, 3. *zubereitet (war) schon der Platz*). Gonzalo inkább akar kivándorolni s az emberektől elfeledve meghalni, mint gyilkosságot győztesen védeni. Helyesebb az eredeti (Vögelin):

*Lieber will ich aus dem Lande
 Gehn nach Africa verbannet,
 Denn im Feld besiegt zu werden
 Als ein Böswicht und Verräther.*

Nem-e olvasandó Herdernél *Überwinder* (győztes) helyett: *Überwunden* (legyőzött)? Mert az lesz párbajban a vesztes fél, ki rossz ügyet véd.

Fechten könnet Ihr mit gutem,
120 Redlichem Gewissen, Graf.»

34.

- Auf die Forderung des edlen
Don Diego Ordoña Lara,
Mehr von ihres Bruders Tode
Als vom Vorwurf auf Zamora
5 Tief betroffen und verwirrt,
Rief in grösster Eil' zusammen
Doña Urraca¹ ihren Rath.

Niederträcht'ge nur verschonet
Feige Niederträchtigkeit ;
10 Auf die edelsten Gemüther
Spritzet sie zuerst ihr Gift.²

«Warum zögert³ denn der Alte ?
Murmelt in der Rathversammlung
Der und jener. «Nicht aus Kleinmuth ;⁴
15 Zögert er wol aus geheimem
Mitbewusstsein des Verraths ?»
Niederträchtiger, du lügest !
Murmeln'nd bleibe die Verläumdung,
Dass er wol aus Mitbewusstsein
20 Zög're, dir in deinem Bart ! —⁵

²² Legkevesbbé, legkisebb mértékben is. — *Theil haben*, részesnek lenni.

34. *Gonzalo, négy fiával együtt elbucszük Doña Urracától és leindul a várból a párbajra.*

¹ Olv. *Dieg' Ordoño* és *Doñ' Urraca*. Nem annyira Diego szemrehányásai, mint inkább bátyja halála hatotta és zavarta meg Zamora úrnőjét. — ² A tanács tagjai rágalommal illetik a távollevő Gonzalot. — ³ *Zögern*, a. m. *säumen* (42. v.). Miért késik ? — ⁴ *Der Kleinmuth*, féltékenység, gyávaság. Evvel még sem merik illetni «az öreget». De hátha titokban be volt avatva az árulásba ? ha Bellido bűn-résese volt, ki most az Istennek (a párbajban) döntő ítéletétől remeg ? — ⁵ E négy versben a költő maga nyilatkozik, mint pl. XXXVI, 1—9. LVII, 40. LVIII, 24. LXVII, 1—16. is. L. a bev. 43-ik lapját. Vagy a Cidnek tulajdonítsuk e szavakat ? — *Murmeln'nd bleibe die Verläumdung in deinem Bart*, ne merd hangosan nyilvánítani. — Az eredetiben Gonzalo egy rokona védi az ősz bajnokot (Vögelin) :

- In den Saal der Rathversammlung
Tritt mit allen seinen Söhnen
Majestätisch ein der Graf,
Ganz in schwarzer Trauerkreppe ⁶
- 25 Eingekleidet, als beweinten
Die begrabne Ehre sie.
- Vor der königlichen Tochter ⁷
Liess der Greis aufs Knie sich nieder,
Und also sprach er zu ihr :
- 30 «Königstochter, und ihr Edlen,
Helden dieser Rathversammlung!
Don Diego Ordoño Lara —
Seinen Namen nur zu nennen,
Ist zum Ritterruhm ihm g'nug —, ⁸
- 35 Statt des Cids ist er erschienen,
Uns des Mordes an dem Kön'ge
Von Castiljen laut zu zeihn. ⁹
Diese Schmach von uns zu wälzen,
Stell' ich mich und meine Söhne. ¹⁰
- 40 Nicht mehr ist es Zeit, zu sprechen,
Zeit ist es, das Schwert zu zücken,
Schon zu lange säumten wir.»
- In dem Augenblick zerriss er,
Er und seine vier Begleiter
- 45 Ihren Trauerschmuck: in blanken
Waffen standen sie gerüstet,
Alle fünf gerüstet da.

*Und an die, so ihn verlümden,
Gab, die Hand an seinem Schwerte,
Unverzagten Muths die Antwort
Nuño Cabeza von Baca:
Ist ein Bürger hier, der schuld gibt
Furcht, Erniedrung oder Untreu
Meinem Ohm Arias Gonzalo:
Lügt er, lügt in seinen Bart.
Und wer Ehrerbietung weigert
Seinen würdigen grauen Haaren,
Soll mir, der ich sie verehere,
Mir mit solchem Vorwurf kommen.*

⁶ Fekete krep-szövet. — ⁷ A. m. Vor der Tochter des Königs. —

⁸ Nemes származása, hős tettei ismertek voltak. — ⁹ Einen eines Verbrechens zeihen, vkit vmely gáztettel vádolni. — ¹⁰ Von sich wälzen, elhárítani magától; — sich stellen, kiállani a síkra.

Niedersenkten sich die Häupter
 Der erst murmelnden Versammlung.¹¹
 50 Aus dem Auge der Infantin
 Flossen Thränen.

Arias sprach :

«Und nun, edelste Infantin,
 Würdigt mich und meine Söhne,
 Anzunehmen, sie als Kämpfer
 55 Für die Ehre von Zamora,
 Mich, den Greis, als ihren Rath.¹²
 Ihren Mangel an Erfahrung
 Hcb' und stütze Eure Gnade ;¹³
 Dess zum Zeichen reichet ihnen
 60 Eure königliche Hand.
 Eine leichte Gunst wie diese
 Ist der Sporn für edle Krieger ;
 Für gemeine ist's der Sold.»¹⁴
 Huldreich reichte die Infantin
 65 Den vier jungen edlen Kriegern
 Ihre königliche Hand.
 Feuer drang in ihre Adern,
 Stärke drang in ihre Glieder. —
 Aufbruch die Versammlung.¹⁵

¹¹ *Erst*, előbb, kezdetben. Elszégyelték magukat, midőn az öreget fiaival együtt teljesen fölfegyverkezve, halálra készen látták. — ¹² Méltass minket arra, hogy elfogadd — őket harcosoknak, — engem tanácsosoknak. — ¹³ A te kegyességed emelje és támogassa tapasztalatuk hiányát. Azaz : ők tapasztalatlanok, de ezt pótolhatod te, ha kegyes pártolásodra és rokonézésedre méltatod. L. alább 67—68. v. — *Dess zum Zeichen*, ennek jeléül, hogy t. i. kegyedbe fogadod őket. — ¹⁴ Az aljas harczost a zsold, a nemest a fejedelem és a nők kegye lelkesítik. Az eredetiben a fejedelem, mint mind a kettőnek adományozója van kiemelve : *Edlen Männern Ehre spenden Und den niedern Lohn hezahlen Frommt dem König, der verschiedne Kräfte zu beherrschen wünscht.* — ¹⁵ Evvel vége volt a tanácsnak ; a mi ezután következik (XXXV), nem állami, nem hivatalos ügy többé, az a király leány nemes szívének fájdalma, aggodalma. — *Huldreich*, kegygyel teljesen, kegyesen (*die Huld*).

35.

- Und mit Thränen in den Augen,
 Unaussprechlich rührend, flehte
 Die Infantin Doña Urraca,
 Den ungleichen Kampf zu meiden,
 5 An den väterlichen Greis.¹
 «Trätet Ihr dem Cid entgegen»,
 Sprach sie, «ach, der edle Cid
 Wüsste sein' und unsre Ehre,
 Beide rettend, zu verbinden ;²
 10 Aber Lara, unversöhnlich
 Dürstet er nach unserm Blut.
 Und Ihr in so hohen Jahren,
 Nach so viel bestandnen³ Kämpfen,
 Wollt Ihr Eurer mich berauben,⁴

35. *Doña Urraca és Zamora összes hölgyei és vitézei, sőt a hősnek saját fiai is kérik Gonzalot, hogy ne elsőnek, hanem utolsónak vegyen részt a párbajban. Az öreg lovag nagynehezen és haraggal, de végre mégis enged e kéréseknek.*

Az eredetiben Gonzalo és fiai kivonulásakor történik e jelenet. Ime a románcz kezdete (Vögelin):

*Aus dem Thor heraus schon ziehet,
 Aus dem Thor, das geht (vezet) zum Kampfplatz,
 Mit sich führet seine Söhne
 Er, der Graf Arias Gonzalo.
 Er begehrt zu sein der Erste,
 Weil am Mord er keinen Theil hat.
 Doch Urraca, die Infantin,
 Hielt zurück ihn von dem Kampfe stb.*

Herder a színhelyet nem határozza meg. Az eredetiben nem történik a Cidről említés.

¹ *Urraca flehte an den Greis* (és alább 40. v.) e h. *flehte den Greis an*, mint II, 23 *an gürtet*. — Az első vers és *Unaussprechlich rührend* módhatározók: Urraca — szeme könnyekkel telve és ki-mondhatatlanul meghatóan — kérte az apai öszt, *den väterlichen Greis a. m. den greisen Vater*; — *derungleiche Kampf*, egyenetlen harc, mert Diego fiatal és erős. — ² Össze tudná egyeztetni saját és a mi becsületünket, mind a kettőt megmentve. Azaz: ő maga nem válnék becselenné és a mi becsületünk sem szenvedne alatta, ha a Cid téged (Gonzalo) legyőzne, de meg nem ölne. Ezt fölteszi Urraca, ki Rodrigot még folyton szereti, a Cidről, — míg Ordoñót egyenesen vérszomjasnak tartja, ki Zamora férfiait irgalom nélkül ki akarja írtani. — ³ Szerencsésen kiállott. — ⁴ Magadtól akarsz engem megfosztani.

- 15 Edler Greis? O so bedenkt,
Was Ihr meinem Vater schwuret,
Nie mich zu verlassen, nie!⁵
«Ach hätt' es gewollt der Himmel,
Dass der Cid . . .» —⁶
«Wie dann,⁷ Infantin?»
- 20 Dass der Cid . . .» —
«Vom Undankbaren
Freilich sprechen wir zu viel.
Doch verspricht mir . . .» —
«Was versprechen?» —
«Wenigstens zuletzt zu kämpfen.» —
«Ich zuletzt? Wie dann, Infantin,
- 25 Habe nicht ich auf der Mauer,
Ich den Schimpf empfangen, ich?» —⁸
«Unbiegsamer, lasset Eure
Jungen Söhne vor Euch streiten.» —
«Wenn sie fallen, denkt, Infantin,
- 30 So verlieret Ihr mit ihnen
Ihrer Dienste sechzig Jahr.» —⁹
«Und wenn Ihr fallt?» —
»Eine Stunde
Oder zwei von meinem Leben,
Die¹⁰ verlier' ich und nicht mehr.
- 35 Und mein Tod, wenn er dem Kampfe

⁵ Urraca szándékosan hangsúlyozza és ismétli a *nie*-t. —

⁶ Azt akarja mondani: ő hozzá pártolt, talán férje lett volna. —

⁷ Hogyan, mit? kérdi Gonzalo, midőn úrnője másodszor is említi a Cidet, és ismétli Urraca félbehagyott mondatát. De ez nem fejezi be, hanem hálátlannak nevezi a Cidet, ki nem érdemli meg, hogy oly soká foglalkozzanak vele. Urraca szerelme itt is nyilvánul, és újra felébred benne ama fájdalmas gondolat, hogy mennyire más-kép volna minden, ha szíve hő vágya teljesedésbe ment volna.

— ⁸ Gonzalo háromszor ismétli, hogy őt (*ich*) gyalázták meg első sorban, tehát neki kell először harcolnia. — *Unbiegsamer*, I. XXXII, 55. — ⁹ Hatvan évvel idősebb Gonzalo, mint legifjabb fia. — ¹⁰ Az előző *eine Stunde oder zwei*-re megy: ezt, ennyit veszít életéből. Élte hátralevő részét nem becsüli az agg hős többre egy-két óránál.

Meiner Söhne kühn vorangeht,
Ihnen ¹¹ schaffet er den Sieg.»

Alle Damen, alle Krieger,
Arias' Söhne selbst, vor allen
40 Doña Urraca, alle flehen
An den väterlichen Greis,

Zuzuschauen erst dem Kampfe.
Er, gezwungen von den Bitten,
Nicht im mind'sten überzeuget, ¹²
45 Wirft, ohn' einig Wort zu sagen,
Wirft die Waffen weg im Zorn.

36.

Nah der Mauer von Zamora
War zum grausen Todeskampfe
Zubereitet schon der Platz; ¹
Schon durchritt ihn Don Diego,
5 Mit der Stärke des Alciden, ²
Seinen jungen Feind' erwartend.

Schweigt unglückliche Trommeten! ³
Eines Vaters Eingeweide
Wenden sich bei eurem Hall.

¹¹ Nyomatékkal áll a vers elején: Nekik és nem Ordoñónak. — ¹² Kéréseik kényszerítik őt, de legkevesebbé sem győzték meg; — *ohn' einig Wort*, régies e h. *ohn(e) ein einzig(es) Wort*. V. ö. Luther bibliájában (Tóbiás könyve X, 5): *Unsere einige Freude, unser einiger Trost*.

36. Gonzalo négy fia elesik a párbajban. De Zamora becsülete meg van mentve, mert az utolsó harcosz ura marad a csatatérnek, míg Ordoñót megijesztett lova a sorompókon átdobja.

A gyönyörű, háromszor ismétlődő refrain (7—9, 36—38 és 95—97) a francia író műve, de Herdernél sokkal szebb és hatásosabb.

¹ T. i. bekerítve (sorompókkal, *mit Schranken*, alább 48. v.), tisztítva stb. V. ö. XXXIII, 112 *auf geschlossnem Felde*. — ² *Appositio* Diego-hoz: ki az Alcides erejével bírt. — *Alcides*, Alkaios unokája, t. i. Herakles, kinek fölemlítése nem illik egészen a spanyol népdalba. Az eredeti nem is tud róla. — ³ Melyek a párbaj kezdetét hirdetik. — *Seine Eingeweide wenden sich*, tul. belei megfordúlnak; azaz: belseje megrendül, szíve meghasad. —

- 10 Wer den väterlichen Segen
 Erst empfing, es war Don Pedro,
 Er, der Brüder ältester.
 Als er vor Diego's Antlitz
 Kam, begrüsst' er ihn bescheiden, ⁴
- 15 Als den ältern Kriegermann :
 «Möge Gott, Euch vor Verräthern
 Schützend, Eure Waffen segnen,
 Don Diego ! Ich erschein' hier,
 Von dem Schimpfe des Verrathes
- 20 Mein Zamora zu befreien» —
 «Schweig !» erwidert Don Diego,
 «Denn Verräther seid ihr alle !»
 Und so trennen beide sich,
 Raum zu nehmen ; ⁵ beide rennen
- 25 Mächtig los ; es sprühen Funken —
 Ach, das Haupt des jungen Kriegers
 Trifft Diego, er zerspaltet
 Seinen Helm, durchbohrt sein Hirn :
 Pedro Arias stürzt vom Rosse
- 30 In den Staub hin.

- Don Diego
- Hebt den Degen und die Stimme ⁶
 Fürchterlich hin gen Zamora.
 «Sendet einen andern !» rief er,
 «Dieser liegt.» Es kam der andre,
- 35 Kam der dritte ; der auch fiel.
 Schweigt, unglückliche Trommeten !
 Eines Vaters Eingeweide
 Wenden sich bei eurem Hall.
- Thränen flossen, stille Thränen
- 40 Auf des guten Greises Wangen,
 Als er seinen jüngsten Sohn,
 Seines Lebens letzte Hoffnung,
 Waffnete zum Todeskampf.

Eingeweide «szív» értelmében régebben a német költői nyelvben (a görög mintájára) igen gyakori volt, pl. Schiller a *Tell*-ben : *Habt ihr denn gar kein Eingeweid' ?* Goethe *Mignon dalában* : *Es brennt mein Eingeweide.* — ⁴ Az ifjú szerény volt és tisztellettél viselkedett az idősb harczos iránt. — ⁵ Kellő távolságban állnak meg ; — *rennen los* t. i. *auf einander.* — ⁶ Ehhez is tartozik *hebt* : hangosan fel kiált, fel szól.

- «Auf», sprach er, «mein Sohn Fernando!⁷
 45 Mehr, als du an meiner Seite
 Noch im letzten Kampf⁸ geleistet,
 Mehr verlang' ich nicht von dir.
 Eh' du in die Schranken eintrittst,
 So unarm' erst deine Brüder
 50 Und dann blick' auf mich zurück» —
 «Weint Ihr, Vater?» —

- «Sohn, ich weine.
 So weint' über mich mein Vater
 Einst, beleidiget vom König
 Zu Toledo — seine Thränen
 55 Gaben mir des Löwen Stärke,
 Und ich bracht' ihm, welche Freude!
 Seines stolzen Feindes Haupt.»⁹

- Mittag war es, als der letzte
 Sohn des Grafen Arias,
 60 Don Fernando, auf den Platz trat;
 Dem Besieger seiner Brüder,
 Seinem stolzen Blick begegnet¹⁰
 Er mit Ruh' und Festigkeit.
 Dieser, spielend mit dem jungen
 65 Krieger, nahm den ersten Streich auf,
 Auf die Brust;¹¹ er war nicht tödtlich.
 Aber bald lag mit den Trümmern
 Ihrer Rüstungen der Kampfplatz
 Ueberdeckt. Gebrochen lagen
 70 Schon die Schranken;¹² beide Rosse
 Keuchen, durch und durch in Schweiss;

⁷ A négy fiú neve (különböző rendben a különböző gyűjteményekben): Pedro, Diego, Fernando (Hernan) és Rodrigo. —

⁸ Csak az imént az utolsó harcban, XXX, főleg 72—76 v. —

⁹ Toledo grófja megsértette Gonzalo atyját, ki meggyalázása miatt könnyekre fakadt. Ezeknek látása annyira föllekesítette a fiút, hogy ez az oroszlán erejével támadta meg az ellent, kinek fejét vette (tehát mint Diego-Gormaz-Rodrigo). Gonzalo szeretné, ha az ő mostani könnyei hasonló varázshatást gyakorolnának fiára. — ¹⁰ Nem fél tőle, nem remeg előtte. — ¹¹ Diego előbb nem vette komolyan az ifjút, azért nem hártotta el (bár tehette volna) első vágását. — ¹² A heves üldözéssel és hátrálásnál a sorompókat is ledöntötték.

- Als man ihnen Morgensterne,¹³
 Kolben brachte, deren Eisen
 Blitzt' in ihrer beider Hand.
- 75 Und der erste Schlag des Eisens
 In¹⁴ der stärkern Hand Ordoño's
 Traf — des edlen Jünglings Haupt.
- Todverwundet, seinem Rosse
 Griff er um den Hals und hält sich
- 80 An der Mäh'n' ihm; Hölleneifer
 Gibt zum letzten Streich ihm Kraft.¹⁵
 Diesen Streich, er thut ihn tapfer:
 Aber weil das Blut des Hauptes
 Sein Gesicht bedeckt, so trifft er,
- 85 Ach, die Zügel nur des Rosses,
 Sie durchhau'nd.¹⁶ Es bäumt das Ross sich,
 Wirft den Reiter aus den Schranken —
 «Sieg!» schrien alle Zamoraner;
 Das Gericht des Kampfes schwieg.¹⁷
- 90 Arias Gonzalo, zum Kampfplatz
 Eilend, fand den Kampfplatz leer;
 Sah den jüngsten Sohn verblühen,
 Ihn verblüht wie eine Rose,
 Eh' sie sich entfaltete.¹⁸
- 95 Schweigt, unglückliche Trommeten!
 Eines Vaters Eingeweide
 Wenden sich bei eurem Hall.

¹³ *Der Morgenstern*, csillagos buzogány; ehhez *der Kolben* (buzogány) appositio. A *Morgenstern* vastag bunkóba végződő nagy buzogány volt, melynek tömöttebb része csillag alakjában éles fogakból állott. *Deren Eisen blitzt* utómondattal, helytelen szörenddel: *Als man ihnen Morgensterne brachte — blitzte deren Eisen in ihrer Hand.* — ¹⁴ Nem a *Schlag*-ra, hanem az *Eisen*-re megy. És a fegyvernek Ordoño erősebb kezében első csapása. — ¹⁵ *Todverwundet*, appositio *er*-hez: Halálosan megsebezve lova nyakába kapaszkodik; — *an der Mäh'n' ihm* a. m. *an der Mühne desselben*; — *Hölleneifer*, pokoli düh. — ¹⁶ Vér fedt szemét, azért nem látja, hogy hova üt, s így Ordoño helyett a ló zabláját találja, melyet ketté vág. — ¹⁷ A Zamorabeliek győzelemnek veszik a harc kimenetelét, mert győztes az, ki a harctér ura marad, — Diegot pedig lova átdobta a sorompókon. A párbaj hivatott bírái azonban (*das Gericht* a. m. *die Richter*) nem mondtak ítéletet, azaz: nem döntötték el, hogy melyikök a győztes. — ¹⁸ *Sich entfalten*, kifejleni, kinyílni.

III.

Der Cid unter Alfonso dem Sechsten, dem Tapfern.

37.

«Fliegt, getreue Boten, flieget
Zu Alfonso, meinem Bruder!»
Sprach Urraca. «Er vergisset
Seines Glückes in Toledo,

5 Da ¹ sein Glück ihn nicht vergisst.

«Sagt ihm, dass der Feind nicht mehr ist,
Dass sein Bruder, Don Garcia,
Aus dem Kerker in das Grabmal
Seiner Ahnen wanderte.» ²

10 Sagt ihm, dass die Castiljaner,
Die Asturier, die Leoner
Ihn erwarten, ihren König,
Wie die Schwester ihren Bruder. ³
Sagt es ihm und flieget schnell.» —

15 «Was zu thun?» ⁴ sprach Don Alfonso;
«Ali-Maimon, dieser gute
Sarazene, that mir Gutes.

37. Urraca követeket küld Toledoba Alfonzóhoz, hogy térjen vissza és foglalja el a trónt. Alfonzo rögtön Zamoraba s innen Burgosba siet, hova országgyűlést hív össze, hogy királylyá koronáztassa magát. Előbb azonban esküdnie kell, hogy Sancho meggyilkolásában nincsen része (mert evel sokan gyanúsították).

¹ A. m. während, míg; — in Toledo, l. XXV végét. — ² Der Feind, közös ellenségük: Sancho. — Aus dem Kerker, Luna tornyában, XXV, 1—4. Alfonzo tehát atyja egyedüli örököse. —

⁴ Azért sietett Alfonzo egyenesen Zamorába, 29. v. — ⁴ Alfonzo nem tudja, tudassa-e a dolgoknak nagy változását Ali-Maimonnal vagy titokban hagyja-e el Toledot. Végre ez utóbbira határozza

- Was dem Flüchtling man erzeiget,
Thut man das auch einem König?
- 20 Ob mein neuer Stand dem Mauren
Wohlgefallne, weiss der Himmel;
Eines, weiss ich, ist mir nöthig:
Mit Vorsicht geheime Flucht.» —
- «In der Rundung dieser Mauern
25 Ist ein Ort», sprach der Gesandte,
«Niedersteigen wir zur Nacht,⁵
Auf rückwärtsbeschlagnen⁶ Pferden
Eilen sicher wir davon.»
- Angekommen in Zamora,
30 Zog Alfonso dann nach Burgos,
Und die Reichsversammlung⁷ sprach:
«Erbe seid Ihr aller Thronen
Unsers grossen Don Fernando;
Niemand streitet⁸ sie Euch jetzt.
- 35 Aber, ohn' Euch zu misfallen,⁹
Fordern wir von Euch den Eidschwur,
An dem Morde des Don Sancho
Theilgenommen nie zu haben,
Mittel- und unmittelbar;¹⁰
- 40 Solchen Eidschwur uns zu leisten¹¹
Förmlich, wie es uns gefällt,
Und bekräft'gen ihn zu lassen
Von zwölf Eurer Edelsten.» —

el magát, mert attól tart, hogy az emir kedvezményekre kényszeríti a hatalmában levő keresztyén királyt. Az eredetiben így fogadja Alfonso a követeket (Vögelin):

*Seid mir schön willkomm', ihr Boten,
Doch verborgen wollet bleiben,
Denn erfährt's der Maurenkönig,
Wird er hier festhalten uns.*

— ⁵ Az összefüggés: *in der Rundung dieser Mauern ist ein Ort, wo wir zur Nacht niedersteigen.* — ⁶ Visszafelé megpatkolt lovakon, hogy a toledóiak, ha üldözöbe veszik, ellenkező irányban keressék őket. — ⁷ A cortes (ez a spanyol országgyűlés neve). — *Thronen*, a szokatlan gyenge ejtegetés szerint, *Throne* helyett. — ⁸ E h. *bestreitet*. — ⁹ Ezért ne neheztelj reánk. — ¹⁰ A. m. *weder mittel- noch unmittelbar*, sem közvetve, sem közvetlenül. — ¹¹ E mondat-szerkezet (40—44. v.) *fordern* igétől (36. v.) függ; — *förmlich*, annak módja és rendje szerint, mint a következő románéz leírja; — *bekräftigen*, megerősíteni. Tizenkét első rangú embered tanuskodjék melletted. Ezekről azonban nincsen többé szó.

«Dieser Wunsch sei euch gewähret»,
 45 Sprach Alfonso; morgen schwör' ich
 In der Kirche der Gadea¹²
 Vor dem heiligen Altar.
 Heut' begehrt' ich nur zu wissen,
 Wer von euch mir diesen Eidschwur
 50 Abzunehmen dann gedenkt.»¹³ —

«Ich», sprach Cid.

«Ihr, Don Rodrigo?
 Denket Ihr daran, dass morgen¹⁴
 Ihr ein Unterthan mir seid?» —

«Noch nicht; daran werd' ich denken,
 55 Herr, wenn Ihr mein König seid.»

38.

Vorm Altare der Gadea
 Knieend, seine Hand geleet
 Auf das Evangelium
 Und ein Eisenschloss und eine
 5 Leimruth',¹ so, das Haupt entblösst,
 So erwartet Don Alfonso
 Seinen Eidschwur von dem Cid.

¹² *Gadea*, szent Agáta (az ereletiben majd *Santa Gadea*, majd *Santa Agueda*). — ¹³ Ki szándékozik (kinek van kedve, bátorsága) engem megesketni? kinek kezébe mondjam az esküt? — ¹⁴ A koronázás után. A király érezteti, hogy a Cid föllépésétől sértve érzi magát.

38. *Alfonzo esküszik Sz. Agáta templomában, hogy bátyja meggyilkolásában nem részes.*

¹ *Die Leimruth*, lépvessző. Herder a francia *arbalète*-t (kéz-ij, *die Armbrust*) összetévesztette *arbret*-tel (lépvessző). Vagy szándékos a változtatás? és Herder a lépvesszővel a gonoszok csábításaira akart ezelőzni, melyektől a királynak szintén tisztázni kellett magát? L. XXXIX, 16 és XLII, 55 is. Az eredetiben (Vögelin):

*Abnahm ihn (den Eid) der edle Cid ihm
 Über einem Eisenriegel (vas retesz)
 Und von Holz auf eine Armbrust;
 Und ein Buch der Evangelien
 Und ein Crucifix in Händen.*

— A középkorban sokszor mondtak (a biblián kívül) fegyverekre esküt: a kézj halállal, a vas bilincs (*Eisen-Schloss* a. m. *Eisen-Fessel*) fogsággal fenyegeti a királyt, ha hamis esküt mond.

Fürchterlich war dieser Eidschwur ;
Schrecklich war's, ihn anzuhören,
10 Grausenvoll dem, der ihn that :²

«Feig' ermordet müß' ich werden
Von dem niedrigsten der Menschen, ³
Wie Don Sancho von Bellido ;
Mein Gedächtniss sei entehret ;

15 Ausgerissen aus der linken
Seite soll das Herz mir werden,
Und verschlucken müß' ich es :
Wenn ich nicht die Wahrheit sage,
Dass am Morde meines Bruders

20 Ich durch Wollen, Rath und Wissen ⁴
Habe nicht den kleinsten Theil.» —
«Sprechet Amen !» rief der Cid.

Und also zu dreienmalen
Wiederholte Don Alfonso

² A ki mondta, a ki ily iszonyú átkokkal kötötte le magát.
— ³ Az eredetiben ez bövebben ki van fejtve (Eitner):

*Bauern sollen dich, Alfonso,
Tödten, — Edle nicht, und Bauern
Aus Oviedo in Asturien,
Dass sie nicht Castilier seien,
Sollen dich mit Rinderstacheln,
Nicht mit Speer und Lanze tödten,
Und mit horngestielten Messern,
Nicht mit goldverzierten Dolchen ;
Sollen Bauernschuhe tragen,
Schuhe nicht mit feinen Schleifen ;
Sollen Wassermäntel tragen,
Nicht von Courtray noch von Seide ;
Mit aus Werg gemachten Hemden,
Nicht aus Holland noch gestickt ;
Reiten sollen sie auf Eseln,
Nicht auf Mäulern oder Rossen ;
Zügel führen nur von Stricken
Nicht ans eingebranntem Leder.
Tödten dich im Ackerfelde,
Nicht in Dörfern oder Flecken.*

Herder, mint Bellido felemlítése (mely az eredetiben hiányzik) mutatja, inkább a jellem, mint a származás és társadalmi állás alacsony voltára gondolt. De az utóbbi jobban megfelel a spanyol s általában a középkori felfogásnak. — ⁴ Sem nem akartam, sem nem tanácsoltam, sem nem is tudtam róla.

- 25 Den ihm vorgesagten Eidschwur ;
«Sprechet Amen!» rief der Cid.

Unverwandt, mit Feuerblicken,
Flammend von des Zornes Flamme,⁵
Sah, als er den Eid ablegte,

- 30 Sah Alfonso an den Cid.

39.

«Künftig rath' ich Euch mehr Vorsicht —
Euch betrifft jetzt meine Rede,¹

Don Rodrigo von Bivar —

Zittert über jenen Eidschwur,

- 5 Den mit Schimpf Ihr von mir nahmt!²

Jenes Schloss und jene Leimruth',

Zeugen meines Schwures, waren

Zeugen meiner tiefen Schmach.

Künftig rath' ich Euch, zu wissen,

- 10 Dass ich Euer König bin.

«Seid Ihr tapfer, wohl, so zeiget
Euch auch ohne Leidenschaften;³

Unterwürfigkeit gebühret

Dem Vasallen auch im Recht.

- 15 Zeiget Ihr im Felde Kühnheit,
Kopf und Herz,⁴ so zeigt am Hofe

Höfliche Bescheidenheit.

⁵ Le nem vére róla szemét, tüzes pillantásokkal, melyek a harag lángjától lángoltak.

39. Alfonso az eskü letétele után rögtön szemrehányásokkal illeti a Cidet, mivel ez a király megesketésére ajánlkozott, még mielőtt arra felszólítottatott volna. Büntetésül egy évre száműzi Rodrigot.

¹ Hozzád szólok, neked szól beszédem. — ² A király a megesketés módját reá nézve sértőnek, lealázónak tekinti. — *Leimruth*, I. XXXVIII, 5. — ³ Önhittséggel, túlzott büszkeséggel vádolja Alfonso a Cidet; — *auch im Recht*, ha igaza van is. A király nem tagadja, hogy Rodrigonak igaza volt; de a mód, melylyel ellene föllépett és eljárt, bántotta a királyi méltóságának magasztosságától túlságosan áthatott fejedelmet. — ⁴ A bátorság forrásai; az a szívből származik, de csak akkor dicséretes, ha egyszersmind át van gondolva.

- Mit den Worten nimmt die Zunge
Weg die Hälfte des Verdienstes,
20 Das der Arm sich kühn erwarb.⁵
- «Viel zu viel habt Ihr gesprochen,
Viel zu viel Euch angemasset:⁶
Doch — Ihr dientet meinem Vater,
Sonst — und dann, was sagt der Eid?
- 25 «Durch die Hand des schlecht'sten Menschen
Sterben.⁷ Nur des schlecht'sten Menschen —⁸
Nie die Hand des Edelmannes
Waget an den König sich.
- «Kurz, des Unbehemens⁹ halber,
30 Und Bescheidenheit zu lernen,
Weis' ich Euch aus meinen Landen,
Don Rodrigo, auf ein Jahr.» —
- «Und ich nehme vier der Jahre»,
Sprach der Cid, «um so viel lieber,¹⁰
- 35 Da vom Hofe die Entfernung
Mir der König selbst gebeut.»¹¹
- Ohne ihm die Hand zu küssen,
Ging Rodrigo von Alfonso;

⁵ A nyelv, sértő szavaival, elveszi (megsemmisíti) a vitéz kar szerezte érdem felét. — ⁶ *Sich anmassen*, merészlni, elbizakodni. — A király rögtön megbüntetné, de — eszébe jut, hogy a Cid szolgálta atyját, s így nem akarja bántani, — de másrészt újra átgondolja az eskü szavait, melyek őt annyira bántják. — ⁷ L. XXXVIII, 12. — ⁸ Ez a gondolat is bántja Alfonzót, de aztán (27—28. v.) úgy magyarázza meg, hogy hiszen nemes lovag soha nem is merészel királya ellen föllépni. — Látszik, hogy Alfonzó neheztel a Cidre, biztos vagy határozott ok nélkül. Nem tagadja, hogy igaza volt, nem tagadja atyjának tett nagy szolgálatait, nem tagadja annak jogsultságát sem, hogy a királynak (ha hamis esküt mondana) meggyilkoltatását aljas emberre bízva, — és mégis haragszik a hőre, kinek hatalma, befolyása és büszke férfiassága jelleme őt aggodalommal töltik el a jövőre nézve. — ⁹ Herder alkotta egészen szokatlán szó: helytelen magaviselet (v. ö. *Unart*). — ¹⁰ És ezt annyival szívesebben, mivel stb. — Az eredetiben (Vögelin):

*Recht mir, sprach der edle Cid,
Recht mir, sprach er, gerne thu ichs;
Weil es ist die erste Sache,
Die als Herrscher du befiehlst.
Du verbannest auf ein Jahr mich,
Ich verbanne mich auf viere.*

- Seine dreimalhundert Männer,
 40 Mit gespitzten scharfen Lanzen,
 Mit Wolfsrachen auf den Schilden,¹²
 Alle zogen sie mit ihm.

40.

- Um zehn Uhr am frühen Morgen
 Putzt Ximene ihre Töchter,
 Doña Sol und Doña Elvira;
 Schöne Kinder sah man nie.
 5 Schmückte sie mit art'gem Kopfputz,
 Und mit feinen Linnenkleidchen,
 Uebersä't mit seidnen Blumen,¹
 Die Ximene selbst gestickt.
 Liess dann ihre edlen Knappen
 10 Anziehn ihren reichsten Anzug;
 Denn die Liverei der Diener²
 Zeigt des Herrn Reichthum und Stand.
 So geputzet schickt Ximene
 Ihre Kinder der Infantin,
 15 Die zu sehen sie begehret.
 Sie selbst ging nicht mit den Kindern;
 Denn des Cids Gemahlin hält sich
 Nach der Vorschrift des Gemahls.³

¹² Pajzsaik czimere farkas-torok volt. Az eredetiben: *Und ein jeder trägt den Schild Mit den scharlach-rothen Quasten*; a franciában: *orlès de gueule* (torok); de ez valószínűleg sajtóhiba *guenles* (a vörös szín a czimerben, a spany. *colorado*) helyett.

40. *Urraca magához hivatja a Cid kis leánykáját, kiket ellentétes érzelmei szerint majd szenvedélyesen csókol, majd haragosan visszautasít. Alfonzó is látja a gyermekeket, kik a király jölétét kívánják. Urraca a Cid visszahívatását oly melegen kéri, hogy elárulja szerelmét.*

Ezen szép románcz spanyol eredetije (ha ugyan van vagy volt) jelenleg ismeretlen. Csak e dalból értesülünk a Cid visszahívásáról, melyet a következő románcz már föltételez. Doña Urraca e románczban szerepel utolszor. — A Cid leányainak nevei itt: Sol és Elvira; a történetben: Mária és Krisztina.

¹ E vers *appositio* a vászon ruhácskákhoz. — ² A cselédek ruhája (libériája). — ³ A ki (mint a következő három vers mutatja) leereszkedő nyájasságot ajánlott neki alsóbb állásúak, de

Seinen Rang beliebt zu machen
 20 Bei Geringeren, bei Höhern
 Ihn behaupten, war sein Wort.

Auch die wild'sten Herzen rühret
 Schon der Anblick dieser Kinder
 Und erfreut den Schauenden.
 25 Thränen fließen der Infantin,
 Wenn die Kleinen ihr zulächeln.
 Man weiss nicht, ob sie sie hasse
 Oder liebe. Wie im Unmuth
 Stösst sie sie zurück, und zieht sie
 30 Liebender zu sich heran.

Fast verschlingt sie sie mit Küssen,
 Und wenn sie sie still betrachtet,
 Steigen Seufzer ihr empor; ⁴
 Nennt sie bald die schönsten Kinder,
 35 Die die Erde sah, und findet
 Dann in ihren Zügen etwas,
 Das das Bild des Vaters stört. ⁵

Dann verändert ihren Putz sie,
 Als ob er durch ihre Hände
 40 Schöner würde. O wie manches
 Ging im Herzen der Infantin,
 Ihr selbst unbemerket, vor! ⁶

«Wem gehören diese Kinder?»
 Fragt Alfonso. — «Einem Krieger,
 45 Der verbannt ist, den die ganze
 Christenheit mit Wunsch ⁷ zurückruft
 Und die Maurenwelt mit Wünschen ⁷
 Von sich treibet. Das Gerücht geht, ⁸
 Dass der Cid in allen Städten
 50 Furcht verbreite. Seht die Kleinen,
 Seht die liebenswürdig'en, Bruder,
 Die sind nicht so fürchterlich.» —

öntudatos büszkeséget a királyi ház irányában. Míg a Cid számkivetésben élt, neje nem jelenhetett meg az udvarnál. — ⁴ Atyjok jut eszébe. — ⁵ A mi megzavarja atyjok képét, a mi nem tőle, hanem anyjuktól származik. — ⁶ Neki magának sem volt tudata azon érzésekről, melyek szívében fölébredtek. — ⁷ Fogadalmakkal. — ⁸ *Das Gerücht geht*, beszélik.

- «Kinder», sprach Alfonso lächelnd,
 «Bittet was von mir. Was wünscht ihr?» —
- 55 «Euer Wohlsein, grosser König,
 Wünschen wir», antworten beide. —
 «Hört Ihr», sprach des Königs Schwester,
 «Was sie wünschen? Ihren Vater
 Bitten sie zurück.» —
- «Das⁹ hör' ich»,
- 60 Sprach der König. «dass Urraca
 den Verbannten noch ein wenig
 Lieb hat.» — «Nein, ich schwör' Euch, Bruder,
 Dass ich ihn von Herzen hasse.» —
 «Nehmt in Acht Euch», sprach Alfonso,
- 65 «Dass Ihr nicht aus lauter Hasse
 Ihn bis zur Anbetung liebt.»¹⁰

41.

Eines Sonntags in der Kirche
 Des San-Pedro de Cardena
 Nach der Messe sprach Alfonso
 Mit dem Cid Campeador.¹

- 5 Neue Plane der Erobrung
 In den Ländern, einst verloren
 Durch des Gothenkönigs Schuld,
 Den die Liebe scharf anklaget
 Und doch auch die Lieb' entschuldigt —²

⁹ Hangsúlylyal: Én meg azt hallom. — ¹⁰ A király jól lát: Urraca csak szenvedélyes szerelmét akarja tettetett gyűlöletével (maga és mások előtt) éltakarni.

41. A királynak hőditő terveí vannak, melyeket a Cid nem helyesel. E miatt Bermudo apát és a király maga megtámadják és kigúnyolják a hőst, ki heves feleleteivel új ellenségeket szerez magának.

¹ Campeador (Campidoctus, Campiductor, Campiator vagy Campydhour), a Cid mellékneve spanyol és arabs írónál. Németek a német *Kampf* (melyből a német *kämpfen*, *Kämpfer* és a középkori latin *campio*, *campare*, *campeare* származnak), mások a latin *campus* (csatatér), ismét mások a spanyol *acampar*, *campar* (felülmúlni, kitűnni) szóból származtatják. Értelme: kitűnő harcos (a spany. akadémia szótára szerint: *bellator fortissimus*). — ² Czélzás a következő mondára: Rodrigo, az utolsó gót király, ki 711-ben joggalanul ragadta magához a koronát (l. a bevezetés

- 10 Neue Plane der Erobrung
Legt Alfonso seinem Feldherrn
Vor, der dann mit stillem Ernst
So antwortet :

«Zu erobern,

König, ist wol nicht das Hauptwerk ;³

- 15 Das Eroberte erhalten,
Dieses ist das Schwerere.
Ihr seid neu auf Euerm Throne,
Traget noch ein junges Scepter ;
Euer Reich Euch zu versichern,⁴

- 20 König, sei jetzt Euer Werk.
Nichts gefährlicher war öfters
Fürsten als Abwesenheit.»⁵

Statt des Königes erwidert

Abt Bermudo :⁶ «Seid des Feldziehns,

- 25 Edler Cid, Ihr etwa müde,
Dass Ihr jetzt so friedlich denkt ?
Oder gab Euch die Gemahlin
Solche Lehren ? Wohl, so gehet,
Mehr zu lernen,⁷ nach Bivar.

- 30 Spanien hat zu edlen Kriegern
Mehr Feldherren als den Cid.»⁸

Cid sprach : «Bruder, Eure Kutte

Steht Euch schief.»⁹ — «Die Kutte, Feldherr,

Weiss ich in dem Chor zu tragen,

- 35 Wie im Feld einst die Standarte.

10-ik lapját), hiú ígéretekkel csábította el Florindát, Julian gróf leányát, ki Toledóban, a királyi udvarnál élt. Apja, Julian, Septa (a mai Ceuta) várnak, a gótok utolsó afrikai birtokának volt parancsolója. Midőn ez megtudta, hogy Rodrigo megcsalta Florindát, leányát a hütelen királyon megbosszulandó, meghívta az arabokat Afrikából Spanyolországba, hol azok a Xeres de la Frontera mellett vívott ütközetben, megsemmisítették Rodrigót és országát. — ³ A főmunka. *Erobern* és *erhalten* ellentétek. — ⁴ Biztosítani. — ⁵ A Cid attól tart, hogy az országban belzavarok támadhatnak, míg a király külföldön háborúskodik. — ⁶ E beszélgetés a templomban, közvetlenül mise után foly. — *Das Feldziehen*, szokatlan kifejezés: hadjárat, e h. *der Feldzug* (*ins Feld ziehn*, csatába indulni). — ⁷ Gúnyosan: ha nő tanítványa lettél, menj haza, hogy tanítótól még többet tanulhass. — ⁸ Spanyolországban több vezére nemes dalia, nem szorúl az egyedül a Cidre. V. ö. Ordoño szavait XXX, 55—58. is. — ⁹ A Cid figyelmezteti a maga körére, hogy söpörjön saját ajtaja előtt; — *im*

- Hab' ich Könige der Mauren
 Nicht besiegt, so hab' ich Söhne,
 Die gar wohl für mich es können ;
 Auch bin ich, ein Pferd zu spornen,
 40 Manns genug.» —
- «Wohin zu spornen?»
 Sprach der Cid, «etwa zur Flucht?» —
- «Fast auch glaub' ich», sprach der König,
 Unterbrechend diese Reden,
 «Dass nicht Furcht zwar, aber Liebe¹⁰
 45 Euch so friedlich denken macht.» —
- «Weder eines noch das andre,¹¹
 Mein Monarch. Kein ander Weibsbild
 Sah man je an meiner Seite
 Als die Tizonada¹² hier.» —
- 50 «Cid, Ihr duldet an Euch Fehler,
 Die auch Steinen Stimme geben ;¹³
 Möchtet Ihr nicht selbst die Kirche
 Hier zum blut'gen Felde machen ?
 Und — um welche Kleinigkeit!» —
- 55 «Herr», antwortete der edle
 Feldherr, «mir ist's unerträglich,
 Dass ein Mann, der in den Kleidern
 Wol Oelflecken, aber keines
 Tropfen Bluts Blutflecken¹⁴ hat,
 60 Dass der Mann vom Feldziehn sprechen
 Und dem König und dem Feldherrn
 Unverschämt einsprechen¹⁵ darf.
 Seine Stell' ist vor dem Chorpult,

Chor, a templomban ; die Standarte, l. XXV, 40. Az eredetiben (Vögelin) :

*Wer bestellt euch, sprach der Cid,
 In den Kriegsrath einzutreten ?
 Weissagt euch, ehrwürdger Pater,
 Eure Kutte, die ihr tragt ?*

— ¹⁰ Mert a Cid szereti nejét és nem akarja elhagyni. — ¹¹ Szokottabb: *weder das eine noch das andre.* — ¹² Cid kardja, XV, 43. — ¹³ Célzás a biblia ismeretes szavaira: «Ha emberek hallgatnak, kövek fognak kiabálni». — ¹⁴ *Blutflecken keines Tropfen Bluts*, egyetlen vércsöppnek vérfoltja (sincs ruháján). — ¹⁵ Bele-, közbeszólni; — *das Chorpult*, templomi kótatámasztó.

Seine Pflicht, für die zu beten,
65 Die im Felde Streiche thun.»

Besser wär' es dir gewesen,
Edler Cid, du hättest allen
Sarazenen Hohn gesprochen,¹⁶
Als der Kutte dieses Abts.

42.

(Der König spricht.)

«Wenn Ihr, um Euch hoch zu heben,
Meines Arm's Euch zu bedienen
Wünschet, Ritter von Bivar,
So erwartet Ihr vergeblich
5 Künftighin auf diesem Wege
Euren Gang zum Firmament.¹

«Fürchterlich ist Euer Gradsinn;
Auf den Knien vor mir zu bleiben,
Ziemet Stolzen, wie Ihr seid,
10 Vor mir Euer Haupt zu blößen —²
Dessen Stolz sich gnug entblösste,
Sammt der hassenswerthen Ursach'
Eures so gestiegenen Ruhms.

«Welches edle Unternehmen
15 Hielt Euch seit dem letzten Winter
Meinem Hofe so entfernt?»

¹⁶ *Hohn sprechen* (dativussal), valakit vagy vmit gúnyolni, vele daczolni. Az utolsó négy verset, melyek a hősnek második számkivetésére előkészítenek, a költő mondja. L. XXXIV, 17—20.

42. *Alfonzo, fölingereelve a hős ellenei által, mindenféle kifogásokkal s vádakkal (büszkeségét, az udvar kerülését, ruházataát stb. vetve szemére) illeti a Cidet. Végre újra száműzi, de egyszersmind birtokaitól is megfosztja.*

¹ Ha a Cid térdelt a király előtt, ez karját nyujtá neki, melyre támaszkodva fölkelt. Ezt Alfonso ezentúl megtagadja, s a Cid nem fog jövőre így éjig (*zum Firmament*) emelkedhetni. — ² E. h. *entblößen das Haupt*, süvegét leemelni. A következő versben ugyanez igét szójátékra használja fel: úgy is eléggé kitűnt büszkeséged, hatalmasan emelkedett dicsőségednek gyűlöletre méltó okával együtt. Ez utóbbi alatt a király a kincsvágyat érti, melylyel ő (vagy inkább az udvar) Rodrigót vádolja.

- Warum tragt Ihr, da zum Hofmann
Edel Ihr geboren wurdet,
Warum tragt Ihr Bart und Haare
- 20 Wie ein Wüsteneremit? ³
Mir antworten auf die Frage
Werdet Ihr wol nicht, das weiss ich;
Doch ich weiss auch, Heucheleien
Gibt es von verschiedner Art. ⁴
- 25 «Und ob Ihr mir sagen wolltet,
Dass dem Feldhern, sich zu putzen,
Weder Zeit noch Lust gebeut;
So geruht mir auch zu sagen,
Warum Ihr denn meine Plane,
- 30 Sie enthüllend, scheitern machtet,
Ihr wisst es, zu Alcala? ⁵
«Feinde, werdet Ihr mir sagen,
Hab' ich. Ja, so sagt der Beste,
Und wol auch der Schlechteste.
- 35 Feinde, das darf ich Euch sagen,
Feinde habt Ihr allenthalben,
Keinen Freund. Und ohne Freunde
Ist der Redlichste auf Erden
Wol auch der Unnützeste. ⁶
- 40 «An den Grenzen meines Reiches,
Sagt man, fürchten Euch die Mauren,
Andre lieben Euch, und alle
Ehren Euch als einen Gott. ⁷

³ Pusztságban élő remete. A vazallusok, mint háború idejében a csatatéren, úgy békében az udvarnál voltak kötelesek szolgálni hűbérurukat. — ⁴ A király fölteszi, hogy a Cid, ki igen büszke, nem fogja magát védeni e szemrehányások ellen. Alfonso a hős e (föl-tételezett) magatartását előre is a képmutatás egy nemének nevezzi. — ⁵ Ha azt feleled, a vezérnek nem kell (*gebeut* e. h. *gebietet*, parancsolni) piperézkedni, kérdem, mért hiúsítottad meg (*scheitern*, hajótörést szenvedni; *sch. machen*, megghiúsítani) terveimet azáltal, hogy kifecsegted (*enthüllen*, leleplezni)? — *Alcala* város Toledo közelében. — A dolog, melyre Alfonso céloz, nem egészen biztos. A Cid valószínűleg békét kötött Alalában Ali-Maimonnal, kit vazallusi esküre kényszerített Alfonso iránt, holott ez nem alattvalójává, hanem csak szövetségesévé akarta tétetni az emirt, kinek régi barátja volt. L. XLIII, 27-29. is. — ⁶ Mert nincsenek segédjei, társai, kikre és kik által hathasson. — ⁷ A mórrok (mert csak ezekről szól a király) a Cidet (Alfonzo szerint) vagy rettegik vagy szeretik, de mind istenítik.

Wohl, prägt ihnen ferner Achtung
 45 Ein für Euch, auch mir entgegen ;
 Einer, dessen Freund Ihr nicht seid,
 Ali-Maimon in Toledo,
 Bleibt mein Bundsgenoss' und Freund. ⁸

«Nach dem unglücksel'gen Tode
 50 Meines Bruders küssten alle
 Mir die Hand, Ihr nicht, der Cid ;
 Ihr dagegen liesset schwören
 Und verhöhntet mich, den König,
 Mit dem Eidschwur auf die Bibel
 55 Und die Leimruth' und das Schloss. ⁹

«Stolz betruget Ihr Euch damals,
 Und um diesen Stolz zu beugen,
 Sag' ich Euch, was damals viele,
 Viele sagten: den Verräther,
 60 Den Bellido, hätte freilich
 Cid erfassen, tödten *können*,
 Als ein Mann von Ehr' auch *sollen*,
Zeit hatt' er genug dazu ; ¹⁰
 Doch er that es nicht, denn immer
 65 Thut der Cid nur, was er — will.

«Keiner, der mir angehörte,
 Mann und Weib, es dachte keiner,
 Dass an meines Bruders Tode
 Theil ich hätte; nur der Cid.
 70 Seinen Tod sandt' ihm ¹¹ der Himmel,
 Sagten alle, Ungehorsams
 Wegen gegen seinen Vater ;
 Nur der Cid argwohnete.

«Dessen dann ¹² und anderswegen
 75 Bann' ich Euch zum zweitenmale
 Fern aus allen meinen Reichen

⁸ A többit megnyerheted, én ellenemre is; Ali-Maimon barátom marad, te ellenedre is. — ⁹ L. XXXVIII, 3—5. — ¹⁰ L. XXXII, 92—105. — ¹¹ Sanchónak. A király kétszer is (69 és 73. v.) vádolja a Cidet, hogy egyedül ő tartotta Alfonzot a gyilkosságban részesnek. — *Argwohnen*, gyanakodni. — ¹² *Denn* (tehát a. m. *also*) helyett. *Dessen wegen und anders* (más miatt) *wegen*, helyesen van képezve, de egészen szokatlan.

- Und bemächte mich Eurer
Güter. Wem anheim sie fallen,¹³
Dies entscheide mein Gericht.
80 Auch verbiet' ich Euch auf alles,
Was ich Euch gesagt, die Antwort.»
Also sprach, von schlechten Menschen
Angereget,¹⁴ Don Alfonso ;
So sprach er zum Ruhm und Spiegel
85 Aller Tapferkeit, zu Cid.

43.

(Cid antwortet.)

- «Euch antworten *muss* ich, König ;
Denn ich hab' Euch zu antworten,
Und ich kenne, wer die Antwort
Mir verbieten darf, nur Einen,
5 Und der Ein' ist nicht auf Erden —
Gott! — Kein Braver darf sich fürchten ;
Aber Unschuld geht zu Grunde
Durch unzeitig Schweigen, Herr.
«Hätten, Ehre zu zerstören,
10 Worte Macht,¹ so war es besser,
Einen Dolch auf mich zu zücken,
Als zu reden, wie Ihr sprach.

¹³ *Einem anheim fallen*, vkire szállani. — ¹⁴ Itt a. m. *aufregen*, anreizen, felbujtani, felingerelni.

43. Bár a király megtiltotta, a Cid mégis felel, nyíltan és határozottan visszutasítva Alfonso üres vádjait. Birtokai elkobzásával nem törődik, mert nincs semmije, hiszen a mit eddig szerzett, mind a királyé lett ; de ezentúl lesz arra gondja, hogy magának is szerezzen ; a mi a számüzést illeti, elmegy ő önként, mert Alfonso megsértette.

A számüzésnek valódi oka a király gyűlölete volt, ki a Cidnek a sokat említett megesketést nem tudta megbocsátani. Alkalmat pedig, a hős számkivetésére, a Cid-krónika szerint az adott, hogy Rodrigo egészen a saját elhatározásából, a király határozott akarata ellenére, támadta meg Toledo (mohamedán) fejedelmét, Alfonso szövetségesét és barátját.

¹ *Hätten Worte Macht, die Ehre des Mannes zu zerstören* ; — akkor inkább megöltél volna ; Rodrigo inkább meg akar halni, semhogy becsület nélkül éljen.

- Aber das *Gesetz* entehret,
 Nicht der König. Ihr vermöget
 15 Mich so wenig zu entehren,
 König, als der schlecht'ste Mann.
- «Ich auf Knien vor Euch liegen? ²
 Als ein Sklav' ? Und, mich zu heben,
 Eures Arms bedarf ich nicht, ³
 20 Keines Menschen Arms, als dieses,
 Und der ist der meinige.
- «Lasst sich die vor Euch bedecken, ⁴
 Die Euch schmeicheln. Sie thun wohl.
 Ich auch werde mich bedecken,
 25 Ich, der nie Euch schmeichelte.
- «Dass ich nicht bei Hof erschienen,
 Und was ich beim Friedensbündniss
 Für Euch that zu Alcala,
 Hiervon schweig' ich. Wer die Gutthat
 30 Nicht empfand, die ihn verbindet, ⁵
 Dem wird sie umsonst erklärt;
 Des Wohlthäters Rede löschte ⁶
 Gleich dem Schwamm die Wohlthat aus.
- «Es erfreu' Euch, Don Alfonso,
 35 Dass den Cid die Mauren achten;
 Wenn sie *ihn* nicht mehr verehren,
 Fürchten sie *Euch* schwerlich mehr.
- «Euer gutes Herz, ⁷ o König,
 Bring' Euch lieber in Gedanken,
 40 Was ich Guts für Euch gethan.
 Hätt' ich Euch, o König, wollen
 Mit den Flecken der Verachtung ⁸
 Vor mir sehen auf dem Thron,
 Wahrlich, ich hätt' Eure Ehre
 45 Durch den Schwur nicht hergestellt.

² Térden feküdjem elötted? — ³ XLII, 1—3. — ⁴ Hadd födjék fejöket a hizelgök; én nem vagyok az, és úgy teszek mégis. — ⁵ A ki a jótettet (szokottabb *Wohlthat*, 33. v.), mely őt hálára kötelezi (*einen verbinden*), maga nem látja be. — ⁶ Praet. conj. = *würde auslöschen*, a jótévő, ki saját tettének érdemét magyarázná, úgyszólván szivacsos (mint egy szivacs, úgy) törölné ki jótétéményét. — ⁷ A Cid Alfonzónak Ali-Maimonhoz való hú barátságára czéloz. — ⁸ Sokan megvetették, mert testvére meggyilkolásában részesnek hitték. Rodrigo teljesen tisztázva kívánta látni királyát.

- «Wer mir von Bellido redet,
Kann mich wahrhaft tief betrüben,
Aber nicht beleidigen.
Freilich hätt' ich ihn ergriffen,
50 Fehleten mir nicht die Sporen —
Ach, in solchen Fällen seufzet
Jedes edle, brave Herz :
Indem es den Fehl⁹ gestehet,
Fühlt es schmerzlicher die Schuld.
- 55 «Endlich, da ich mein Vermögen,
König, Eurem Dienst geopfert,
Da ich, was durch meine Waffen
Ich erworben, Euch verehret,
Was wollt Ihr mir nehmen, Herr ?
60 Weder Ihr noch Eure Räthe
Können finden, wo nichts ist.
- Aber von nun an, o König,
Von nun an will ich erwerben,
Ich für mich und nicht für Euch.
- 65 Nicht weil Ihrs befahlet, König,
Frei entfernen' ich mich, beleidigt,
Weil Ihr also zu mir spracht.
Ehrenlos,¹⁰ wer von dem König
Solche Reden duldet !
- 70 «Sei mit Euch des Himmels Jungfrau,
Eure Waffen zu beglücken ;¹¹
Dass Ihr nie vermisst, o König,
Einen Degen, der Euch fehlt.»
Also sprach der Cid zum König —
75 Dies sind seine echten Worte —,
Eh' er in die Bannung¹² zog.

⁹ E h. *Fehler*. Hiba volt, hogy a gyilkost sarkantyú nélkül vette üldözöbe. — ¹⁰ Becstelen volna az, ki —; *duldeté*, praet. conj. = *dulden würde*. — ¹¹ Azért legyen veled, hogy szerencsésékké tegye fegyvereidet. — ¹² Szokottabb: *Verbannung*.

44.

- «Undankbar-grausamer König,
Undankbarer Don Alfonso!»
Also rief in ihrem Schlosse,
Rief Ximene zu Bivar.
- 5 «Mir gehört's, ¹ dich anzuklagen ;
Denn allein der Weiber Herzen
Geben der Empfindung Laut. ²
- «Unglück, Unglück dir, o König,
Dass du meinen Cid beleidigt !
- 10 Zwar mit Worten nur, du durftest
Es nicht anders ; mit dem Degen,
Mit ihm redet mein Gemahl,
Müßig wär' er in der Scheide
Nicht geblieben, wärest, o König,
- 15 Wärest du ein Edelmann. ³
- «Du verbannst ihn — welche Einfalt !
Ueberall in der Verbannung
Schafft sich Cid ein Vaterland.
Lässest beissen ihn vom Neide ; ⁴
- 20 Der zerbeisst an ihm die Zähne,
Mein Cid ist bedeckt mit Stahl.
Lässest ziehn ihn mit dem Degen ;
Wohl, du wirst zurück ihn wünschen,
Wünschen in der ersten Schlacht.
- 25 Eher schätztet man das Gute
Nicht, als bis man es verlor.
- «Was denkst du, dass ihn gereue ? ⁵
Reut ihn etwas, o so ist es,
Feinde sich gemacht zu haben
- 30 Um Freundschaft der Könige ;

44. *Ximéne fájdalma a férjét ismételve ért sértő, igaztalan bánás miatt. Haragja főleg az udvari harcosok ellen irányúl, kik a királynak hizelegnek és a vitézeket rágalmazzák.*

E románcznak spanyol eredetije nem ismeretes. Csak egyes vonásokat és részleteket ismerhetni fel elszórva különböző Cid-románczokban.

¹ A. m. *mir gehört es zu*, az én jogom, engem illet. —

² *Laut geben* szokatlan kifejezés e. h. *Laute geben*, kifejezést adni. — ³ Kihívott volna, de a király előtt kardja hüvelyében marad. — ⁴ Megengeded, hogy az irigység őt marja. — ⁵ Melyik bűne, azok közül, melyekkel őt vádoltad.

- Ihrer Ohnmacht aufzuhelfen,
 Furchtbar sich gemacht zu haben.⁶
 Deine Staaten zu vergrössern,
 That er alles, was er that ;
 35 Ohn' ihn wären deine Reiche
 Nur Asturiens Felsen noch.⁷
- «Und wie hat er dir gedienet !
 Hätt' er es gethan wie jene
 Hofeskrieger, die dir schmeicheln,
 40 Dich erheben, dich belügen :
 Jetzt noch wär' er dir gar theuer,
 Seine Dienste⁸ wohlbelohnt.
 Sahst du ihn dagegen aber
 Lieber geben als empfangen —⁹
- 45 Undankbare Fürsten drücket,
 Drückt und dränget nichts so schrecklich
 Als grossmüth'ger Unterthanen
 Edelmuth auch gegen sie ! —
 Geht dann, gehet, Don Alfonso,
 50 Euer Bann sei denen Strafe,
 Die am Hofe, Müssiggänger,
 Fürchterlich sind — nicht den Mauren,
 Aber manchem edeln Mann,
 Dessen Weib sie seitwärts locken,
 55 Locken wie die jungen Hirsche,¹⁰
 Wenn der Mann für Lieb' und Ehre
 Kämpfet und zu Felde liegt.
- «Unglück, Unglück dir, o König !
 Gunst und Wahrheit waren einmal¹¹
- 60 Nie beisammen in der Welt.
 Du, du gehst umringt von Hunden,

⁶ Hogy félelmetessé tette magát azon czélből, hogy a királyok erőtlenségét (a szó valódi értelmében: *ohne Macht*) fölsegitse. — ⁷ Asturia volt az első keresztény állam. L. VI, 19. Ximéne fájdalommal természetesen nagyon túlozza férje érdemeit, midőn azt állítja, hogy a Cid nélkül egész Spanyolország az arabok birtokában volna, — azon kis tengermelléken kívül, mely soha hatalmukban nem volt. — ⁸ T. i. *wären*. — ⁹ Az utómondat önálló főmondat alakjában következik: De mivel azt tapasztaltad, hogy szivesebben ad mint fogad: téged bántott e nagylelkűség, mert te hálátlan vagy és a hálátlan fejedelmeket mi sem stb. — ¹⁰ Tártyeset: mint a fiatal szarvasokat szokták. — ¹¹ Egy szóval, kegy és igazság nem szoktak együtt járni.

- Hunden, die dir heute schmeicheln.
 Morgen bei dem ersten Fehltritt
 Dich anfallen, dich zerreißen.¹²
 65 So umgeben ist ein König,
 Der, von Günstlingen verblendet,
 Seiner Seele Blick verlor.»

- Also sprach in ihrem Zorne
 Cid's Gemahlin, nie ablassend
 70 So zu reden, als wenn Thränen
 Hemmten ihrer Klage Ton.

45.

- Als der gute Cid, der Feldherr —
 Dessen Leben Gott bewahre,
 Gott mit aller seiner Macht —,
 Als er ab nun reisen wollte
 5 Mit Ximenen und den Töchtern,
 Mit dem Hofe seiner Edeln,
 Fand er alle seine Güter
 In den Kriegen aufgezehrt,
 Fand er keinen Maravedi,¹
 10 Zu bestreiten seinen Zug.

Jene prächt'gen Hyacinthen,
 Die die Könige der Mauren
 Einst verehrt dem grossen Cid,
 Legt anitzt Doña Ximena

¹² Az «udvari harcosokat» (39. v.), kik nem csatáznak a mórok, hanem csak a valódi érdem ellen, nevezi kutyáknak, kik a királyt első szerencsétlensége alkalmával (bei dem ersten Fehltritt) megtámadnák és tönkre tennék. — *Seiner Seele Blick a. m. der Blick seiner Seele*: a király szíve mélyében érzi és tudja, hogy ki az érdemes, a hős, a jellemes. De «lelkének e szemét» elveszíti, ha nemtelen kegyeltektől megvakíttatja (verblenden a. m. blenden, blind machen), elámíttatja magát.

45. Útjára a Cidnek pénzre lévén szüksége, mivel birtokait a folytonos háborúk fölemésztették, Ximéne a mór királytól kapott ékszereit ajánlja föl; de Rodrigo ez ajánlatot nem fogadja el, hanem két (állítólag kincscsel, de valóságban homokkal telt) ládára két zsidótól ezer forintot vesz kölcsön.

¹ Maravedi, l. XVI, 33; birtokairól l. XLIII, 55. — *bestreiten*, fedezni a költséget.

- 15 In die Hände des Gemahles
Zum Versatze, zum Verkauf.²
Doña SoI und Doña Elvira,³
Die zwei liebenswürdig'en Kleinen,
Als den Schmuck sie glänzen sahn
- 20 Und von dem Verkaufe hörten —
Bitter flossen ihre Thränen,⁴
Seufzer stiegen aus dem Herzen
Der unschuldig'en Kleinen auf.
«Ach, die schönen Prachtjuwelen
- 25 Zum Versatze, zum Verkauf!» —
«Gleichen», sprach der Cid, «die Kinder,
Die um das, was glänzt, nur⁵ seufzen,
Gleichen sie nicht Königen?
Weiber, Könige und Kinder, —
- 30 Eben ihrer Schwachheit wegen
Werden sie uns achtenswerth;
Denn der Schwachheit nachzugeben
Ist des Starken Pflicht. Ximene,
Geben wir den Kleinen nach» —
- 35 «Und behalten die Juwelen?»
Riefen froh die kleinen Mädchen;
Die des Vaters Bart sonst scheuten,
Ihn zu küssen, klimmen an ihn,⁶
Küssen ihn mit Herzenslust.
- 40 Kommen liess der Cid zwei Juden,
Neben sich an⁷ Tafel sitzen
Mit viel Ceremonien;
Will von ihnen tausend Goldstück'
Auf die Sicherheit⁸ von zweien
- 45 Grossen Kasten, angefüllet

² *Anitzt*, elavúlt alak e. h. *jetzt*. Az ékszerről l. XVIII, 16—18. — ³ *Olv. Doñ' Elvira*. — ⁴ Az utómondat mintha egyedül állana, egyenes szórenddel. — ⁵ *Nur um das, was glänzt*, csak a fénylőért. — ⁶ A kik máskor féltek szakállától, most felmászának atyjukra, hogy megcsókolják (*um ihn zu küssen*). — ⁷ Helytelen a névelő hiánya: *an die Tafel*, maga mellé asztalhoz ülteté (*liess sitzen*, a. m. *liess sie sich setzen*) őket. — *Mit viel Ceremonien*, nagy udvariassággal, bókokkal (sok teke-tóriával). Az eredetiben: *Unter freundlichem Liebkosen*. — ⁸ *Die Sicherheit*, biztosíték, zálog.

- Mit all seinem Silberwerk ;⁹
 Jedoch unter der Bedingung,
 Nicht vor Jahresfrist¹⁰ die Kasten
 Zu eröffnen und nur dann erst
 50 Sich zu halten an den Inhalt,¹¹
 Wenn er sie nicht ausgelöst.
 Mehr gesichert¹² durch den edlen
 Namen Cid's als durch die Kasten,
 Zahlten ihm die zwei Beschnittnen
 55 Tausend Goldstück', gingen beide
 Die Bedingung ein ; doch nahmen
 Sie mit sich die schweren Kasten,
 Die der Cid — so wollt' es jetzo
 Seine Noth — mit Sand gefüllt.
 60 That dem Herzen Cid's das wehe ?
 Nicht im mindesten. Herzhaft that er's,
 Voll Vertrauen auf sein Glück.¹³
 «Auf, Ximene! Jetzt zur Kirche!
 Weihn wir jetzt zur Hilfe Gottes¹⁴
 65 Meine Waffen, mein Panier!»

⁹ Szándékosan kétértelmű: csakugyan összes ezüstje volt a ládáknban, mert egyáltalában nem volt ezüstje. — ¹⁰ *Die Jahresfrist*, egyévi időköz, egy év lefolyta. — ¹¹ *Sich an etwas halten*, a. m. *sich schadlos halten*, kárát pótolni, kártalanítani magát, — *auslösen*, kiváltani (ezer forinttal). — ¹² A hitelezők több biztosítékot letek a hős szavában, mint ládáiban, azért nem is törődtek avval, igazán ezüsttel vannak-e ezek telve. De hogy a Cidet meg ne sértsék, magukkal vitték a ládákat, s elfogadták a föltételt is (hogy egy év lefolyta előtt föl nem nyitják). — ¹³ E megjegyzés helyett, mely jól illik Rodrigo elszánt (*herzhaft*) jelleméhez, az eredetiben a Cid maga következőleg sóhajt fel (Eitner):

*O verruchte Noth, wie viele
 Ehrenvolle Seelen zwingst du,
 Dass sie, dir nur zu entfliehen,
 Tausend schlimme Thaten üben!*

— ¹⁴ Mert a «pogányok» ellen akar indúlni.

46.

- Laut von Priestern und von Kriegern
 Ward die Messe Cid's¹ gesungen,
 Und das heilige Geheimniss²
 Mit Trommeten laut begrüsst;
 5 Cymbeln klangen, Pauken schallten,
 Dass die heiligen Gewölbe
 Bebtan; aller Krieger Herzen,
 Der dreihundert Unverzagten,
 Füllt ein neuer Heldenmuth
 10 Zu dem Kampf entgegen Mauren,³
 Mauren in Valencia.
 Als geweiht war die Fahne,
 Nahm der Cid sie in die Hand;
 Also sprach er: «Arme Fahne
 15 Eines armen und verbannten
 Castiljaners! Nach dem Segen,⁴
 Den auf dich der Himmel legte,
 Mangelt dir nur Spaniens Achtung;
 Und *die* sag' ich dir vorher.»
 20 Hiermit rollt er auf die Fahne,
 Hebt sie schwingend in die Lüfte:
 «Sieg und Ruhm wird dich begleiten,
 Fahne, bis vielleicht du fliegest
 Neben Königes Panier.
 25 Don Alfonso, Don Alfonso!
 Unter der Sirenen Sange⁵

46. A Cid háromszáz vitézzel nagy misét hallgat, melyen fogadja, hogy csak Istenért, királyaért és a becsületért fog harcolni, és hogy a tartományt, melyet a pogányoktól készül elfoglalni, Új-Castiliának fogja nevezni.

A Cid e románczban a hazafias és keresztyén lovag mintaképe gyanánt tűnik föl, ki minden sérelmét s minden személyes érdekét a haza és a vallás szent ügyének föláldozza.

¹ Melyet ő rendelt, saját maga és kísérei számára mondott. — ² A kenyér és bor átváltozása; — *die Pauke*, dob. —

³ Szokatlan kifejezés e h. *gegen die Mauren*. — Valencia volt hadjáratának nem közvetlen (mint a következő románczok mutatják), de főcélja. L. XLVIII, 7. is. — ⁴ Az Isten áldása mellett, kivüle. —

⁵ Szirének danoltak álomba, t. i. a hizelgők, kik a királyt legyőzhetetlennek, országát örökre biztosítottanak hazudják. — A *sirenek* a görögök szerint tengeri tündérek voltak, kik a hajósokat és utasokat varázs-énekökkel elveszítették. — *Neben Königes*, névelő nélkül, mint II, 7.

Schlummerst du ; dir drohet Unglück,
Wenn du, wenn du nicht erwachst !

- «Krieger», sprach er, «ist's nicht also ?
30 Wir sind aufgeweckt. Entehret.
Wären wir, die etwas werth sind,
Dort, wo keiner etwas taugt.
Achtung und Verdienst, sie haben
Nur an ihrer Stelle Werth. ⁶
- 35 «Eingewiegt von den Sirenen,
Schlummert dort der tapfre König ;
Nutzen wir den tiefen Schlummer,
Die Boshaften zu erschrecken,
Nicht am Hofe, sondern fern.
- 40 Fürchterlicher ist den Bösen
Nichts als derer, die sie hassen,
Fern erworbnr schöner Ruhm.
Tausend edle Herzen seufzen
Ingeheim, verfolgt von Bösen ;
- 45 Glücklich, wenn, sie zu enthüllen
Vor dem Angesicht des Weltalls,
Sich, wie uns, der Anlass beut ! ⁷
- «Edle Fahne, in den Lüften
Flattre stolz, die Zuflucht Aller, ⁸
- 50 Die das Laster seufzen macht !»
- Nieder senkt' er jetzt die Fahne :
«Tapfre Krieger, meine Freunde !
Rache des Vasallen gegen
Seinen angebornen Herrn,
- 55 Auch gerecht, erscheint sie immer
Nur als Aufruhr und Verrath. ⁹

⁶ Minket el nem altatnak a szirének, és mivel mi, kik valamit érünk, becsületüntől megfosztatnánk ott, hol senki semmit sem ér (az udvarnál), — mert tisztelet és érdem csak ott bírnak értékkel, hol hely van számukra, azaz : hol elismerésben részesülnek, — azért induljunk innen. — ⁷ Összefüggés : *Glücklich* (szerencse), *wenn sich der Anlass beut* (e h. *bietet*, ha alkalom kínálkozik), — *wie (sich) jetzt uns (der Anlass bietet)*, — *sie vor dem Angesicht des Weltalls* (az egész világ színe előtt) *zu enthüllen* (a. m. *entlarven*, leálarcozni). — ⁸ *Appositio Fahne*-hez : mindazoknak menedéke gyanánt ; — *seufzen machen*, megsohajtatni, azaz : megsérteni, bántani. — ⁹ A vazallus bosszúja, ha igazságos is, mégis mindig lázadásnak és árulásnak tetszik.

«Die Beleidigung verschmerzen
Ist das Merkmal höhrer Seelen,
Ob sie sie gleich tief gefühlt.¹⁰
60 Gält' es Rache, mir entflöhen
Meine Feinde nicht; ich folgte
Ihnen nach zum Firmament.

«Hier, o Krieger, in des Friedens
Und der Liebe heil'ger Wohnung,
65 Hier blas' ich jetzt in die Lüfte
Das Gedächtniss meiner Schmach.
Jegliches Gefühl der Rache
Geb' ich athmend hin den Winden;
Einzig trag' ich meine Waffen,
70 Die ich für mich selbst anlegte,
Einzig trag' ich für Castiljen
Sie und für die Christenheit.
Hab' ich Stärke gnug, so pflanz' ich
Meine Fahne gen Toledo,
75 Und was dort ich dann erwerbe,
Heisse Neu-Castilien.¹¹

«Unterdess für jetzt, ihr Freunde,
Da uns eine Herberg' fehlet,¹²
Ist uns baldigst die Erobrung
80 Eines kleinen Schlosses noth.
Wer auf mehr als Ehre wartet,
Der verlasse mein Panier.»

Hiermit hob er auf die Fahne:
«Edle Fahne, schwinge, schwinge,¹³
85 Dich entfaltend durch die Lüfte!
Clarinetten und Trommeten,

¹⁰ *Ob sie* (a nemes lelkek) *sie* (a sértést): ha még oly mélyen érezték is. — ¹¹ E versszak (63—76) a legszebb színbelen tünteti fel a Cid jellemét, ki, lemondva minden szemelyes érdekről, a bosszú gondolatát szívéből egy lehellettel (*athmend a. m. mit einem Athemzuge*) kiveté, és a fegyvereket, melyekhez saját ügyében (*für mich selbst*, l. XLIII, 62—64 is) nyúlt, csak hazája és a keresztyénség védelmére és felvirágoztatására akarja forgatni; — *gen e. h. gegen*: Toledo ellen; *die Fahne (auf-)pflanzen*, kitűzni a zászlót, azaz: hadjáratot indítani. A Cid később csakugyan elfoglalta Toledot, Spanyolországnak e leghatalmasabb mohamedán államát. — ¹² Mivel nincs tanyánk, otthonunk. — ¹³ *Schwingen (sich nélkül szokatlan)*, lengeni.

Tönt! Ihr Trommeln und ihr Pauken,
 Euer Sammtgehall¹⁴ erschrecke
 Nur die Schwachen und die Bösen
 90 Und der falschen Heuchler Zunft!»¹⁵

47.

Kön'ge wollen ihre Diener
 Nur an ihrem Platze sehen;¹
 Den erhabneren darüber²
 Drücken sie wie Buhlerinnen
 5 Den verächtlich-stolz behandeln,
 Der sich, ihnen zu gefallen,
 Nicht verächtlich machen liess;
 Oder wie die grossen Götter,³
 Deren hoher Zorn im Donner
 10 Nur das Binsenrohr verschont.

Als des Cids ruhmreichen Abzug
 Don Alfonso's Ohr vernahm,
 Sprach in Mitte seines Hofes,
 Sprach er also: «Weggewandt
 15 Hat sich heut' von unsern Fahnen
 Wol der tapferste der Ritter,
 Der je maurisch Blut vergoss.

¹⁴ Szokatlan: összehangzás, együttes hangzás (francz. *votre harmonie*). — ¹⁵ És a hamis hizelgők czéhét. Az eredetiben e román-czot a következő négy vers zárja be (Eitner): *Solchen Schwurnun sprach der Cid, Und umarmt darauf Ximenes Und die Töchter, und er lässt sie Weinend und verstummt zurück.*

47. Alfonso most udvara előtt a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik a harcra indult Cidről, kinek távozását nem a hősré, hanem csak az udvarra nézve nevezi veszteségnek, mert a Cid neve maga mindenütt teremt udvart, melynek ő a középpontja és feje.

¹ T. i. szolgálóknak akarják látni. — ² A. m. *der sich darüber erhebt*, a ki szolgálai állása, helye fölé emelkedik, azt lenyomják, mint a kaczer nők is azzal bánnak lealázólag, a ki nem türte (az ő kedvökért, hogy nekik tessék), hogy őt megalázzák. —

³ Az ókor nagy istenei. Az ezekre való hivatkozás nem illik Spanyol lovag-román-czba. *Das Binsenrohr*, káka, mely ellent nem áll, melyet kiki kénye-kedve szerint meghajlíthat. V. ö. pl. Horat. *carm.* II, 10.

«Schien zuweilen seine Freiheit
Schrankenlos und nah' der Kühnheit,⁴
20 Ihm vielleicht war diese Freiheit
Zu erlauben seiner Treue,
Seiner alten Liebe wegen,
Die für unser Haus er trug.

«Jetzo geht er, und auf lange —
25 Ein einfacher Mann;⁵ und tausend,
Tausend Herzen gehn mit ihm.
Ein einfacher Mann;⁵ verliert er
Mit dem Hofe, wo er nichts war,
Etwas? Einzig schon sein Name
30 Macht ihm einen andern Hof,
Wo er alles ist. Vom Schlosse
Wenn ein hoher Stein sich losreisst,
Folgen bald ihm andre nach.⁶

«Könige sind nie in Ruhe.
35 Dieser will und der den Degen;⁷
Und an alles soll der König
Denken, prüfen, widerstehn! —
Sagt' ich dem gesammten Hofe,
Dass der Cid mir für euch Alle
40 Gilt, nähm' ich euch das Vergnügen
Seines Falles, und ihr nähmet
Meine Red' als Vorwurf auf
Oder sprächet: das sind Launen,
Launen sind's der Könige.⁸

⁴ Előmondat: ha nála a szabadság néha korlátlan, a merészséggel határosnak látszott, neki ez talán meg volt engedhető. — ⁵ Kétszer, hangsúlyozva (a helytelen rhythmus által is kiemelve: *ein einfacher Mann*). — ⁶ Igen szép kép, és helyesebb, mint a túlzó eredetiben (Eitner): *Denn bricht man an einem grossen Bau nur einen Stein heraus, Pflegt durch den entstandnen Riss er Dann zusammen schon zu stürzen.* — ⁷ T. i. ziehen: ez is, meg az is, azaz mindnyájau harczolniak kardjukkal. Nem egészen világos. Az eredetiben (Vögelin):

*Wenn mit ihrem Schwert die Edlen
Ziehn zum Streit für ihren König,
Muss mit Schwert und Geist der König
Gehn zu leiden und zu kämpfen.*

— ⁸ Ha azt mondanám, hogy a Cidet annyira becülöm mint titeket mindnyájatokat együttvéve (*er gilt mir für euch Alle*), ti

- 45 «Summa: Cid, der erste Krieger,
Edel, auf der Ehre Gipfel,
Treu, verständig, mannhaft, klug —
Ohne Beugung vor dem Herren⁹
Was kann er vom Herrn erwarten?
- 50 Also bleib' es, wie es ist;
Damit auch die fremden Völker —
Hört es alle, dié umher stehn! —
Damit auch die fremden Völker
Sagen, dass König Alfonso's
- 55 Ahndung keiner seiner Diener,
Selbst der Cid auch nicht, entging.»¹⁰

48.

Dasteht nun der Cid gerüstet.
Unwissend, was werden solle,
Schwört der Maure bei Mahoma.¹

- Dass er Cid beleidigt habe,
5 Reuet jetzt König Alfonso.
Doch der Cid, er steht in Waffen:
Es geht² nach Valencia.

Dasteht nun der Cid gerüstet.
Aufgestützt³ auf seinen Degen,

nem örülnétek többé bukásának és szemrehányásnak vennétek, vagy szeszélyből származóknak tekintenétek szavaimat. — ⁹ Ki (mind e tulajdonságokkal) meg nem hajlik, meg nem alázza magát ura előtt. (Eitner: *Doch fehlt ihm die Demuth, Was hofft er von Gott und König?*) — ¹⁰ Ahndung (büntetés) dativus, *entgehen* (kikerülni) igétől függő: Alfonso egyetlen vazallusa, még a Cid sem kerülte ki a király büntető hatalmát. Mily ellentétben áll Alfonso e gyermekek nagyravágyása és önhittsége azon idealis önzéstelenséggel és mély nemességgel, mely az előző románczban Rodrigót jellemzi! Az eredetiben a befejezés (Vögelin):

*Und es heiss' in fernen Landen,
Alfons übt Gerechtigkeit
Und nimmt Keinen aus im Strafen.*

48. A király bánja, hogy a Cidet megsértette, de már késő, a hős már útra kel Valencia felé. Távozása előtt még figyelemre-méltó tanácsokat ad nejeinek.

¹ Muhamed. A mórok segedelemért esedeznek a prófétához (*schwören bei M. a. m. beschwören M. um seinen Beistand*), mert nem tudják, hogy most mi lesz; azaz: a legrosszabbtól tartanak. — ² Utjuk visz. — ³ A. m. *sich (auf)stützend*, támaszkodva.

- 10 Spricht zuletzt er mit Ximenen ;
 Babieça beisst die Zügel,
 Heiss erwartend ihren ⁴ Reiter,
 Und des Cids Paniere rauschen
 In der Luft, erwartend ihn.
- 15 «Warum weinet Ihr, Ximene ?
 Ist so schwach denn unsre Liebe,
 Dass sie nicht ertragen könne
 Einige Abwesenheit ?
 Jeder Edle ist dem König
- 20 Dienste schuldig ; dem gerechten
 Leistet man sie pflichtenmässig,
 Undankbaren schenkt man sie.
- «Muth und Sinn ist Euer Erbtheil ;
 Tochter eines Heldenstammes,
- 25 Die Gemahlin eines Kriegers,
 Frei von jeder Weibesschwachheit : ⁵
 So, Ximene, lass' ich Euch.
- «Jeden Augenblick des Tages
 Wendet wohl an, nähend, stickend ;
- 30 Singt am Abend mit den Töchtern,
 Und um Euer Haus zu ordnen,
 Wachtet mit Auroren auf. ⁶
- «Zu Vergnügungen verlass' ich ⁷
 Euch die Sorge für die Heerden,
- 35 Für die Wolle, fürs Gefieder ;
 Nie, Ximene, nie seid müssig !
 Arbeit ist des Blutes Balsam,
 Arbeit ist der Tugend Quell.
- «Eure reiche Kleidung schliesset
- 40 Ein, bis auf mein Wiederkommen,
 Nicht, darin mir zu gefallen,
 Sondern mir zur Ehre dann. ⁸

⁴ Tollhiba *seinen* helyett? L. XXVI, 45—46 és LXVII, 25—26. — ⁵ (Ximene), kiben nincsen semmiféle asszonyi gyarlóság. — ⁶ A hajnal istennőjével, azaz: korán. — ⁷ *Verlassen*, itt a. m. *nachlassen*, *überlassen*. Mulattatásodra itt hagyom neked a nyájakat, a juhokat (gyapjújokkal) és a szárnyasokat. — *Des Blutes Balsam*, a mi a vért lecsillapítja. — ⁸ A nő nem azért öltözik szépen, hogy férjének tessenék, hanem hogy becsületére válják.

- In Abwesenheit des Mannes
Kleidet einfach sich die Frau.
- 45 «Junge Mädchen — fern vom Feuer
Wie den Werg; ⁹ doch lasst die Töchter,
Wenn Gefahren Ihr entferneth,
Sie nichts merken von Gefahr. ¹⁰
Lasset sie an Eurer Seite
- 50 Schlafen, und hinaus ins Grüne
Nie ausgehen ohne Euch.
Töchter ohne ihre Mutter
Sind wie Lämmer ohne Hirt.
- «Zeigt den Hausgenossen Würde;
55 Euren Frauen ¹¹ seid gesprächig;
Gegen Fremde seid bescheiden,
Gegen Euch und Eure Kinder
Unnachgebend streng und fest.
Keiner Freundin, auch der besten,
- 60 Zeiget einen meiner Briefe,
Wie ich keinem meiner Freunde
Einen Eurer Briefe zeige;
Denn das Band der Ehgenossen
Ist ein zart vertraulich Band.
- 65 «Nie erwirbt man sich Hochachtung,
Wo man alles von sich wissen,
Alles übersehen lässt. ¹²
Die geschwätzigte Gemahlin
Zieht den Mann in ihr Geschwätz,
- 70 Macht dabei sich selbst verächtlich;
Und doch ruhet auf der Achtung
Eures Hauses seine Macht. ¹³
- «Sollt' es Euch bisweilen Mühe
Kosten, meiner Briefe Inhalt

⁹ Kiegészítendő: *muss man fern halten*, fiatal leányokat távol kell tartani a tüztől (a kísértéstől), mint a csepüt (szokot-tabb: *das Werg*). — ¹⁰ Ha veszélytől mented meg őket (a veszély elhárításával), ők ne tudjanak a veszélyről, mert különben megismerteted őket azzal (az eredetiben: *Weil sie dann ihn [den Fehler] kennen lernten*). — ¹¹ E h. *mit euren Frauen* vagy *ihnen gegenüber*. — *Bescheiden*, a szó régi értelmében a. m. okos, óvatos. — ¹² A hol mindenbe betekintést engednek. — ¹³ A ház (család) tekintélyén, melyet a sokat fecsegő asszony könnyen tesz nevetségessé, alapszik a férj hatalma.

75 Zu verbergen — denn der Freude
Botschaft, sie verbirgt sich schwer —,
So entdeckt es, sie zum Schweigen
Zu gewöhnen, Euren Töchtern; ¹⁴
Ihrem Vater zu gefallen,

80 Schweigen, weiss ich, sie gewiss.

Nehmet Rath von keinem Manne. ¹⁵

Fragt, was ich Euch rathen würde,
Wär' ich da, und folgt dem Rath;
Und in schweren Dingen — schreibet!

85 Nie verlässt Euch meine Feder,
Wie mein Degen und mein Herz. ¹⁶

«Zweiundzwanzig Maravedis
Lass' ich Euch zur Tagesausgab'.
Haltet Euch danach! Der wahre

90 Adel steht ¹⁷ nicht im Ersparen,
Doch auch im Vergeuden nicht.
Seid Ihr geldbedürftig, lasset
Keinen als nur mich es wissen. ¹⁸
Keinen Eurer Leute setzet

95 Je zum Pfande; ¹⁹ suchet lieber
Geldessummen auf mein Wort,

«Auf mein blosses Wort, Ximene;
Dieses wie des Himmels Feste,
Weiss man, ist fest und gewiss. ²⁰

100 Wie ich mich für andre schlage,
Glaubt, so werden sich auch andre
Froh bemühen für mich und Euch.

«Lebet wohl! Und einen Kuss noch!
Einen nur; ich bringe tausend ²¹

¹⁴ Ezeknek mutasd meg leveleimet, egyrészt hogy legyen, kivel örömet közölhesd, másrészt, hogy a leányokat hallgatásra (titoktartásra) szoktasd. — ¹⁵ T. i. von keinem Fremden. — ¹⁶ Tollam ép oly kevésé, mint kardom vagy szívem. — ¹⁷ E h. besteht. Nem szükséges, hogy ez összegből valamit megtakaríts, — de pazar se légy. — ¹⁸ Senkivel se tudasd, csak énvelem. — ¹⁹ Ne zálogosítsd el embereidet; mert ez igen gyakori volt. Az eredetiben: *Nicht verpfändet euren Schmuck.* (Francziánul: *atours.* Herder talán *entours* [alattvaló]-nak olvasta?) — ²⁰ *Dieses ist fest, wie des Himmels Feste* (az ég boltozatja), *das weiss man.* V. ö. LII, 45. — ²¹ *Pour t'en rapporter mille.* Herder munkáiban *keinen* áll, a mi kétségtelenül toll- vagy sajtóhiba, mert semmi értelme.

105 Aus den Schlachten dir zurück.
Lebe wohl, meine Ximene! —
Fort! die Krieger möchten sagen,
Ich sei hier dein Bräutigam.»²²

²² Ha sokat édelgünk, még gúnyosan völegénynek nevez-
nének. Az eredetiben e románcz befejezése (Vögelin):

*Und nach inniger Umarmung
Schwang er leicht sich auf Babieça.*

IV.

Der Cid zu Valencia und im Tod.

49.

- Handelt ungerecht der König,
 Will der Cid nicht also handeln.
 Er verliess sein Weib in Thränen
 Und in Thränen seine Töchter,
 5 Alle von ihm hochgeliebet; ¹
 Brach in Länder ein der Mauren,
 Ueberwand sie in Gefechten,
 Er erobert' ihre Schlösser,
 Legte ihnen Zins und Pflicht ² auf.
 10 Als er Alcocer ³ erobert,
 Schlossen ihn die Mauren ein;
 Zahlreich waren ihre Heere,
 Keinen Ausfall waget' er.
 Da trat zu ihm Alvar Fañez,
 15 Der sich nannte von Minaya:
 «Galt es dazu unsre Mühe», ⁴
 Sprach er zu den Kriegsgenossen,
 «Dass wir unser Land verliessen,

49. A Cid több csatát nyer a mórok ellen és elfoglalja váraikat, főleg Alkassart. Az arabok panaszzal fordulnak Alfonsóhoz, mint védőurukhoz.

¹ Kiket mind nagyon szeret. — ² Der Zins, adó; die Pflicht t. i. Vasallenpflicht: adófizető vazallusokká tette őket. — ³ Alcocer, helyesebben Alkassar, a mórok erős vára, a keresztyén birtokok határán, azért igen fontos. — ⁴ Azért fáradtunk tehát annyit, azért hagytuk el hazánkat, hogy itt szakállunkat fésül-gessük? Azaz: hogy itt henyéjünk?

- Um uns hier den Bart zu kämmen ?
 20 Brot, das müssig wir hier zehren, ⁵
 Krieger, ist kein Ehrenbrot.
 Auf! hinaus unter die Mauren! ⁶ —
 »Alvar Fañez von Minaya»,
 Sprach der Cid, «du redest tapfer,
 25 Du sprichst wie ein Ehrenmann.
 Nimm die Fahne!» —

- Und beim Schöpfer
 Schwör' ich dir», antwortet dieser,
 «Wo du sie vielleicht nicht selber
 Hintrügst, aus Bedenklichkeit, ⁷
 30 Trag' ich sie.» Der Ausfall glückte.
 Alvar Fañez von Minaya
 Drang fort ⁸ in die Maurenländer.
 Zwar beklagten sich die Mauren,
 Da sie ⁹ Königes Alfonso's
 35 Schutz genossen, über Unrecht ;
 Aber welcher Ueberwundne
 Klaget über Unrecht nicht? ¹⁰

50.

Briefe liess der König schreiben,
 Stolze Briefe an den Cid,
 Voll von mancherlei Verläumdung

⁵ E h. *verzehren*, a kenyér, melyet tétlenségben (*müssig*) eszünk. — ⁶ T. i. *lasst uns eilen!* — ⁷ A hová — talán óvatosságból, kételkedve a sikerben — magad sem vinnéd, én elviszem. — ⁸ Tovább, előre haladt. — ⁹ Névelő nélkül, mint II, 7. — ¹⁰ A francziában: mert a legyőzöttek mindig panaszkodnak.

50. *Alfonso a vele szövetséges mörök megtámadása miatt szemrehányó leveleket írat a Cidnek, kinek az udvarnál még mindig sok az ellensége. Rodrigo nyugodtan felel, visszautasítva a vádakat s kifejtve, hogy ő mint valódi harczos él, magányos óráiban nejére gondolva, kit könnyezve hagyott otthon,*

Figyelemre méltó, hogy mind az, mit a Cid saját élete módjáról ír, ellenségei gondolkodásának és cselekedeteinek igen éles, bár csak közvetett bírálata.

- Seiner Feinde, der Spione.¹
 5 Was den Grafen Consuegra²
 Cid antwortete, vernehmt.
 «Edle Männer von Villalon,
 Tapfre Ritter von Valverna,
 Gute Leute von Villalda,³
 10 Gute Christen von Salsueña,
 Böse Spürer des Betragens
 Andrer, les't und leszet recht!
 «Don Rodrigo ist mein Name,
 Wol auch Cid Campeador.
 15 So ergeben meinem König,
 Als mein Weib Ximene mir,
 Leb' ich als ein schlichter Kriegermann,
 Der kaum zweimal in der Woche
 Ab die Kriegeswaffe legt;⁴
 20 Schlafe nirgend als im Zelte;
 Thue keinem Freunde übel,
 Stünd' es auch in meiner Macht;
 Haue nur mit meinem Degen,
 Aber nie mit Zung' und Feder;
 25 Esse sitzend auf der Erde,
 Weil mir eine Tafel fehlt;
 Lasse niemand mit mir speisen
 Als die Braven und die Guten,
 Anzuspornen durch die Sitte⁵
 30 Meiner Freunde Heldenmuth;
 Unsre Tischgespräche scharren
 Nie auf die begrabnen Todten,
 Greifen nie dem Urtheil Gottes
 Ueber die Lebend'gen vor;⁶

¹ *Der Spion*, kém. Itt Cid ellenei vannak értve, kik minden lépését figyelemmel kísérik (9. v. *Böse Spürer* [= *Spione*] *des Betragens Andrer*) s minden tettét rosra magyarázzák. —

² Az eredetiben is többesben, Consuegra grófokról van szó. —

³ E nevek az eredetiben: *Villalon*, *Valduerna* (XV, 11), *Villalva* és *Sansueña*, mind kis helységek. — ⁴ *Ab — legt*, mint V, 24 *an — kamen*. — ⁵ Hogy ezen (*die = diese*) szokás által serkentsem barátaim hősi vitézségét. — ⁶ Nem itélek sem holtak, sem élők fölött. *Scharren* fölkaparni (ebéd fölötti beszélgetéseink nem kaparják fel az eltemetett holtakat); — *vorgreifen* (*dem Urtheil*), Isten ítéletének elébe vágni.

- 35 Ich, der Cid, ich spreche selten,
 Kümme wenig mich um andre,
 Frage nichts, als ob Babieça
 Sei gewartet⁷ und gezäumt,
 Aufzusitzen gleich nach Tafel,
 40 Neu zu eilen ins Gefecht;
 «Lege nieder mich zum Schlafe,
 Nicht zu wachen und zu sinnen,
 Wie auf Wegen des Betrugés
 Ich erschleiche fremdes Gut;⁸
 45 Wach' ich auf, so geht's zu Felde,
 Hier ein feindlich Schloss zu nehmen,
 Oder liegen es zu lassen,
 Wie das Glück will, wie es fällt.⁹
 «Bin ich einsam, so gedenk' ich
 50 An mein Weib, und das mit Seufzen;
 Weinend¹⁰ musst' ich sie verlassen,
 Klagend¹⁰ wie die Turteltaube;
 Und wol einsam und wol traurig
 Lebet jetzt sie in der Fremde;
 55 Doch sie lebet glücklich dort.
 »Uebrigens, ihr hohen Herren,
 Kann und darf der Cid antworten
 Jedem, wer es sei, der frägt;
 Er darf seine Seel' enthüllen
 60 Ohne Lug und ohne Scham.»

⁷ Einen warten, ápolni; — aufzusitzen, azaz: damit ich aufsitzen könne; — nach Tafel e. h. nach der Tafel, ebéd után. — ⁸ Azért fekszem le, hogy aludjam, nem hogy azon virraszszak és töprenkedjem, hogy másoktól mikép csaljam el bir-tokukat. — ⁹ A hogy eldöl. Igen szép az eredetiben (Eitner):

*Nie leg' ich mich hin, auf Vorwand
 Sinnend, Länder mir zu nehmen;
 Schickt sich's, so erobr' ich sie,
 Und wo nicht, kann ich sie missen.
 Und wenn ich ein Schloss erobre,
 Lasse Don Alfons des Königs
 Wappen auf die Stein' ich bilden
 Und mich knieend ihm zur Seite.*

¹⁰ Targyeset, sie-re vonatkozó: nőmet, a ki sirt és jajgatott.

51.

- Dort, wo seine Tapfern tafeln,
 Rief der Cid, doch unvermerket,¹
 Einen Krieger, der im letzten
 Treffen übel sich erzeigt,
 5 Martin Pelaëz ;² er rief ihn
 Seitwärts und sprach so ihm zu ;³
 «Essen beide wir zusammen
 Heut' an dieser sondern⁴ Tafel ;
 Denn das Mahl mit jenen Tapfern,
 10 Die mit hohem Ruhm dort sitzen,
 Steht für heute uns nicht zu.⁵
 Esset Ihr von Eurem Schemel,
 Ich von diesem ; beide werden
 Wir hier wohl beisammen sein.»
 15 Fort fuhr er in dem Gespräche :
 «Jene, die an hoher Tafel
 Dort mit Alvar Fañez speisen,
 Sind Dämonen,⁶ leiden keinen
 Neben sich, der seine Ehre
 20 Nur im mindesten befleckt.
 Ehre duldet keine Flecken,
 Jeder Fehl an ihr ist Brandmal,⁷
 Brandmal auf der schönsten Stirn ;
 Diesen Makel und sein Elend⁸
 25 Wegzutilgen, das vermögen
 Spaniens reiche Schätze nicht.»

51. *Pelaëz Márton, a Cid egy harczosa, egykor gyáván viselte magát. Büntetésül a többi vitézektől elkülönítve, a Cid mellett kell étkeznie, ki az ifjú előtt oly színekben festi a gyáváságot, hogy Pelaëz még az nap, midőn Valencia meggyűvására fognak, csodákat mivel.*

Pelaëz Márton (XVI, 27), Pedro fia, óriás termetű, de gyáva asturiai harczos gyanánt szerepel a románczokban.

¹ E h. *unbemerkt*. észrevétlenül. — ² Tárgyeset, appositio *einen Krieger*-hez. — ³ *Einem zusprechen*, vkit rábeszélni, biztatni. — ⁴ A. m. *gesonderten, abgesonderten*, elkülönített. —

⁵ *Steht uns zu*, illik hozzánk, jogunk van reá. — ⁶ Ördögök, abban a tekintetben, hogy senkit sem tárnek stb. V. ö. V, 33. —

⁷ *Das Brandmal*, a gonosztevőre süttött bélyeg ; — *der Makel*, mocsok, folt (a. m. *Fehl, Flecken*). — ⁸ Helyesebben : *das Elend desselben*, a vele járó, hozzá kapcsolt nyomorúságot ; — *wegtilgen*, kiirtani.

- Und sprach weiter : «Eine Quelle,
Abzuwaschen solchen Flecken,
Quellet⁹ in des Feindes Brust ;
30 Feindes Blut tilget die Schande
Des Verzagten. Lieber sterben,
Junger Mann, als scheun sich müssen
Und sich nicht erkühnen dürfen,
Mit den Braven umzugehn !
- 35 «An die Thaten Eures Vaters,
Meines guten Freundes Pedro,
Pelaëz, lasst uns gedenken ;¹⁰
Ha, wie spaltete sein Schwert !
Die Beispiele solcher Männer
- 40 Sollen uns aufmuntern, Jüngling,
Das zu thun, was jeder brave
Mann gehalten ist¹¹ zu thun.
Bitten dürfen wir dann jene
Alten Teufel, dass sie wieder
- 45 Uns an ihre Tafel nehmen.
Sprecht mir, junger Mann, die¹² Worte,
Mir mit Mund und Herzen nach :
- «Lieber unterm Fuss der Heidenrosse
Sterben und zerquetscht, zertreten werden,
50 Als dass einer der lebend'gen Christen
Ehrlos uns vertreib' aus der Gesellschaft !
- «Setzt Euch fest auf diese Worte,¹³ Jüngling,
Dass, wenn wir auf jene Ebne kommen,
Sie der Wind nicht etwa Euch entnehme.

⁹ Helyesebben: *quillt*, mert erős ige: *quelle*, *quillst*, *quillt*; prael. *quoll*; imp. *quill*. — A 30. versben igen hatásos a rhythmus megszakítása, mert nagyon kiemeli az igét és annak fogalmát: *Feindes Blut tilget die Schande*; — *der Verzagte*, az elcsüggedt. — ¹⁰ *Gedenken an*, rendesen sajátítóval: *der Thaten*; — *spaltete* t. i. *die Köpfe der Feinde*. — ¹¹ *Ich bin gehalten*, köteles vagyok. — *Jene alten Teufel*, l. fent 16—20 v. — ¹² *Die folgenden*. Az elütő versemérték, az ötlábú trochaeus is emeli az eskü súlyát, melynek hatása alatt a költő a Cid további szavait is ez alakba öltözteti. — ¹³ Erösen ragaszkodjál e szavakhoz, támaszkodjál reájok. Szokatlan kifejezés; az eredetiben: *Wohl erwüget diese Worte*. [A francziában: *Pesez bien sur ces paroles*, azaz: nehezedjél erősen e szókra (hogy a szél el ne vihessen)].

55 Auf, zum Schwert! Eu'r Pferd habt Ihr verloren.¹⁴
Sorget nicht; ich geb' Euch gleich ein andres.»

Leise sprach er dies' und andre Worte
Zu dem Jüngling. Es ward aufgestanden;
Da ergriff er bei der Hand ihn, rufend,
60 Rufend aus¹⁵ mit seiner Eisenstimme:

«Lieber unterm Fuss der Heidenrosse
Sich zertreten lassen, als bei Christen
Leben und entehrt sein!»

Also rief er.

Indem tönten die Drommeten,
65 Clarinetten,¹⁶ Cymbeln klangen.
Auf, ins Feld! Es geht zum Siege,
Krieger, gen Valencia!

Von den Reden Cid's entflammet,
That an diesem Tage Wunder
70 Pelaëz vorm Auge¹⁷ Cid's.

52.

«Da die Königin des Himmels,
Die gebenedeite Jungfrau,
Uns, Valencia zu erobern,
Hilfreich beigestanden hat,
5 Pedro,¹ so geht zu den Mauren,

¹⁴ A csatában, melyben oly rosszúl viselte magát. — ¹⁵ E h. *Ausrufend.* — A Cid vashangját többször említik a románczok, pl. LX, 43. LXVII, 21 is. — ¹⁶ L. XXXI, 37. — ¹⁷ *Vor dem Auge*, szokottabb: *unter den Augen*.

52. *Valencia bevétele után a Cid Alvar Fañezt és Antonilezt haza küldi, hogy nejét és leányait Valenciába hozzák. Együttal Szt. Péternek drága áldozatot hoz, visszafizeti a zsidóktól kölcsön vett összeget és értékes ajándékokat küld a királynak.*

Valencia bevételét nem beszélék el a spanyol románczok.

¹ Pedro Bermudezt, százlótartóját, küldi a Cid a mórokhoz (ajándékokkal és fegyverszünet engedélyezésével), hogy a legyőzöttek is ápolhassák a szenvedőket és eltemethessék a holtakat. A Cid saját szavai szerint (10—11. v.), háborúban kérlelhetetlen (*stolz*), békében azonban jószívű, emberszerető és nagylelkű.

Schafft den Leidenden Erquickung
Und dem Todtenheer ein Grab.

«Sagt den Ueberwundnen allen,
Männern und den Weibern saget,
10 Dass, die Stolzesten im Kriege,
Wir die Sanftesten im Frieden,
Menschlich und grossmüthig sei'n.

«Regt sie an,² zu mir zu kommen,
Dass ich selbst mit ihnen spreche;
15 Und für ihre Schätz' und Weiber
Bleibe keinem eine Furcht.³
Denn mir fehlen für die Schätze
Kasten, und für ihre Weiber
Fehlt ein Frauenharem mir.
20 Eine nur ist meine Gattin,
Eine, meine echte Frau.

«Alvar Fañez, auf! zu meiner
Armen leidenden Ximene;
Führt sie her und meine Kinder.
25 Nehmt auch etwas Gold mit Euch,
Dass sie sich das Nöth'ge kaufen
Und anständig hier erscheinen,
Diese schöne Stadt zu sehen
Und Rodrigo, ihren Freund.

30 «Ferner dreissig Mark an Golde
Nimm mit dir, dem heil'gen Pedro⁴
Lege sie auf den Altar.
Auch zweitausend Silberstücke
Stelle den ehrhaften Juden

35 Israel und Benjamin⁵

² Tanácsold nekik. — ³ Senki se féltse kincseit és nejeit. — *Der Harem*, a nők lakosztálya. — A muhamedánoknál soknejűség dívik, melyet (és erre czéloz a Cid) némely keresztyén fejedelmek is elfogadtak, jogos feleségük mellett még több melléknőt tartva. Ez utóbbiak gyermekei voltak a *Bastard*-ok, a fattyúk, kiket atyjuk néha teljesen jogos fioknak fogadott s kitünő nevelésben részesített. Némely fattyú nagy hírnévre tett szert, pl. Mudarra, I. II, 18. — ⁴ *San Pedro* (Szt. Péter), a spanyol egyház védő szentje. *San Pedro de Cardeña* Burgos mellett neki szentelt híres kolostor, hol a Cid el van temetve. — ⁵ A románczokban. A Cid-dalban és a krónikában: Rachel és Vidas, a derék, becsületudó (*chrhaft*) zsidók nevei. A Cid ezer aranyat vett volt tőlük

Bittend zu, mir zu verzeihen
 Meine allereinz'ge Lüge,
 Die ich lebenslang beging

- «Die verpfändeten zwei Kasten,
 40 Die verschlossen sie annahmen,
 Glaubten sie voll guten Goldes,
 Und sie waren voller Sand.
 Dennoch war es keine Täuschung;
 Denn das Wort⁶ war in den Kasten,
 45 Und mein Wort ist gutes Gold.

«Antolinez, Ihr begleitet
 Alvar Fañez. Seine Zunge
 Ist ein wenig trög', und Eure,
 Sie gefällt im Sprechen sich.⁷

- 50 Auf! erzählet der Ximene
 Unsre Abenteuer alle;
 Helft ihr dann auch im Gesange,
 Denn sie liebt in frohen Stunden
 Die Guitarr' und den Gesang.

- 55 «An den Hof des Königs ziehet
 Dann auch beide miteinander;
 Ueberreicht ihm die Geschenke,
 Mit der ehrerbiet'gen Bitte,
 Dass er Gattin mir⁸ und Kinder
 60 Gnädig lasse mit euch ziehn.

«Was in deiner Kriegersprache⁹
 Du zu sagen hast, vergiss nicht,
 Alvar Fañez, auch kein Wort.¹⁰
 Wohl, dass einem Held am Hofe,

- 65 In der Schule seines Lehnherrn,
 Du dabei zu lachen gibst;¹¹

kölcsön, l. XLV, 43. — *Allereinzige*, egyetlen egy; — *lebenslang*, egész életemben. — ⁶ Adott szavam. — ⁷ Szeret beszélni, kedve telik a beszélésben. Antolinezről l. XVI, 25., LXI, 47. — ⁸ *Gattin mir und Kinder* a. m. *Meine Gattin und Kinder*. — ⁹ Nyilt, őszinte, egyenes előadásban. — ¹⁰ *Denn*, teszi hozzá az eredeti (Vögelin):

*Denn in jedem dieser Worte
 Bringt dem König ihr zum Anschau
 Meine Unschuld, meine Reinheit.*

— ¹¹ Meglehet (*Wohl*), hogy a hűbérurának és nem a csatának iskolájában nevekedett «udvari hős»-ök némelyikének nevetségességnek tetszel, — mások ócsárolni és gúnyolni fogják az én terveit.

- Andre werden meine Plane
 So wie deine Worte meistern
 Und bespötteln. Mach' es also,
 70 Dass dem Neide nichts auch bleibe
 Als das Gift in seiner Brust.
 «Zieht dann, meine Freunde, ziehet;
 Wenn hierher zurück ihr kehret,
 Findet ihr mich Ueberwinder¹²
 75 Andrer Mauren, meiner Feinde,
 Oder — findet mich nicht mehr.»

53.

- Angekommen jezt zu Burgos,
 Küsete die Hand dem König
 Alvar Fañez von Minaya,
 Antolinez neben ihm.
 5 «Unterthänige Geschenke¹
 Ueberbring' ich, grosser König,
 Von dem stolzesten Vasallen,
 Den Ihr aus dem Reich gebannt.
 «Um mich selbst in dieser Sendung
 10 Nicht zu täuschen, so erlaubet,
 Dass ich Euch die Worte sage,

met és a te szavaidat, — te csak úgy járj el, hogy az irigységnek ne maradjon egyebe (egyéb forrása, alapja) a saját keblének mérgénél. Az eredetiben (Vögelin):

*Wohl weiss ich, es wird im Zirkel (des Hofes)
 Mancher meinen Sinn bemessen
 Und nicht minder Euer Wort.
 Sorgt dass — wie es auch verdriesse,
 Wen mein Wohlergehn verdriesst —
 Nichts als Neid doch ihnen schaffe
 Ich und Ihr uud Eure Worte.*

— ¹² E. h. als Ueberwinder.

53. Alvar Fañez eljár küldetésében, dicséri a király előtt a Cid hűségét és óvja Alfonsót a hízalgöktől. Antolinez kieszközli, hogy a király megengedi Ximene elutazását Valenciába.

¹ Alább (23—28. v.) fel vannak sorolva.

Die er zu mir selbst gesagt ;
Denn wo Cid nicht ist, bin ich. ²

- «Also sprach er : «Aus Valencia
15 Send' ich, was von dem Vasallen
Seinem Oberherrn gebührt. ³
Das Andenken an die Härte,
Die Ihr, König, mir erwiesen,
Längst ist es aus meiner Brust ; ⁴
20 Vielmehr segn' ich alles, alles,
Was daher ⁵ zu meinem Ruhme
Und für Euer Reich entsprang.
Ueberreichen wird Euch Fañez
Hundert ritterliche Pferde
25 Mit den Decken und Geschirr ;
Hundert Sklaven, die sie führen,
Und im Kasten dreissig Schlüssel
Von den Städten und den Schlössern, ⁶

² *Wo Cid nicht ist, rendesen a névelővel: der Cid, mint az eredetiben: El Cid, gen. del Cid, dat. al Cid, tárgy. el Cid. — Névelő nélkül főleg az utolsó románczokban használja Herder a nevet, így pl. LVII, 54. LX, 3. LXII, 3. LXIII, 7. LXVII, 43. LXVIII, 42, 45, 89, 94. LXX, 32, 40. Előbb: XXIV, 28. XXVII, 31. XXXI, 32. XXXVII, 51. — Az eredetiben (Vögelin) :*

*Und so will ich, nicht zu (nehogy) irren,
Sprechen seine eignen Worte.
Ich bin Er, wenn jener fern ist.*

— ³ A mi a vazallus részéről megilleti a hűbérurát, a mivel a vazallus tartozik hűbérurának. A Cid tehát folyton, a számkivételben is és az általa egészen saját erejéből és akaratából elfoglalt területekre nézve is, hűbérurának ismeri el a királyt, ki őt «árulónak» (29. v.) tartja. — ⁴ T. i. *geschwunden*. — ⁵ Ebből, ennek következtében, t. i. a király igazságtalan bánásából (*Härte*), melynek a Cid nagy hóditásait, ragyogó dicsőségét köszöni. — ⁶ Az ajándékok az eredetiben (Vögelin) :

*Hier in diesem Schrein von Silber
Schenk' ich Euch ein reich Geschenk
Fünf der Kronen sind darinnen,
Jede mit dem Königsföhnlein ;
Scepter fünf von purem Golde,
Die fünf Königen gehörten.
Und nicht minder auch fünf Schlüssel,
Die als König Euch und Herrn
Stellt zu Handen Euer Diener —
Kein Verräther thäte das.*

Die hiermit Euch der Verräther,
30 Die der Cid Euch übergibt.

«Stolz bezahl' ich meine Schulden,⁷
König, mit den Gütern reicher
Ueberwundner Könige.
Einem Armen und Vertriebnen,
35 Dem Ihr nichts, o König, liesset,
Bleibt nichts übrig, als auf Kosten
Andrer Euch befriedigen.

«Alvar Fañez, mein Gesandter,
Ist ein Krieger, der sich selber
40 Sein Gut zu erwerben weiss ;
Er begehret nicht Geschenke,
Nur dass Ihr ihm, König, zusprecht,
Wie es seiner Ehre ziemt.
Was ich nie von Euch erlangte,
45 Wahrlich, das verdienet er.⁸

«Ehrenworte kosten wenig,
Und sie sind so reich einträglich
Einem guten Könige ;
Sie gewinnen ihm die Herzen,
50 Wenn bei ungerechten Worten
Sich das treuste ihm entzieht.⁹

«Dass der Cid Euch treu blieb, König,
Traut, o trauet nicht dem Beispiel ;
Viele sind vielleicht an Muthe,
55 Wen'ge ihm an Grossmuth gleich.¹⁰
Edel hielt er's, Euch zu dienen ;
Andre könnten's edel halten,

⁷ Hübéri adóját (*Lehenzins*, spany: *feudo*) érti, mellyel urának tartozik. — ⁸ Hogy t. i. tisztelettel és szeretettel szólj hozzá. — ⁹ *Reich einträglich*, dúsan jövedelmező ; — *das treuste* t. i. *Herz*. Az eredetiben :

*Denn die gute Rede, Herr,
Wenig kostet sie dem König,
Und sie schafft Vazallentreue,
Was die Furcht niemals gethan.*

— ¹⁰ Azaz: Ne gondold, hogy e példa, a Cid magatartása, szabályt jelent ; hogy minden vitéz, a kit igazságtalanul megsértesz, hűséggel és ragaszkodással viszonzza sértő bánásodat. Vannak bátrak, mint Rodrigo, de oly nagylelkű, mint ő, nines több. — *Edel halten*, szokatlan e h. *für e. h.*: nemes eljárásnak tartotta.

- Sich zu rächen für die Schmach.
 Wer den Dolch Bellido reichte,
 60 Kann ihn dreissig andern reichen,
 Wenn er sie dafür bezahlt.¹¹
 Fing Bellido nicht mit Schmeicheln
 Seinen Trug an bei Don Sancho,
 Den¹² sein Dolchstich endete?
- 65 « Wer einmal den Schmeichlern wohlthut,
 Leget sich die harte Noth auf,
 Immer ihnen schön zu thun.
 Schmeichler sind es, die sich rächen ;
 Aus dem Honig ihrer Lippen
 70 Machet Euch ein Bollwerk, König,
 Und Ihr werdet es erfahren,
 Wie dies Euch vertheidige!¹²
- « Werdet Ihr vielleicht mir sagen,
 Aus dem ungestümen¹³ Munde
 75 Cid's ergehen nichts als Lehren ?
 Freilich ging wol mancher König
 Irre durch zu viele Lehren ;
 Aber der war stets verloren,
 Dem kein Rath gefällig war. »¹⁴
- 80 Spottend hob ein Graf die Stimme,
 Sprach mit höhnischem Gelächter :
 « Klar ist's, lieber heut' als morgen
 Wünscht der Cid sich her nach Burgos,
 Um hier fort zu predigen. »
- 85 Alvar Fañez stiess im Zorne
 Rückwärts sich den Helm, und knirschend
 Rief er : « Wer hier wagt zu mucken —
 Wo der Cid nicht ist, bin ich. »¹⁵

¹¹ A Cid itt felteszi, hogy valaki eszközül vásárolta meg Bellidót és így állt bosszút Sanchón, míg a megfelelő spanyol románcz csak Bellidót említi mint bosszúállót. — ¹² Den t. i. Trug. — ¹² Ha ajkuk mézéből védőbástyát készítesz magadnak, majd tapasztalod, hogy ez mennyire védelmez. Azaz: csak bizzál a hizelgőkben és bizonyosan tönkre jutsz! — ¹³ Kemény, heves. — ¹⁴ A sok tanács sokszor rossz útra vezetheti a királyt (*irre gehen*, tévedni); de mindig tönkre megy az, ki tanácsra egyáltalában nem hallgat. — ¹⁵ Az ereletiben még nyomatékosabban: *Wer sich regen möcht', erwarte, Dass der Cid hier zu ihm spreche, — Ich bin Er, wenn jener fern ist. — Mucken vagy mucksen, kukkanni. — Antolinez édes beszédjéről l. LII, 46—49.*

Alles schwieg. Und Antolinez,
 90 Er begann mit süssem Rede ;
 Seine sanften Worte rührten
 So die Seele des Monarchen,
 Dass er augenblicks Ximenes
 Frei es stellte, zum Gemahle
 95 Hinzuziehn, zum grossen Cid.

54.

Angekommen in Valencia,
 Angelangt nach langer Trennung
 In der schönen Stadt, — gewonnen
 Durch die Tapferkeit des Cid, —
 5 Lebten jetzt Doña Ximena,
 Sie die Mutter, und die Töchter
 Mit dem Cid, der hoch sie liebte,
 In Verehrung, Freud' und Glück ;¹
 Als schnell eine Botschaft ankam :
 10 Miramamolin der Grosse²
 Nahe sich mit mächt'gen Heeren,
 Fünzigtausend Mann auf Rossen,
 Die zu Fusse nicht zu zählen ;³
 Ihm Valencia zu entreissen,
 15 Nah' er mächtig sich dem Cid.

54. Rövid idővel Ximenes megérkezte után Miramamolin hatalmas sereggel közeledik Valencia ellen. A Cid a várnak legmagasb tornyába küldi családját, mire kirohanást parancsol. Salvadores megfutamítja a mörökat, de maga fogságukba esik.

E románczot és a következőket, a mű végeig, — LXII, LXIII és LXVII kivételével, — egyenesen a spanyol eredetiből dolgozta át Herder, mert a francia író e részleteket mellőzte.

¹ Angekommen és angelangt Ximenesre és leányaira megy, gewonnen pedig Stadthoz tartozik. — ² Nagy Miramamolin, Tunis fejedelme. Neve voltaképen Yucaf vagy Yucef (azaz József) ; Miramamolin (ebből : Emir-ol-mummenin, azaz : úr minden urak fölött) csak melléneve. A Poema del Cidben mint Yucef király szerepel ; a Crónica rimada fiáról, Juñez királyról, beszél a fentebbi (LIV és LV) csatákat. — ³ Ötven ezer lovassal, a gyalogokat nem is számítva.

- Wohlerfahren in den Waffen,
 Rüstet dieser stracks die Festen ⁴
 Aus mit Vorrath und mit Volk ;
 Muntert auf dann seine Ritter
 20 Freudig, auf gewohnte Weise ;
 Führte dann Doña Ximena,
 Sie, und seine beiden Töchter
 Auf des Schlosses höchsten Thurm.

 Allda sahen sie zum weiten
 25 Meer hinaus, die Mauren kommen, ⁵
 Sahn mit grosser Eil' und Sorgfalt
 Sie aufschlagen ihre Zelte
 Unter Kriegsgeschrei und Trommeln,
 Kriegsgeschrei und Paukenhall.

 30 Grosses Schrecken ⁶ fasst die Mutter
 Wie die Töchter ; denn sie hatten
 Solche Heere nie zu Felde,
 Nie auf Einem Platz gesehen.
 «Fürchtet nichts, ihr Lieben alle»,
 35 Sprach der Cid, «solang' ich lebe,
 Nah' euch keine Sorg' und Angst.
 Morgen, ⁷ und ihr sehet alle
 Diese Männer überwunden ;
 Töchter, und von ihrer Habe
 40 Mehrt sich euer Heirathsgut.
 Je mehr ihrer, desto besser,
 Desto reicher wird die Beute
 Für die Kirche zu Valencia,
 Die, ⁷ dem Volk zu hoher Freude,
 45 Morgen euch zu Füssen liegt.»

⁴ Die Feste, erőd ; a város külböböző megerősített helyeit ; — mit Vorrath (élelmi szerekkel), mit Volk (védő katonasággal). —

⁵ Kiláttak a tengerre, látták a mórokat megérkezni, partra szállni, sátort ütni. — Paukenhall = Paukenschall, dobszó mellett. — ⁶ Ez az alany. A szó neméről (das) l. VI, 23. — ⁷ Egészítsd ki: Wartet nur bis Morgen. — ⁷ T. i. die Beute. A nép a győzelemnek is, a zsákmánynak is, de különösen annak is nagyon meg fog örülni, hogy a mór birtok egy része a valenciai székes-

egyháznak jut. Az eredetiben (Vögelin) :

Und die Hörner, die sie führen
 Und vor Euch geblasen haben,
 Werden dienen für die Kirche
 Dieses Volkes von Valencia.

Jetzt bemerkend, dass die Mauren
 Nah sich an die Thore drängten,
 Sonder Ordnung, im Gewühl,⁸
 Sprach er: «Alvar Salvadores,
 50 Leget an Euch⁹ Eure Rüstung,
 Nehmt mit Euch zweihundert Reiter,
 Wohlgeübt auf ihren Rossen,
 Und macht auf die Heiden Jagd,
 Dass Ximene und die Mädchen
 55 An dem Jagen sich erfreun.»

Kaum gesprochen, so geschah es.
 Im Getümmel, im Getrappel¹⁰
 Flohn die Mauren zu den Zelten;
 Wer nicht fliehen konnte, blieb.¹¹
 60 Doch hier wandten sie sich alle;¹²
 Und weil Alvar Salvadores
 Vorwärts sich zu weit gewagt,
 Fiel er in die Hand der Mauren,
 Bis ihn Tags darauf mit reichem
 65 Ruhm befreiete der Cid.

55.

Wohlgeordnet¹ seine Völker,
 Die zu Fuss und die zu Rosse,
 Zog der Cid jetzt aus Valencia;
 Aus dem Thor der Wasserschlange²
 5 Zogen sie hinaus ins Feld.

⁸ *Im Gewühl*, tolongó sokasággal. — ⁹ Értsd: *leget euch an*, vedd magadra. — ¹⁰ Tolongva, ügetve. — ¹¹ T. i. *auf dem Schlachtfelde*, elesett. — ¹² Sátraiknál megfordultak, nem folytatták futásukat. Az utolsó két vers a következő románcz tartalmára utal.

55. *Másnap a Cid kinyomúl a várból, megveri a hatalmas ellenséget, kiszabadítja Salvadorest és tömérdek zsákmánynak jut birtokába.*

¹ *Nachdem er wohl geordnet hatte*, l. II, 1 *angehört.* —

² A vizikigyós kapú (spany. *puerta de la cuebra*), Valencia egy kapúja, melyet arab írók többször emlitenek. Midón a Cid Valenciát ostromolta, először ezen kapún akart behatolni a várba; ez azonban nem sikerült.

- Seine Fahne trug Bermudes ;
 Hieronymus, der Bischof, ³
 Zog in Rüstung mit dem Heere
 Gegen den Barbarenkönig,
 10 Miramamolin genannt,
 Der dem Cid die schöne Beute,
 Sein erworbnos Reich Valencia,
 Mit wol fünfzigtausend Reitern
 Trotzig abzunehmen kam.
- 15 Als einander gegenüber
 Mauren nun und Christen standen, —
 So viel Mauren, Christen wenig, —
 War alles in Furcht und Angst; ⁴
 Bis auf seinem Ross Babieça
- 20 Cid erschien, in reichen Waffen,
 Und mit lauter Stimme rief:
 «Gott mit uns und San-Jago!» ⁵
 Sprengte dann ein in die Feinde;
 Hieb und tödtete; gebadet
- 25 War sein Arm in Heidenblut;
 Wer sich ihm zu nahen wagte,
 Jeder Maur', galt Einen Hieb. ⁶
 Endlich fand den Maurenkönig
 Selbst er auf im Schlachtgetümmel;
- 30 Dreimal traf er, ⁷ dreimal schützte
 Den Barbaren nur die Rüstung,
 Bis er sich, erst hintern Hügel
 Schleichend, dann in ein Castell zog
 Und dem Cid das Feld verliess. ⁸

³ *Hieronimus*, született francia, kit a Cid Valencia elfoglalása után ennek püspökévé tett, hű embere volt Rodrigónak s családjának. A Cid halála után Hieronymus hűségesen segített özvegyét a város megvédésében, és Ximene őt küldte segítségért Alfonso királyhoz. — ⁴ Tudniillik a keresztyének részén, kik sokkal csekélyebb számmal voltak, mint a mórok. — ⁵ A spanyolok harczszava: *Dios ayúda* (segítség) y *Santiago*. — *Olv. San-i-ago* (Jago Herdernél majd két, majd három szótagú). — *San-Jago* vagy *Santiago*, St. Jacobus apostol, Spanyolország védőszentje, ki a monda szerint Compostellában van eltemetve. L. a bev. 11-dik lapját. — ⁶ Minden mór egy csapást ért, egy csapásra esett el. — ⁷ Tárgyúl ehhez is kiegészítendő *den Barbaren* (31. v.) — ⁸ *Hintern* nem szép e. h. *hinter den* vagy *hinter einen*: miután előbb egy halom mögé lopózkodott volt. — *Verliess* e. h. *überliess*, átengedte.

- 35 Von dem Volk, mit ihm gezogen,
 Blieben wenig' ihm der Tausend;⁹
 Was nicht todt lag, ward gefangen.
 Und das Lager, reich an Silber,
 Reich an Pferden, ward erbeutet:
- 40 Und im allerreichsten Zelte,
 Das die Christenheit je sah,
 Fand sich Alvar Salvadores.
- Hocherfreuet war der Cid;
 Hocherfreuet kehrten alle
- 45 Nach Valencia; Mutter, Töchter,
 Die vom Thurm die Schlacht geschauet,
 Froh empfangen sie den Cid.

56.

- Dankend Gott und San-Jago¹
 Für den Schutz, den sie ihm schenkten,
 Für die Kraft, die sie ihm liehen,
 Auszufechten solche Schlachten,
- 5 Zu bezwingen so viel Mauren,
 Zu gewinnen Städt' und Festen,
 Wie kein andrer sie gewann —
 Denn Gott und der Erzapostel²
 Hielten ob ihm ihre Hand —,
- 10 Lebte Cid jetzt, hochgefürchtet,
 Hochgefürchtet und verehret,
 In Valencia mit Ximenen
 Und mit seinen beiden Töchtern
 Doña Sol und Doña Elvira,
- 15 Die er über alles liebt.

⁹ *Wenige der Tausend* (kevesen a sok ezerből) *blieben ihm von dem Volk, das mit ihm gezogen war.* — *Erbeuten*, martalékul nyerni, elfoglalni. — *Sich finden*, előkerülni.

56. *A Cid oly hírnévnek örvendő és oly tiszteletben részesül, hogy a Carrion grófok megkérlik két leányát. A király pártolja e házasságokat s a Cid is beleegyezését adja.*

¹ *Jago* itt is három szótagú. — ² *A fő apostol*, mint *Erzengel* (arkangyal), Szt. Jakab; *ob ihm a. m. über ihm*, őt védve és megáldva.

- Ringsum in Castiljen gingen
 Von ihm Wunderneuigkeiten,³
 Also dass zwei junge Grafen,
 Reiche Grafen Carrion,
 20 Vor den König Don Alfonso
 Bittend traten, dass er beide —
 Brüder waren sie — vermähle
 Mit den edeln Töchtern Cid's.
- Don Alfonso, kein Bedenken
 35 Findend⁴ an der reichen Heirath,
 Lud den Cid, ihn in Requeña
 Zu besuchen, sprach mit ihm
 Viel von seinen Wunderthaten,
 Von den Schlachten, von den Siegen.
 30 Rechenschaft gab ihm der Cid.⁵
- «Aber ihr seid alt geworden,
 Guter Cid», sprach Don Alfonso.
 «Grosser König», sprach der Feldherr,
 «Soviel Sorg' und Kriegesarbeit
 35 Macht schon alt; kaum hatt' ich Ruhe,
 Kaum Erholung Einen Tag.
 Alles indess überstanden,⁶
 Ist Valencia Euch gewonnen,
 Voll Vergnügen, voll von Gütern,
 40 König, Euer Eigenthum.» —
- «Guter Cid, genieusst das Eure»,
 Sprach Alfonso; «mir genüget
 Eurer Thaten Ruhm, die Ehre
 Eines Feldherrn und Vasallen,
 45 Wie kein Christenreich ihn hat.
 Gerne wünscht' ich Euren Töchtern
 Standesmässige⁷ Gemahle;
 Und da haben sich zwei Grafen,

³ *Neuigkeiten gingen um rings in Castilien*, csodás hírek, mesék szállongtak róla; *bittend* = *mit der Bitte*. — ⁴ *Kein Bedenken finden*, tul. *nichts finden, was Bedenken erregen könnte*. — *Requeña*, város nyugatra Valenciától, a Rio Magro folyó' mellett. — ⁵ *Rechenschaft geben*, számot adni, itt csak a. m. felvilágosítást adni, felelni. (Az eredetiben: *dess gab er ihm reiche Kunde*). — ⁶ *Alles ist jedoch überstanden* (minden bajnak vége), *da Valencia euch gewonnen ist*; a 39. és 40. v. appositíók Valenciához. — ⁷ A te rangodhoz s az övékhez illő.

- Reiche Grafen Carrion,
 50 Brüder, sie von mir erbeten ;⁸
 Uebel wäre nicht die Heirath,
 Und ich steh' für die Gefahr.»
- Sprach der Cid : «Sie sind die Euren,
 Guter König, und Ximenens
 55 Wille ist gewiss der meine ;
 Die ich über alles liebe,
 Meine Töchter schenk' ich Euch.»⁹
- Traten zu ihm beide Grafen,
 Küsseten dem Cid die Hände.
 60 Nach Castiljen zog der König ;
 Nach Valencia zog der Cid.¹⁰

57.

- Mit ihm zogen beide Grafen,
 Ihm zu seinen Schwiegersöhnen,
 Seinen Töchtern zu Gemahlen
 Von dem Könige geschenkt.
 5 Hoherfreuet war Ximene,
 Hoherfreuet beide Töchter.
 Alvar Fañez übergab sie¹

⁸ *Zwei Grafen haben sie (die Töchter) sich (für sich) erbeten.* — Für etwas stehen, vmiről vagy vmire nézve felelni, kezességet vállalni: felelek, hogy nem lesz baj. — ⁹ *Epikus stilus. Sprach der Cid e h. Der Cid sprach, mint 58. v. e. h. Beide Grafen traten zu ihm, és 56—57. v. e. h. Ich schenke Euch meine Töchter, die ich über alles liebe.* — *Sie sind die Euren,* tekintsd az én leányaimat saját leányaidnak s rendelkezéssel velök. — ¹⁰ *Azaz: ezután mindegyikök haza tért.*

57. *Rodrigo a Carrion grófokkal Valenciába indul, hol az eljegyzést nagy ünnepekkel megülik. A vigsag közepett a Cid szelid oroszlánya kiszabadul kalitjából, megtámadja és ropantúl megijeszti a grófokat, kik azt hiszik, hogy a vad állatot szándékosan, bátorságuk kipuhatólására eresztették reájok, a miért, mert a Ciden nem tehetik, leányain készülnék bosszút állani. A grófok aráikkal elhagyják Valenciát.*

¹ *A leányokat.*

Den Gemahlen, und der gute
Erzbischof verlobte sie.²

- 10 Feste werden angeordnet,
Ritterkämpfe, Prachtturniere;
Mohren, Christen, alle freuen
Auf das Fest sich, auf die Spiele.
Ach, ein böser Unfall störte
- 15 Alle Freuden, alle Lust!

Hört! Ein ungeheurer Löwe,
Den der Cid an seinem Hofe
Längst schon hielt, entkam dem Wächter,
Und als wär' er angewiesen,³

- 20 Lief er auf die beiden Grafen —
Eben schlummerte der Cid —,
Warf die Tafel um und brüllte
Schrecklich. Sein Geschrei erweckte
Schnell den Schlummernden;⁴ er sprang
- 25 Auf den Stuhl, erhob die Stimme;
Und der Löwe, der ihn ansah,
Der die Eisenstimme kannte,
Wandte sich und ging zurück.

Blass von Todesfurcht und Schrecken

- 30 Schleichen jetzt die Grafen seitwärts,
Während, dass zu ihrem Schimpfe⁵
Dieser Scherz bereitet sei;
Darin stärket sie ihr Oheim,
Der zur Heirath sie begleitet;

² A párokat. *Der Erzbischof*, az LV, 7 említett Hieronymus, kit az eredeti románcz itt megnevez. — ³ Mintha úgy utasították, betanították volna. — ⁴ Az eredetiben a grófok gyávasága még jobban van kiemelve (Vögelin):

*Mit gewaltig grossem Toben
Drang das Thier ein, wo der Cid war
Und wo auch die beiden Grafen
Waren und im Brete spielten (ostáblán játszottak).
Als den Löwen sie erblickten,
Nahmen eilig sie die Flucht.
Auf den Lärmen und das Rufen
Ist der gute Cid erwacht,
Denn vorher hatt' er geschlafen,
Hingestreckt auf seine Bank.*

— ⁵ Gyalázatokra; — *stärket* e h. *bestärket*, megerősíteni; — *begleitet* t. i. *hatte*.

- 35 Und so werden eins sie alle, ⁶
 Abschied schnell vom Cid zu nehmen,
 Wegzuziehn mit ihren Weibern
 Und zu rächen an den Töchtern,
 Was am Vater sie nicht könnten —
 40 O des schändlichen Beginns!
 O des bübischen Verraths! ⁷

- Ehrerbietig treten beide
 Vor den Cid, Abschied zu nehmen,
 Heimzuziehn mit ihren Bräuten
 45 Und die Hochzeit dort zu feiern;
 Also wünschte ⁸ es ihr Vater.

- Cid, befremdet und betroffen, ⁹
 Hielt in seinem grossen Herzen
 Beide nicht für niederträchtig,
 50 Nur für launisch und unhöflich; ¹⁰
 Doch der Mutter Herz wehklaget,
 Und es schlägt das Herz der Töchter,
 Unter Seufzern, unter Thränen
 Scheidend. ¹¹ Cid begleitet sie. ¹²

58.

Auf geradem Wege zogen
 Erst die Grafen, wohl empfangen
 Von des edlen Cid's Vasallen,

⁶ Mindnyájan (a grófok és nagybátyjuk) abban egyeznek meg, azt határozzák. — ⁷ A költő maga, kilépve az elbeszélő tárgyilagosságából (mint XXXVI, 7—9), kifejezést ad megbotránkozásának; — *bübis*ch, gonosz, gaz. — ⁸ Kötömód, fűgg egy kiegészítendő főmondatról: *sie sagten, ihr Vater wünschte es also*. — ⁹ Meglepve és megdöbbenve. — ¹⁰ Mivel maga nemes gondolkodású volt (*in seinem grossen Herzen*), nem tételezett fel gaszágot másoktól sem, és csak szeszélynek, illetlenségnek vette, hogy a grófok itt félbeszakítják az ünnepélyeket, hogy otthon folytassák. — ¹¹ *Töchtern*-re vonatkozik, tehát többes sajátító: az elbucszó leányok szíve (rossz rejtelmektől) dobog. — ¹² Az eredetiben (Eitner): *Durch die Gärten und die Fluren Ziehn sie lachend, heitern Sinnes, Und der gute Cid begleitet Sie wohl eine Meile Weges*.

58. A Cid eltávozta után a grófok aráikkal az uttól félre eső erdőségbe vonulnak, hol jegyeseiket díszes ruhájuktól megfosztják, hajuknál fogva vonszolják és szíjjakkal véresre verik,

Freundlich auch von jedermann ;

- 5 Wer des Helden Namen kannte,
Wer des Helden Töchter sah,
War ihr froher Unterthan.¹

Auch die Schwiegersöhne heucheln
Freundlich ihrem guten Vater,

- 10 Der beklommen² von den Töchtern
Und mit Seufzen Abschied nahm ;
Denn ein Strom gepresster Thränen
Giesst sich auf der Töchter Wangen :

«Warum geht Ihr, guter Vater ?

- 15 Wem verlasst Ihr Eure Töchter ?» —³
Warum gehst du, edler Cid ?⁴

Seitwärts ab vom Wege lenken
Jetzt die Grafen in die Wüste,
Voraussendend ihren Zug.⁵

- 20 Und als tief sie im Gebirge
Waren, einsam von den Menschen,
Hiessen sie die edeln Doñas
Niedersteigen von den Mäulern —

O der niedrigen Verräther !

- 25 O des schändlichen Verraths !⁶

hogy így a leányok bűnhődjenek atyjokért. Végre fákhöz kötik és magukra hagyják őket. De az Isten nem engedí őket elveszni, mert Ordoño, a Cid parancsára, éppen azon erdősegen keresztül veszi útját Valenciába.

¹ Oly hire volt a hősnek s annyira tisztelték, hogy mindenki örömmel (*froher*) az ő vazallusának, és leányai s vejei vazallusának tekintette magát, azaz : kiki úgy szolgálta őket, mintha Rodrigo hűbérese volna. — ² Tul. igenév ebből *beklemmen* : szorult, aggodalmas. — ³ Tudod-e, hogy kinek? bizhatol-e azokban, kiknek leányaidat átadod? *Verlässt* e. h. *überlässt*. —

⁴ A költő kérdése, l. XXVI, 5—6 *Tapfrer Cid, du edler Feldherr, Vor Zamora ziehest du?* — ⁵ Kíséretüket, szolgálóikat. — *Wüste* alatt nem pusztaság, hanem zord, elhagyatott, erdős hegy-ség képzelendő (l. 20. v. *tief im Gebirge*, és 21. v. *einsam von den Menschen*). Az eredetiben, mely a Tormes folyó menti tölgyeseket nevezi meg mint e gyalázatos tett színhelyét (Vögelin) :

Und die Grafen ziehn ins Weite

Mit gewaltig grosser Eile,

Sie betreten ein Gebirge,

Müchtig dicht und mächtig dunkel

Und erfüllt von hohen Bäumen.

— ⁶ A költő felkiáltása, mely alább 52—53. v. ismétlődik. L. XXXVI, 7—9.

Rache jetzt an Cid zu nehmen,
 An Cid, der sie nie beleidigt,
 Auch des Castiljaner Adels
 Neid und Hass und bitterm Groll
 30 Auszugiessen, einzuprägen
 Unauslöschbar auf sein Haus,⁷
 Reissen sie den Schmuck der Kleider
 Ab vom Busen der Vermählten,
 Schleppen sie an ihren Haaren,
 35 Geben Streiche ihren Wangen,
 Ihren Rücken Riemenstreiche,
 Dass ihr Blut zur Erde fiesst.

«Habt das jetzt⁸ für euren Vater,
 Für den grossen Cid, den edeln,
 40 Der den Castiljaner Adel,
 Der den Hof verachtend schmähte,
 Der auf uns den Löwen liess!»

Also liessen sie die beiden,
 Die Unschuld'gen, angebunden
 45 Tief im Wald an einem⁹ Baum.
 Und wie nach vollführtem Siege¹⁰
 Ziehen fürder sie die Strasse.
 «Wo ist unsre Herrschaft blieben?»
 Fragt der Zug. Die Grafen sprechen:
 50 «Doña Sol und Doña Elvira,
 Beide sind sie wohl versorgt.»
 O der niedrigen Verräther!
 O des schändlichen Verraths!

⁷ Kettős célja volt aljas eljárásuknak: 1. hogy bosszút álljanak a Ciden, ki őket, meggyőződésük szerint (LVII, 31—32), nevetségessé akarta tenni; — 2. hogy a castiliai nemesség irigységét, gyűlöletét és haragját kitöltsék áldozataikon és kiolt-hatatlan bélyeg gyanánt rányomják a Cid házára. Az udvari nemesség (mert ez értendő, nem a harczias lovagok, kik a Cidet dicsőítették és vezérüknek ismerték el) nem szerette a hatalmas, fejedelmi rangú, dúsgazdag Cidet, ki a castiliai udvart és az udvari hősöket (l. ezekről Ximene szavait XLIV, 38—57) lenézte és ismételve kigúnyolta (lásd 40—41. v.) —
⁸ Vegyétek ezt; — *liess* e h. *losliess*, nekünk bocsátotta. —
⁹ T. i. *an je einem*. — ¹⁰ Büszkén, önelégedetten, mintha fényes győzelmet arattak volna; — *fürder*, tovább. — *Unsre Herrschaft*, az úrnök.

- Doch vom Himmel und im Herzen
 55 Ihres edlen grossen Vaters ¹¹
 War die Rettung der Verlassnen
 Wunderbar vorherbestimmt.
 «Reitet», sprach der Cid beim Abzug ¹²
 Zu Ordoño, seinem Neffen,
 60 «Reitet querhin durch die Wüste ;
 Zu Valencia sehn wir uns.»

59.

- Angstgeschrei und Weh und Seufzen,
 Aechzen wie der Sterbenden
 Drang hinauf von den Verlassnen,
 Auf gen Himmel, und erreichte
 5 Bald Ordoño's horchend Ohr.
 Den Verlassenen zu Hilfe
 Eilt' er tiefer in die Wüste,
 Und als er die Edlen sah —
 Wüthend rauft er sich die Haare,
 10 Wüthend flucht er den Verräthern ;
 Feig entflohen waren sie.

¹¹ A gondviselés és atyjuk aggódó szeretete már előre esodálatosan gondoskodtak megmentésükről. — ¹² Távozása előtt ; mielőtt leányaitól elbucsúzott és Valenciába visszatért. Az eredetiben már akkor intézkedik így, midőn a grófok jegyeseikkel elhagyják Valenciát (Vögelin) :

*Da der Cid Verdacht gefasset,
 Hatt' er dieses angeordnet :
 Ordoño, den Neffen, rief er
 Und befahl ihm alsobald
 Nachzugehen seinen Töchtern
 Heimlich und versteckter Weise,
 Und genau darnach zu sehen,
 Was sich zugeiragen habe,
 Weil das Herz ihm von dem Unheil
 Sprach, das ihn erwartete.*

59. Ordoño meghallja a szerencsétlen nők jajgatását, es kiszabadítja a félholtakat ; azután Valenciába siet, hogy a Cidet a történetekről értesitse. Ez, ki rosszat, de nem ily gyalázatot sejtett volt, rögtön követeket küld a királyhoz, kitől engedelmet kér, hogy maga is Toledóba mehessen.

- Decket dann mit seinen Kleidern
Die Verlassenen, Halbtodten,
Löset ihre harten Bande,
15 Eilt, Erquickungen zu suchen,
Rettung, Obdach, Sicherheit.¹
Bald auch fand er einen Landmann,
Treu dem Cid und ganz ergeben;²
In dess Hütte trugen beide,
20 Schweigend,³ die Verlassenen,
Wo des Landmanns Weib und Töchter
Freundlich ihrer sich annahmen
Und sie treu verpflegeten.
- Don Ordoño sprach: «Señoras,⁴
25 Unter dieser guten Leute
Sichrer Obhut weilet hier:
Ich geh' jetzt mit meiner Nachricht —⁵
Ach, wo werd' ich Worte finden,
Sie dem Vater, sie der Mutter
30 Zu verkündigen? — dem Cid!»
- Wo die *Thaten* Rache fordern,
Schweigen *Worte*. Cid erwidert
Nichts und schlug sich an die Brust:⁶
Wol hast du mir das gesaget,
35 Gutes Herz; doch so abscheulich,
Schändlich, hässlich, niederträchtig, —
Nicht der Teufel handelt so!
- Aber welche Thränenquellen⁷
Werden jetzt der Mutter Augen!

¹ T. i. zu *suchen*: segítséget, hajlékot, biztosságot, — hajlékot, hol biztosságban lehessenek (míg ő Valenciába siet) és hol a szükséges segítségen részesülhessenek (= *Obhut*, 26. v.).

² Appositio *Landmann*hoz. — ³ A fájdalom és megbotránkozás nem találtak szavakat, de nem akarták akár panaszos, akár vigasztaló szavaikkal a szerencsétlen nők fájdalalmát sem fokozni. —

⁴ *Señor*, úr; *señora*, úrnő; több. *señores* és *señoras*. — ⁵ T. i. zu *euren Eltern*. De félbeszakítja szavait és felkiált: de hol vegyek szavakat, hogy a leányok ily gyalázatát a szülőkkel, — a Ciddel tudassam? a Ciddel, ki oly büszke becsületére, nevének és házának mocsoktalan, fényes hírére! — ⁶ Önmagát vádolja, hogy óvatosabb nem volt, midőn úgy is sejtette, — de nem, *ezt* nem sejtette, ily utálatosan, gyalázatosan, ocsmányúl, aljasan, — még az ördög sem cselekszik így! — ⁷ A könnyeknek mily forrásaivá lesznek.

- 40 Standhaft tröstet sie der Cid ;
 Sendet Boten ab zum König,
 Schnelle Boten, um Erlaubniss,
 Kommen selbst vor ihn zu dürfen ⁸
 Gen Toledo, wo er war.

60.

- Gnädig nahm ihn auf der König,
 Als er ankam ¹ mit den Rittern,
 Gnädig, wie es Cid verdient.
 «Meine Dienste wisst Ihr, König,
 5 Für Fernando, Euren Vater,
 Für den unglücksel'gen Sancho
 Und, Alfonso, auch für Euch.»
 Alsobald gebot der König ;
 Und die beiden Grafen reichten,
 10 Schimpflich, und doch nicht beschämet, ²
 Den Tizona und Colado
 Ihrem edeln Herrn zurück.
 «Hab' ich,» sprach der Cid, «euch wieder,
 Angedenken meines Lebens,
 15 Dich Tizona, einst gewonnen
 Von Bucar, dem Mohrenkönig,

⁸ *Erlaubniss, selbst vor ihn kommen zu dürfen gen* (szokottabb *nach*) *Toledo*: a király most, mint később is, Toledóban székel, mely tehát XLVI, 73—76 óta el van foglalva a móroktól.

60. *A király ítélő széket tart Toledóban. A Cid visszakapja mind azon kincseket, melyek leányai hozományát képeztek; a grófok és nagybátyjuk pedig párbajt vivni tartoznak.*

¹ Toledóban. — ² Gyalázatukra (*Schimpf*) vált, hogy a fegyvereket vissza kellett adniok; de ez aljas érzéstieket azért szégyenérzet (*Scham*) nem fogta el. Az eredetiben a Cid visszaköveteli kardjait, mit Herder mellőzött. *Tizona* (XV, 43 és XLI, 49) és *Colada*, a Cid pallosai, melyeket a madridi királyi fegyvertárban még ma is mutatnak. Herder a helyes nőnemű alak (*Colada*) helyett egy a spanyolban ismeretlen hímnemű alakot (*Colado*) használ. A Tizonára vonatkozó adatok zavartak és egymással össze nem férők.

- Als Valencia ich bezwang; ³
 Dich Colado, den der edle
 Graf von Barcelona trug,
 20 Als den Aragonierkönig
 Wir mit Ruhm besiegeten! ⁴
 Nehmt die Degen, Don Bermudes
 Und Alvar Fañez Minaya;
 Bis zum Schluss der Reichsversammlung
 25 Wahrt vor jedem Niederträcht'gen,
 Wahret sie in eurer Hand.»

- Jetzt mit fürchterlichem Aufruf
 Griff der Cid an seinen Bart,
 Nannt' in Gegenwart des Königs
 30 Und der ganzen Reichsversammlung,
 Nannt' die Grafen und den Oheim,
 Der den Anschlag angegeben, ⁵
 Niederträchtige Verräther.
 Als ein Mann von Ehre trug er
 36 Ritterlich die Klage vor.

- Sich entschuld'gen wollen beide;
 Doch umsonst ⁶ ist die Entschuld'gung,
 Auf der Lippe stockt das Wort.
 «Sprechet,» rief der Cid noch lauter,
 40 «Ist es Wahrheit, was ich sage?
 Tod oder Bekenntniss.» ⁷ —

«Der»,

Sprach im Spott Garcia Cabra, ⁸

«Der mit seiner Eisenstimme

³ Erről nem szólnak Herder románczai. Bucar (LXIII szerint) csak jóval Valencia elfoglalása után támadja meg a Cidet. — ⁴ Czelzás egy történeti alappal bíró hadjáratra (l. a bevezetés 15-dik lapját) barcelonai Berengar gróf és aragoniai Pedro (helyesen Sancho Ramírez) ellen, melyről a Cid-dal és a Rímes krónika szólnak — *Don Bermudes* vagy *Bermudo* szintén rokona a Cidnek. — ⁵ A kitől a gonosz terv (*der Anschlag*) származik. — ⁶ Sikertelen, eredménytelen, hiszen szavakat sem találnak gázságuk mentésére. — ⁷ Valljátok be vagy rögtön meghaltok. — ⁸ Don Garcia, Cabra grófja. Az eredetiben: *Jener Graf Garcia, der in Cabra seine Grafschaft hat.* — A Cid hangjáról LI, 60. Szakálla már a Cid-dalban is nagy szerepet játszik. Erre esküszik (vagy követel és fenyeget) és az ilyen szava a legnyomósabb, melytől leginkább félnek, melyet legtöbbre becsülnék az emberek. A szakállra esküvés arab szokás, melyet a

- Und mit seinem langen Bart
 45 Will, euch, Grafen, hier erschrecken;
 Geh er hin zu seinen Mauren! —
 «Schweigt!» antwortete der König,
 «Recht gilt hier es und Gericht.⁹
 Fechten müsst ihr, Angeklagte,
 50 Drei mit drei: ihr beiden Grafen
 Und der Oheim in Person;
 Anderseits, wen von den Rittern
 Gegenüber euch zu stellen
 Der Beleidigte sich wählt.»¹⁰
 55 Auf der Stelle wählte Cid
 Drei von seinen wackern Männern,
 Don Bermudes und zwei Vettern,
 Stellend sie dem Feinde dar;
 Nahm darauf vom König Abschied,
 60 Nach Valencia zog er heim.

61.

- Niederträchtige Verräther
 Bleiben immer hinterlistig.
 Können sie mit Ritterehre
 Nicht entgehn dem bösen Kampf,
 5 Wollen sie ihn von Toledo

spanyolok átvettek. A legszentebb eskü az, melyet az arabok (és az iszlám [a mohammedán vallás] más hívői is) a próféta (Mohammed) szakállára mondanak. — ⁹ Itt nem ijesztésről (nagy szavakról), hanem jogról és ítéltről van szó. — ¹⁰ A vádlottak (Fernan, Diego és Suer Gonzalez) személyesen (*in Person*) tartoznak harczolni: a vádló három harczost választ hívei közül. A Cid választottjai: Pedro Bermudes, Martin Antolin és Nuño Bustos.

61. A párbajban a grófok és nagybátyjok (kik előbb gaz csellel meg akarnak menekülni a veszélytől) gyáván viselik magukat és gyalúzatosan legyőzetnek. A király tetteket alávaló árulásnak bélyegzi és elkobozza birtokaikat. A Cid örült a gazok bünhődésének, de az alávaló tett emléke egész életére komorrá és szótlanná tette.

- Fernhin¹ ziehen auf die Ebne
Ihres Städtchens Carrion.
- Schon versammelt sind dort alle
Grosse stattliche Verwandte,
10 Selbst aus königlichem Stamm, —
Alle reich in goldner Rüstung,
Alle prächtig im Gefolge,
Uebermüthig, frech und stolz.²
- Und ihr Anschlag ist, die Ritter
15 Cid's voran hinwegzublasen,³
Ehe noch der Kampf beginnt.
Kaum wird diesen solches merkbar,
Wenden sie sich an den König:⁴
«Unter des Gesetzes Schutz
20 Und in deinem sind wir, König,
Dir vertraut, Dir anbefohlen!
Wenn wir hinterlistig fallen,
Rächen wird uns unser Cid.»
- So gewarnet, nimmt der König
25 Aller dreier Leib und Leben⁵
Oeffentlich in seinen Schutz;
Weist die hinterlist'gen Grafen
Gen Toledo, untersagend
Das Gefecht in Carrion.⁶
- 30 O wie sank das Herz den Frechen!⁷
Vorm Colado, vor Tizona
Zittert jetzt ihr Uebermuth.

¹ Messze el innen — hazájukba, hol hűbéreseiket felhívhatják a Cid emberei ellen. Az eredetiben a király maga is Carrionba megy, mert a grófok nem jönnek Toledóba a párbajra. — ² Egész családjuk: gazdag (*gross*), tekintélyes (*stattlich*), sőt királyi vérből származó rokonok; — *im Gefolge*, pompás kíséretük (vazallusaik) közepett. — ³ Eleve (mielőtt a párbajra kerülne a dolog) megsemmisíteni, útból eltenni. Az eredetiben: *Cid's Vertreter* (képviselőit) *zu ermorden* In was immer (bármily) *Art und Weise*. — *Der Anschlag*, LX, 32. — ⁴ Cid lovagjai, a mint észreveszik a grófok tervét, a következő nyilatkozattal (ill. intés-sel, figyelmeztetéssel) fordulnak Alfonsóhoz. *Dir vertraut, dir anbefohlen* t. i. *sind wir*: reád biztak, neked ajánlottak, — te vagy felelős biztonságunkról, neked kötelességed minket védeni. — ⁵ *Leib und Leben*, az epikus költészetben gyakori alliteráló kifejezés: személyüket és életöket. V. ö. LXIX, 64 *Als ob er noch lebt' und lebte*. — ⁶ Toledóba utasítja, — megtiltja (*untersagen*) a párbajt. — ⁷ *Das Herz* itt a. m. *der Muth*: hogy megijedtek!

- Feld und Platz sind abgemessen,
 Aufgerichtet stehn die Schranken — ⁸
- 35 Wo bleibt Fernan Gonsalez?
 Denn Bermudes steht erwartend — ;
 Endlich tritt er auf, erbebend,
 Stösst zuerst mit seiner Lanze,
 Und schon liegt er tief am Boden
- 40 Mit durchbohrtem Schild und Harnisch.
 Bittend fleht er um sein Leben,
 Als er die Tizona sah
 Aufgehoben. «Stirb, Verräther!»
 Rief Bermudes. «Schenk', o schenke
- 45 Mir mein Leben», sprach der Feige;
 «Ich erkenne mich besiegt!»
 Martin Antolin von Burgos
 Hob die Lanz' und den Colado
 Gegen Diego Gonsalez.
- 50 Mächtig schrie er um Erbarmen
 Unter Puffen, ⁹ unter Streichen
 Des Colado, bis sein Ross ihn
 Günstig aus den Schranken riss.
 «O wie schändlich», riefen alle,
- 55 «Schändlich ist auch der besiegt!»
 Nuño Gustios ¹⁰ tritt entgegen
 Dem verrätherischen Oheim,
 Suer Gonsalez, durchbohret
 Ihm auf einmal Helm und Schild;
- 60 Blutend liegt er an dem Boden,
 Schon setzt Nuño ihm die Lanze
 Ins Gesicht; da ruft des Vaters
 Klägliches Geschrei: «Erbarmen!
 Lieget er denn nicht besiegt?»
- 65 Ja besiegt, und niederträchtig
 Feige, sind sie überwunden,
 Die Stolzen, Vermessenen. ¹¹
 Nichts bleibt jetzt dem König übrig,

⁸ A párbaj színhelyéről l. a XXXVI. románczot. — ⁹ *Der Puff*, ütleg. — *Günstig*, szereneséjére. — ¹⁰ A név ezen alakját a Cid-dalból vette Herder; a románczokban: *Nuño Bustos*. — ¹¹ A vakmerők, az elbizakodottak. — Csunya vers: *die Stolzen Vermessenen*, de valószínűleg szándékos, mint LI, 30.

- Als das Urtheil auszusprechen
 70 «Niedriger Verrätherei».¹²
 Ehrlos werden ihre Namen,
 Eingezogen ihre Güter,
 Und kein Mann von Ehre nennet
 Ohne Scham die Niedrigen.
- 35 Als der Cid von seinen Siegern
 Froh die gute Botschaft hörte,
 Dankt' er Gott; doch blieb im Herzen
 Ihm die bittere Erinnerung
 Lebenslang ein wunder Ort.
- 80 Seit der Schmach, die ihm begegnet,
 Trug er fortan schwarze Rüstung,
 Uebersät mit goldnen Kreuzen,
 Und war stiller als vorher.

62.

- Eingeschlummert, matt vor Alter,
 Sass auf seinem hölzern Stuhle
 Cid, der Feldherr. Neben ihm
 Sass Ximene mit den Töchtern,
 5 Stickend eine feine Leinwand;
 Ihnen winkte mit dem Finger
 Sie, des Vaters süßen Schlummer
 Nicht zu stören. Alles schwieg;
- Als zwei persische Gesandte,
 10 Den ruhmvollen Cid zu grüssen,
 Kommen mit Geräusch und Pracht.
 Denn der Ruf von seinen Thaten,

¹² E genitivus *Urtheil*hoz tartozik: *Das Urtheil niedriger Verrätherei*. — Az eredeti még hozzát teszi: *Sie entflohen aus dem Lande, Haben nie sich dort gezeigt mehr*. — Az utolsó hét vers Herder pótléka, mely a gaztett mély hatását az ősz hőse szépen hangsúlyozza.

62. *A Cid hire Perzsiáig terjed, melynek szultánjától két követ gazdag ajándékokkal érkezik a hőshöz. Spanyolországban is elnémultak ellenei; leányait az arragoniai és navarrai trónörökösök veszik nőül.*

E románcz, mely elleneinek (az előbbi dalban elbeszéli) gyalázatával szemben, a Cidnek bel- és külföldi dicsőségéről szól, Herdernek francia forrásában is megvan. Az utolsó hét vers a német költő sikerült pótléka.

Von der Grösse seines Werthes
Drang durch Mauren und Araber ¹
15 Hin ins ferne Persien.

Von des Helden Ruhm ergriffen,
Sandt' der Sultan ihm Geschenke:
Seidenstoffe, Specerein.

Angelaget mit Kamelen,
20 Traten vor ihn die Gesandten.

«Ruy Diaz», ² sprach der eine
Mit hinabgesenktem Blick,
«Ruy Diaz, tapfrer Feldherr!
Unser mächtiggrosser Sultan

25 Beut dir seine Freundschaft an.
Bei dem Leben Mahom's schwur er:
Hätt' er dich in seinem Lande,
Wol die Hälfte seines Reiches
Gäb' er gerne dir als Freund.

30 Seine Achtung dir zu zeigen,
Sendet er dir die Geschenke.»
Ihm antwortete der Cid:

«Sagt dem Sultan, Eurem Herren,
Dass die Ehre seiner Botschaft

35 Ich empfangen unverdient.
Was ich that, es war nur wenig; ³
Was ich bin, ward oft verleumdert;
Hätt' er sich bei uns erkundet,
Wer ich sei, er hätte schwerlich

40 Mir die Ehre wol erzeigt.
Indess, wär' er Christ, ich machte
Ihn zum Richter meines Werths.»

Also sprach der Cid und zeigte
Ihnen darauf seine Schätze: ⁴

¹ Mórok és arabok vitték tetteinek és nagyságának (*Werth*) hírét egészen Perzsiáig. — ² = Rodrigo Diaz. *Ruy*, a Rodrigo bizalmas rövidítése. Lesütött szemmel beszél a követ, mint a keleten (hol földre borulnak) nagy fejedelmekkel szokás. — ³ Tetteim csekélyek, jellememet sokszor rágalmazták. A 38. versben *uns* hangsúlyozandó. Rágalmazói tehát még nem némultak el. — *Sich erkunden* szokatlan e h. *etwas erkunden* vagy *sich erkundigen über etwas*. — ⁴ Kincsei: neje és leánya; más kincseket nem tartalmaz «egyszerű háza» (54. v.). A Cidnek szegénysége, családlás élete, egyszerű háztartása szépen illenek a nagy vezér jelleméhez és gondolkodásához.

- 45 Die Gemahlin und die Töchter,
Zwar nicht überdeckt mit Perlen, —
Ohne Schmuck und Edelsteine,
Doch des Herzens Güt' und Unschuld
Sprach aus jeglichem Gesicht.
- 50 Ueber seiner Töchter Schönheit
Waren beide hoch erstaunt,
Und noch mehr, noch mehr erstaunet
Ueber seine schlichten Sitten,
Ueber sein einfaches Haus.
- 55 Auch in Spanien besiegte
Bald sein Ruhm die ärgsten Neider.
Seine schönen edeln Töchter
Doña Sol und Doña Elvira
Fand der Lohn; ⁵ an zwei Infanten
- 60 Aragoniens und Navarras
Wurden glücklich sie vermählt. ⁶

63.

Matt von Jahren, matt von Kriegen,
Obwohl überdeckt mit Ruhme,
Als der Cid Bucar entgegen, —
Der, Valencia ihm zu rauben,

⁵ A rég kiérdemelt jutalom megtalálta (érte) leányait, jutott nekik. — ⁶ Az idősbiket, Elvirát, nőül vette Don Ramiro, Navarra hercege; a fiatalabbikat, Solt, Don Sancho, Aragon trónörököse. L. a bev. 16. l.

63. *A Cid előregedvén és elerőtlenedvén nyugalomra vágyik, de újra csatába kénytelen indulni, mert Bucar király megtámadja őt. Közel halálát sejtve, kéri nejét, hogy kardját sirjába tegyék és lovával jól bánjanak, ha ő maga a csatában elesnék. E sejtelme azonban alaptalan volt; a hős sértetlenül és mint győztes tér vissza várába.*

E románczot is a franczia elbeszélésben találta, de egyzersmind a spanyol eredetiben is ismerte Herder. — Bucsúszavai mély hatását igen emeli az ötlábú vers, melyet a német költő itt (mint LI, 48—60 is) alkalmaz. — A Bucarral vívott csatát, bár eredményéről sem az eredeti, sem Herder nem szól, a Cid nyerte meg.

- 5 Auf ihn drang ¹ mit starker Heerskraft,
Dreissig Könige mit ihm —
Als Cid gegen sie hinauszog,
Sprach er zu Ximenen so :
- «Wenn ich überdeckt mit Todeswunden
- 10 Auf dem Schlachtfeld falle, so bestatte
Mich beim heil'gen Pedro de Cardena, ²
Nahe dem Altare ; und, Ximene,
Sei wohl auf der Hut, dass dich der Mauren
Keiner dann in Furcht und Schwachheit sehe. ³
- 15 Wenn man diesseits über meinem Leichnam
Ruhepsalmen singt, so rufe jenseits ⁴
Man zu Waffen, dass mein Tod den Feinden
Neuen Muth nicht und den Sieg nicht gebe.
- «In der Rechten lass mir die Tizona
- 20 Auch in meiner Gruft, dass sie kein Andrer,
Kein Unwürd'ger führe. Will es Gott so ⁵
Und du siehst Babieça aus dem Schlachtfeld
Ohne mich heimkehren, öffn' ihm freundlich
Gleich die Pforte, streichle ihn, Ximene.
- 25 Wer dem Herrn so treu wie er gedient hat,
Ist auch Lohns werth nach des Herren Tode. ⁶
- «Hilf, Ximene, hilf mir in die Waffen!
Sieh, dort blinket schon die Morgenröthe ;
Und es geht auf Leben oder Tod jetzt.
- 30 Gib mir, Liebe, gib mir deinen Segen ;
Und, was ich erworben, sei der Himmel
Gnädig deiner Kraft, es zu erhalten.» ⁷
- Ausgesprochen diese Worte, ⁸
Schwang er mühsam sich vom Eckstein ⁹
- 35 Auf sein gutes Pferd Babieça ;

¹ Öt megtámadta. Bucarról l. LX, 16—17. — ² L. LII, 31.
— ³ Még a Cidnek nejét se ismerjék a mórok félénknek vagy gyöngének. — ⁴ Diesseits—jenseits, itt-ott, az egyik és a másik oldalon. — ⁵ Hogy a csatában elessem, kedves lovam pedig életben maradjon. — ⁶ Az auch szabadon áll e h. ist auch nach des Herren Tode Lohnes werth. — ⁷ Der Himmel sei gnädig deiner Kraft (emelje erödet), das zu erhalten (damit dieselbe das erhalten könne), was ich erworben (habe). — ⁸ Nachdem er stb. l. II, 1 angehört. — ⁹ A sarokkőről, melyre most már szüksége van, ha lóra akar ülni.

Das sah seinen Herren traurig,
Traurig hing es seinen Kopf.¹⁰

64.

Matt von Kriegen, matt von Kämpfen
Lag der Cid auf seinem Lager,
Denkend an die nahe Zukunft,
An Gefahren der Ximene;

5 Als er neben sich am Bette
Leuchten sahe¹ welchen Glanz!

Einen Mann an seiner Seite
Sah er; heiter war sein Antlitz,
Glänzend, und sein Haar gekräuselt,²
10 Weiss wie Schnee; er sass ehrwürdig
Da, in süßem Himmelsduft.³

«Schlummerst du, mein Freund Rodrigo?»
Sprach er. «Auf! ermuntre dich!»⁴ —

«Und wer bist du», sprach der Feldherr,
15 «Der im Wachen mit mir spricht?» —

«Pedro bin ich, der Apostel,
Dessen Haus⁵ dir so beliebt ist,
Hergesandt auf deine Sorgen,⁶

¹⁰ Ez, szomorúnak látván urát, maga is elszomorodott. L. XXVI végét.

64. A Cid nyugágyán fekszik s azon veszélyeket fontolja meg, melyek holta után nejét fenyegetik. Ekkor megjelenik neki Péter apostol és tudtára adja, hogy Isten őt harmincz nap mulva magához veszi, s hogy Ximenét Szt. Jago fogja ótal-mazni. Midőn Cid az apostol lábaihoz akar borulni, az égi jele-net már eltűnt.

Ez a Cid-románcozoknak első *legendai* részlete: az első csoda, melyben Isten és szentjei láthatólag befolyanak a hős életébe. A második St. Jago megjelenése LXVIII, 72—79; a harmadik Navarrai VI. Sancho ajándéka a LXX. románcozban.

¹ Régi alak e h. *sah*. — ² Tul. fodros, fodrozott. Itt: a szentnek ősz (*weiss wie Schnee*) fürtjeiről. — ³ Édes mennyei illattól környezve. — ⁴ = *werde wach*. — ⁵ Czéltzás San Pedro de Cardena templomára, melyet a Cid annyira szeretett, hol el is temettette magát. — ⁶ Gondjaid következtében; *auf a. m. in Folge*, *wegen*.

- Komm' ich zu verkünden dir,
 20 Dass dich Gott nach dreissig Tagen
 Rufet in die andre Welt,
 «Wo dich alle deine Freunde,
 Wo die Heil'gen dich erwarten.
 Um die Freunde, die du lässtest,
 25 Um Ximene sei nicht bange;⁷
 Aufgetragen meinem Vetter,
 Dem San Jago, ist ihr Sieg.⁸
 Mache fertig dich zur Reise,
 Und bestelle froh dein Haus.»⁹
- 30 Dies gehöret,¹⁰ sprang Rodrigo
 Munter auf von seinem Lager,]
 Will dem heiligen Apostel
 Dankend froh zu Fusse fallen.
 Doch die himmlische Erscheinung
 35 War hinweg; er stand allein.

65.

Tausendhundert zweiunddreissig,
 Am dreizehnten Tag des Maimonds
 War es, als der gute Feldherr
 Von Bivar die Welt verliess.¹

⁷ *Bange sein*, aggódni. — ⁸ *Der Sieg deiner Freunde und deines Weibes*. — ⁹ *Sein Haus bestellen*, házát rendbe hozni, elintézni dolgait; — *froh*, derült, nyugodt kedélyvel. — ¹⁰ L. II. 1 *angehört*. — *Zu Fusse*, szokottabb *zu Füssen*.

65. *Másnap Ximenével és barátjaival tudatja végakarátát: San Pedro de Cardenában kíván örök nyugalomra tétetni, pénzéből minden nemes vitéze kapjon ötszáz maravedit, a többit pedig jótékony célokra fordítsa neje*

¹ Tehát 1132. május 13-kán (az eredetiben 15-dikén). A Cid halálának évét és napját illetőleg a különböző költemények és történeti feljegyzések igen eltérők. A fentebbi meghatározás egészen helytelen. Halála éve 1099 és mivel ennek a spanyol időszámítás szerint 1037 felel meg, e románcz első versében *zweiunddreissig* (már az eredetiben is ez található) talán csak tévedés *siebenunddreissig* helyett; napja (a legmegbízhatóbb adatok szerint) július 10-dike, a Cid-dal szerint május 29-dike.

- 5 Tages drauf, als ihm San-Pedro
 Prophezeiend² war erschienen,
 Liess er seine Freunde kommen;
 Und Ximenen ihm³ zur Seite,
 Sprach er seinen letzten Willen
 10 Ernst und ruhig also aus:
 «Zu San-Pedro de Cardeña,
 Wie du mir versprachst, Ximene,
 Wird mein Körper heimgeführt.⁴
 Jedem meiner edeln Männer
 15 Gib fünfhundert Maravedis;⁵
 Denn sie waren treu ergeben,
 Treu dem Cid bis in den Tod. —
 Alvar Fañez von Minaya,
 Du, mein Freund, wirst sie⁶ vertheilen. —
 20 Was dir bleibt,⁷ meine Ximene,
 Wend' es an zu frommen Werken,
 Und für deine Güt' und Liebe
 Habe meinen treusten Dank.
 In das Kloster zu Cardeña
 25 Wirst du meinen Leib begleiten;
 Mein Vertrautester, Gil Diaz,⁸
 Don Jeronymo, der Bischof,
 Alvar Fañez und Bermudes,
 Meine Treugeliebten alle,
 30 Werden, dir und mir gefällig,⁹
 Wol mit dir die Reise thun.»
 So empfahl er Gott die Seele,
 Nahm Abschied von seinen Freunden
 Und empfing das Sacrament.¹⁰

² T. i. halála napját és övéinek győzelmét, holta után. —
³ Helyesen *sich*, mert a főmondat alanyára megy. — ⁴ *Heim*, az örök otthonba. — ⁵ L. XVI, 33. — ⁶ *Die Maravedis*. — ⁷ A készpénzből. — ⁸ Ez eredetileg mór, Alfaraxi vagy Alfacati nevű, és a Cid megbízásából bíró (*alcáldede*) volt. Mint ilyen oly hű és lelkiismeretes férfiúnak bizonyult, hogy Rodrigo őt megszerette és saját kívánságára, Jeromos püspökkel (LV, 7. LVII, 9) megkereszteltette. A keresztségben nyerte Gil Diaz nevet. A Cid halála után San Pedro de Cardeña kolostorába lépett be. —
⁹ Mivel evvel neked is nekem is szivességet tesznek. — ¹⁰ Az utolsó kenetet.

66.

Tages noch vor seinem Tode
 Liess Cid seine Freunde kommen,
 Und als Feldherr sprach er so :

«Ich weiss, dass der Mohrenkönig,

- 5 Dass Bucar mit seinen Heeren,
 Der Valencia hart umschliesst,
 Gierig meinen Tod erwartet :
 Bergt den Sarazenen ihn.¹

«Und die kostbarn Specereien,

- 10 Die Balsame, die der Sultan
 Mir aus Persien gesandt,
 Sandt' er wol für meinen Leichnam !
 Wohl, ihr Freunde, lasst ihn waschen,
 Balsamirt ihn mit der Myrrhe,
 15 Kleidet ihn von Haupt zu Fuss.²
 San-Jago wird euch begleiten,³
 Und kein Klaggesang erschalle,
 Keine Thräne wein'⁴ um mich.

«Vielmehr, wenn ich ausgeathmet,

- 20 Lasset die Trommeten tönen,
 Lasst die Pauken, lasst die Cymbeln,
 Lasst die Clarinetten⁵ rufen
 Feldgeschrei zur nahen Schlacht.

Und wenn ihr dann nach Castiljen

- 25 Meinen Leichnam hinbegleitet,
 Wiss' es ja kein Mohren-Seewolf,⁶

66. Egy nappal halála előtt a Cid újra szól barátjaihoz s azt ajánlja nekik, hogy a mórok előtt titkolják el halálát, gyászének helyett harci zenét hangoztassanak, holt tetemét pedig fegyveres öltözetben ültessék lovára s így vigyék Castiliába.

¹ Meinen Tod. — Bergen e h. verbergen a m. geheim halten. — ² Tetőtől talpig. — ³ Veletek lesz. — ⁴ Egyetlen köny ne hulljon értem. Keine Thräne weine a. m. Niemand weine eine Thräne. V. ö. LXIX, 38—40. — ⁵ Ezekről l. XXXI, 37. — A hangszerek kiáltanak harci riadást, mintha rögtön meg akarnátok ütközni (zur nahen Schlacht). — ⁶ A Seewolf, farkashal, igen veszélyes, ragadozó állat. Herder (nem a spanyol románcz) Bucar királynak a tengeren átjött rabló, pusztító harczosait nevezi e sajtáságos kifejezéssel (mely talán valamely tévedésen vagy tollhibán alapszik).

- Alle lasset hier zurück.⁷
 Sattelt meinen Freund Babieça
 Kleidet mich in meine Waffen,
 30 Gürtet an mir die Tizona⁸
 Und so setzt mich auf mein Ross.
 Neben mir dann geht Gil Diaz,
 Don Jeronymo der Bischof,
 Und mein tapfrer Freund Bermudes. —
 35 Ihr, Alvar Fañez Minaya,
 Ziehet stracks hin auf Bucar;⁹
 Dass Euch Gott den Sieg verleihn wird,
 Sagte mir San-Pedro selbst.»
 Also sprach der Feldherr ruhig.
 40 Und des Sultans Ehrenbalsam
 Ward gesandt ihm zum Triumph.¹⁰

67.

- Fahnen, gute alte Fahnen,
 Die den Cid so oft begleitet
 In und siegreich aus der Schlacht,¹
 Rauschet ihr nicht in den Lüften
 5 Traurig, dass euch Stimm' und Sprache,
 Dass euch eine Thräne fehlt?

⁷ Mór alattvalói közül ne vigyenek magukkal, ha holt testét Cardenába kísérik, egyetlen egyet sem. Ezek ne tudjanak a hős haláláról és híveinek cseléről. — ⁸ E h. *gürtet mir die T. an.*, I. II. 23. — ⁹ Rögtön támadt meg a mórokat. — ¹⁰ Nem véletlenül érkeztek a perzsa fejedelem ajándékai éppen most, hanem hogy a hős utolsó diadalmenetét diszítsék. A balszam, mellyel a szultán megtisztelte, mint a Cid maga már fentebb (9—12. v.) is hangsúlyozta, holt teteme számára érkezett.

67. *Halála órájában a Cid még egyszer óhajtja hű lovát látni. A nemes állat némán tekint haldokló urára. Harczi zene jelenti a hős kimúltát.*

E románczot a franczía író is földolgozta, ki (az eredeti alapján) a Ciddel terjedelmesen mondatja el végakarátját és hosszú beszédekben bucsúztatja őt fegyvereitől, lovától stb. Ezt Herder, kinél a haldokló hős egy szót sem szól többé, igen helyesen teljesen mellőzte.

¹ Sajátszerű megrövidítése ennek: *in die Schlacht und siegreich aus der Schlacht.*

- Denn es brechen seine Blicke,²
 Er sieht euch zum letztenmal.
 Lebet wohl, ihr schönen Berge
 10 Teruel und Albarazin,³
 Ew'ge Zeugen seines Ruhmes,
 Seines Glückes, seines Muths;
 Lebet wohl, ihr schönen Höhen,
 Und du Aussicht auf das Meer hin!
 15 Ach, der Tod, er raubt uns alles,
 Wie ein Habicht raubt⁴ er uns!⁵
 Seht, es brechen seine Augen —
 Er blickt hin⁶ zum letzten Mal.
 Was hat er gesagt, der gute
 20 Cid? Er liegt auf seinem Lager.
 Wo ist seine Eisenstimme?
 Kaum noch kann man ihn verstehen,
 Dass er seinen Freund Babieça,
 Ihn noch einmal sehen will.
 25 Babieça kommt, der treue
 Mitgefährt'⁷ des wackern Helden
 In so mancher, mancher Schlacht.
 Als er die ihm wohlbekanntnen
 Guten alten Fahnen siehet,
 30 Die sonst in den Lüften wehten,
 Hingebeugt aufs Sterbelager
 Unter ihnen seinen Freund,⁸
 Fühlt er seinen Lauf des Ruhmes
 Auch geendet,⁹ steht mit grossen
 35 Augen stumm da wie ein Lamm;

² Szokottabb: *seine Augen brechen* (mint 17. v.), elhomá lyosúlnak szemei. — ³ Ez két város a Guadalaviar mellett, Aragonia és Valencia határán, a Sierra d'Albaracin (Albaracin hegység) lejtőjén és alján, melyeket Herder (a franczia író hibáját elfogadva) tévesen hegyeknek nevez. Ford.: Szép hegyek T. és A. körül. — ⁴ E h. *beraubt*, megrabol; — *der Habicht*, ölyv, héra. — ⁵ E bekezdés a költő hangulatát fejezi ki. L. erről a bev. 44-dik lapját. — ⁶ A hegyekre és a tengerre. — ⁷ *Mit-Gefährte*, a szó a «társ» fogalmát kétszeresen (*Gefährte és Mit*) fejezi ki. — ⁸ A zászlók alatt, halottas ágyára hajolva, haladókó urát. Herdernél *Sterbelager* után vessző van, s ez arra a félreértésre vezethet, hogy a vers a zászlókra vonatkozik (hogy ezek hajolnak le a halottas ágyra). — ⁹ Szabad szórend e h. *fühlt er auch seinen Lauf* stb.

Sein Herr kann zu ihm nichts sprechen,
 Er auch nichts zu seinem Herrn.
 Traurig sieht ihn an Babieça,
 Cid ihn an zum letzten Mal.

- 40 Gerne hätt' sich Alvar Fañez
 Mit dem Tode jetzt geschlagen.
 Ohne Sprache sitzt Ximene ;
 Cid, er drückt ihr noch die Hand.

- Und nun rauschten die Paniere
 45 Stärker ; durch das offne Fenster
 Weht ein Wind her von den Höhen —
 Plötzlich schweigen Wind und Fahnen
 Edel : ¹⁰ denn der Cid entschläft.
 Auf nun, auf, Trommeten, Trommeln,
 50 Pfeifen, Clarinetten, tönent !
 Uebertönent Klag' und Seufzen ;
 Denn der Cid befahl es da. ¹¹
 Ihr geleitet auf ¹² die Seele
 Eines Helden, der entschlief.

68.

Ausgeathmet hat der gute
 Cid, der von Bivar sich nannte.
 Zu vollbringen seinen Willen
 Ist Gil Diaz jetzt bedacht.

- 5 Balsamiret wird sein Leichnam :
 Frisch und schön, als ob er lebte,
 Sitzt er da mit hellen Augen,
 Mit ehrwürdig weissem Bart ;
 Eine Tafel stützt die Schultern,

¹⁰ Nemes érzést tulajdonít a költő a szélnek és a zászlóknak, hogy éppen akkor csendesednek el, midőn a hős elszenderül. — ¹¹ L. LXVI, 19—23. — ¹² *Hinaufgeleiten*, az égbe.

68. *Tizenkét nappal halála után lóra ültetik a hősnek bebalzsamozott és (látszólag) fegyverbe öltözött tetemét és Castiliába indulnak vele. Útközben a mörök megtámadják a menetet, de a Cid látára, ki így még halála után is nyer diadalt, rémülten megfutnak.*

San Jago szerepe e románczban a Herder-féle Cid második legendai részlete. L. LXIV.

- 10 Eine Tafel Kinn und Arme ;
 Unbewegt auf seinem Stuhle
 Sitzt er da, der edle Greis.
 Als zwölf Tage nun vergangen,
 Schalleten die Kriegstrommeten,
- 15 Weckten auf den Maurenkönig,
 Der Valencia hart umschloss.
 Mitternacht war's, und man setzte
 Auf sein gutes Pferd Babieça
 Grad' und fest den todten Herrn.
- 20 Schwarz' und weisse Niederkleider,¹
 Aehnlich dem gewohnten Harnisch,
 Den Cid an den Beinen trug,
 Durchgenäht mit goldnen Kreuzen,
 War die Kleidung; ihm am Halse,
- 25 Eingefasst mit der Devise,²
 Wellenförmig hing sein Schild;
 Von gemaltem Pergamente
 Stand ein Helm ihm auf dem Haupte:
 Ganz in Eisen eingekleidet
- 30 Schien er da auf seinem Ross,
 In der Rechten die Tizona.
 Neben ihm zu einer Seite
 Ging Jeronymo der Bischof,
 An der andern ging Gil Diaz;
- 35 Beide führten den Babieça,
 Der sich seines Herrn erfreute,
 Der noch einmal auf ihm sass.
 Sacht geöffnet ward die Pforte,
 Die hin gen Castiljen führet,
- 40 Trabethór³ wird sie genannt;
 Durch sie zog Pedro Bermudes

¹ Furcsa kifejezés e h. nadrág (an den Beinen, 22. v.). — *der Harnisch*, vért, pánczél. — A 23. versben említett ruhájáról l. LXI, 82. — Nem súlyos vasba öltöztették a höst, hanem oly ruhába, mely ismeretes (gewohnt) pánczélos öltözetéhez hasonlított. L. 29—30. v. *Ganz in Eisen eingekleidet schien er*. —
² *Die Devise*, a czimer és jelige, mely a paizson látható volt. *Wellenförmig* (hullámos) *Devise*hez tartozik. Az eredetiben: *An dem Hals trug seinen Schild er Mit dem wellenförmigen Wappen*. —
³ Ügető kapu. Herder toldaléka; az eredeti nem nevezi meg a kapút, melyen Valenciából kiindulnak.

- Mit erhobner Fahne Cid's,
 Neben ihm vierhundert Ritter
 Zur Bedeckung ihm, ⁴ voran ;
 45 Jetzt nun folgete Cid's Leiche,
 Hundert Ritter um sie her ;
 Hinter ihr Doña Ximene,
 Wohlbegleitet von sechshundert
 Edeln Männern, ihrem Schutz.
- 50 Schweigend ging der Zug und langsam,
 Leis', als wären es kaum zwanzig.
 Aus Valencia waren alle
 Längst schon, als der Tag anbrach.
 Alvar Fañez war der erste.
- 55 Wüthig stürzt er auf die Mauren,
 Die Bucar hierher gelagert, ⁵
 Ungeheuer war die Zahl ;
 Traf zuerst auf eine schwarze
 Mohrin, die aus türk'schem Bogen
- 60 Gift'ge Pfeile tödtlich schoss
 Also meisterhaft, dass man sie
 Einen Stern des Himmels nannte ;
 Sie und ihre Schwestern alle,
 Hundert schwarze Weiber, streckte
- 65 Alvar Fañez in den Staub. ⁶
 Dies gesehn, ⁷ erschraken alle
 Sechsendreissig Mohrenkön'ge ;
 Furchterblasset stand Bucar.
 Wol sechshunderttausend ⁸ Ritter

⁴ Órizetére, oltalmára. — ⁵ Kik, Bucar parancsára, itt táborba szálltak volt. A menetnek a mór táboron keresztül kellett vonulnia Castilia felé. — ⁶ Ihre Schwestern, társai, földiei. Mérges nyilakról nem szól az eredeti (Vögelin) :

*Eine Maurin, prächtig tapfer,
 Grosse Meisterin im Schiessen
 Mit den Pfeilen aus dem Köcher (tegez)
 Von des Türkenlandes Bogen,
 Die Estrella, Stern, genannt war
 Vom Geschicke (ügyesség), das sie hatte,
 Zu verwunden mit dem Pfeil.*

— ⁷ Als sie dies gesehn, L. II, 1 angehört. — Sechsendreissig Könige, LXIII, 6 csak harmincz királyról tesz említést, alább a 86. v. húsról szól. — Furchterblasset, ijedtségtől sápadtan. —

⁸ Az eredetiben 70.000.

- 70 Dünkt ihnen das Heer der Christen,
Alle weiss und hell wie Schnee.
Und der Schrecklichste vor Allen,
Reitend vor auf weissem Rosse,
Grösser als die andern alle,
- 75 In der Hand die weisse Fahne,
Auf der Brust ein farbicht⁹ Kreuz,
Sein Schwert glänzete wie Feuer —
Als er anlangt bei den Mauren,
Breitet ringsum er den Tod.¹⁰
- 80 Alle fliehen nach den Schiffen,
Viele stürzen sich ins Meer.
Wol zehntausend waren ihrer
Die die Schiffe nicht erreichten,
Die des Meeres Flut verschlang.
- 85 Von den Mohrenkön'gen blieben
Zwanzig; nur Bucar entrann.
Also siegt' auch nach dem Tode,
Weil San-Jago ihm voranging,
Cid. Gewonnen ward an Beute
- 90 Grosser Reichthum, alle Zelte,
Voll von Golde, voll von Silber;
Auch der Aermste wurde reich.
Sodann setzten, nach dem Willen
Cid's, die freundlichen Begleiter
- 95 Nach San-Pedro de Cardena
Ruhig ihre Reise fort.

69.

Boten sandte jetzt Ximene
Auf der Reise nach Castiljen,¹
Boten an Cid's Anverwandte,
Boten auch an ihre Töchter

⁹ Régibb alak e h. *farbig*. Az eredeti vörös keresztet említ.

¹⁰ A leírás San-Jagóra vonatkozik, ki (LXIV, 26—27 értelmében) a menet élén lovagol, mint alább a 88. versből is kitünik. — *Breitet* e. h. *verbreitet*, terjeszt.

69. *Cardenában a temetési fényes ünnep után az oltár mellé, pompás székre ültetik a Cidet, hol, a Tizonával kezében, mintha még élne, tíz évig ült.*

¹ Útjából, még mielőtt Cardenába értek.

- 5 Und an ihre Schwiegersöhne,
Zwei gekrönte Könige: ²
Dass sie kämen und den Feldherrn,
Ihren Freund und Vater, ehrten,
Ihm erzeigend noch die letzte
10 Trauervolle Liebespflicht.

Alvar Fañez war der Meinung,
Dass man in den Sarg ihn legte,
Diesen ³ dann mit Purpur deckte
Und mit goldnen Nägeln schlösse;
15 Doch Ximene Gormaz sprach:

- «Cid mit seinem schönen Antlitz,
Mit den hellen offenen Augen,
Soll er in den Trauerkasten,
In den fest verschlossnen Sarg? ⁴
20 Nein! Es sollen meine Töchter,
Meine Schwiegersöhn' ihn sehen,
Wie er noch im Tode lebt.»

Angenommen ward die Meinung.
Eine Stunde weit von Osma ⁵
25 Sammelte sich die Versammlung,
Und der Ehrenzug begann.
Aragoniens König Sancho
Kam mit seinen braven Rittern;

- Ihre rückgekehrten Schilde
30 Hingen an den Sattelbogen, ⁶
Schwarze Mäntel trugen alle,
Aufgeschlitzte Trauerkappen, ⁷

² Aragonia és Navarra fejedelmei, appositio *Schwiegersöhne*-hez. — ³ Nem a becsukott koporsót, hanem a hőst a nyitott koporsóban, mire azután a földöt rátennék és arany szögekkel leszögeznék. — ⁴ Értsd: *gelegt, verdeckt werden*. — ⁵ Osma a Duero partján, keletre Valladolidtól. Itt azonban nem ezen városról van szó, hanem Olmedoról, az Eresma vize mellett, Segovia és Valladolid közt. Az eredetiben (Vögelin): *Don Sancho und auch Garcia Kommen zu des Cids Geleite, Eine Stunde vor Olmedo Hatten alle sich vereinigt*. — Herder szándékosan cserélte fel a nevet, mert kéttagú szóra volt szüksége. — ⁶ Az eredetiben: *Ihre Schilde sind verkehrt Aufgehängt am Sattelbogen* (nyeregív vagy -fa), mint halottas meneteknél, gyász jeléül, szokás volt. — ⁷ Vágatékos gyászszipkák. Az eredetiben: *Ihre Kappen sind gespalten Nach der Castilianer Sitte*.

- Nach castilischem Gebrauch.
 In der tiefsten Trauer waren
 35 Doña Sol und ihre Damen,
 Schwarz umhüllt mit Etamin.⁸
- Fast erhob sich schon ein Weinen
 Aber schnell verbot Ximene
 Alle Klagen, alle Thränen,
 40 Weil der Cid es untersagt.⁹
 Ihres Vaters Hand zu küssen,
 Nahten still verehrend beide,
 König und die Königin.¹⁰
- Auch der König von Navarra
 45 Trat hinzu mit Doña Elvira,
 Küssend ihres Vaters Hand,
 Viele stille Thränen flossen,
 Bis sie zu San-Pedro kamen,
 Wohin sich der Cid gewünscht.
- 50 Selbst der König von Castiljen,
 Als er von dem Zuge hörte,
 Sandt' er Boten, ihn zu grüssen,
 Ehrentvoll ihn zu begleiten,
 Eilte selbst hin nach Cardeña :
- 55 Und als er den Todten sah,
 Wundert' er sich seiner Schönheit ;¹¹
 Ordnete, dass, statt im Grabe,
 Er auf einem prächt'gen Stuhle
 Sässe, neben dem Altar.
- 60 Aufgerichtet, reich vergoldet,
 Ward ihm schnell ein Tabernakel.¹²
 Länger als zehn Jahre sass er
 Da in seiner vollen Rüstung,
 Als ob er noch lebt' und lebte,
- 65 Die Tizona in der Hand.

⁸ *Etamin*, finom, könnyű gyapjúszövet. — ⁹ T. i. *hatte*, l. LXVI, 17—18. — ¹⁰ Aragonia királya és neje (Doña Sol). — ¹¹ Szokottabb: *über seine Schönheit*. Az eredeti hangsúlyozza: *Hohe Ehr' erwies der König Der ehrwürdigen Leiche Cids*. — ¹² Gazdag aranyozott mennyezet (tabernaculum). — *Er lebt und lebt*, alliteráló népies kifejezés: testestül lelkestül. V. ö. LXI, 25 *Leib und Leben*.

70.

- Sancho, König in Navarra,¹
 Zugenannt der Heldenmüth'ge,
 Er, des grossen Cid's Urenkel,
 Den ganz Spanien noch verehrt,
 5 Mit Alfonso von Castiljen
 Führet' er siegreiche Kriege,
 Drang hinein² bis über Burgos,
 Ueberall gewinnend Beute,
 Bis mit solcher reich beladen
 10 Er hinwegzog, voll des Wahnes,³
 Niemand könn' ihm widerstehn.
 So kam er auf seinem Rückzug
 In das Kloster de Cardena,

70. *Sancho navarrai király, a Cidnek egy késő unokája*
Alfonso castiliai király ellen viselt háborujából tömérdek zsák-
mánynyal visszatérve, meglátogatja a cardenai kolostort és a bir-
tokába ejtett kincseket ennek ajándékozta. Így lett a Cid még
sirjában is a szegények gyámola.

E románcz cselekvénye (a Herder gyűjteményének harmadik legendája, l. LXIV) körülbelül egy századdal történik a Cid halála után.

¹ VI. vagy Erös (Herdernél: Hös) Sancho, Navarra királya (1150—1194), ki többször szerencsésen harczolt VIII. Alfonso, Castilia királya (1185—1214) ellen. — ² T. i. Castiliába, Alfonso országába. — ³ Telve azon balvéleménnyel. Az eredeti önhittséggel (*Uebermuth*) vádolja a királyt, ki csak a Cid zászlaja előtt hajol meg. Az eredetiben (Eitner):

*Als die Fahn' erkennt der König,
 Steigt er nieder von dem Rosse
 Und begrüsst sie, mit den Knien
 Auf dem Boden, solchermassen:
 „O du mächtige Standarte
 Jenes auserwählten Mannes,
 Der die Mauer von Castilien
 Und das Messer war des Todes,
 Dem das Mohrenthum gezittert,
 Welcher seine Macht zertrümmert,
 Der, schon todt, Bucar besiegte,
 Zu Vasallen Kön'ge hatte;
 Mit dem Heil'ge sich besprachen,
 Stets ihm leisteten Gesellschaft,
 Und von Gott für ihn erlangten,
 Dass er nie besiegt sich sähe!*

- Wo begraben lag der Cid,
 15 Hochverehrt: denn Niemand glich ihm
 Seit der Zeit⁴ an Muth und Stärke
 Wie an Güt' und Redlichkeit.
 Vorgesetzter dieses Klosters
 War ein Abt, ein Mann von Jahren,⁵
 20 Der als Ritter einst in Waffen
 Ehre sich und Ruhm erworben,
 An Gestalt ein Mann von Ansehn,
 Voll Gemüths; es drückt ihn schmerzlich,⁶
 Dass der König von Navarra
 25 Mit dem Schimpfe von Castiljen
 So viel Beute mit sich nahm.

- Als der König zum Altare
 Trat, bewundernd seine Fahne,⁷
 Derengleich er in ganz Spanien
 30 Keine nirgend je gesehn,
 Riss der Abt sie vom Altare
 Und erhob die Fahne — Cid's.

- «Wisse», sprach er, «grosser König,
 Wiss', in diesem heil'gen Kloster,
 35 Das mir anvertrauet ist,
 Liegt ein Held, mit dessen Fahne,
 Unter ihr, darf ich mich messen,⁸
 Grosser König, selbst mit dir.
 Denn hier ist die Leichenstätte
 45 Cid's, genannt Campeador.

- «Eine Gunst von dir zu bitten,
 Herr, ergriff ich seine Fahne
 Kühn, und trage meine Bitte
 Dir in tiefster Demuth vor:
 45 Lass den Raub zurück, o König,
 Den du unserm Land entziehest!
 Dir gereicht's zu höhern Ruhme,

⁴ Halála óta. — ⁵ Éltesebb, korosabb férfiú. — ⁶ Rosszúl esett neki, bántotta őt. Cardena Castiliában fekszik, Sancho tehát itt még legyőzött ellensége országában van. — *Mit dem Schimpfe von C.*, C. gyalázata mellett. Nemcsak hogy gyalázatot hozott (az apát) hazájára, de még tömérdek kineseit is elhurezolja magával. — ⁷ T. i. *des Altares*. — *Derengleich*, melyhez hasonlót. —

⁸ Kinek zászlajával vagy zászlaja alatt még veled is meg szabad mérköznom.

Wenn du ihn der Heldenfahne
Weihest und dem Grabe Cid's.»

- 50 Einen Augenblick betroffen
Und nachdenkend stand der König
Ueber dieses Abtes Muth;
Dann sprach er: «Aus mehreren Gründen
Thu' ich, Vater, was Ihr bittet,
55 Und lass' meine Beute hier.

«Erstens, weil ich aus dem Blute
Des Campeadors entsprossen,
Der Urenkel bin von Cid;
Seine Tochter Doña Elvira,

- 60 Die Gemahlin Don Garcia's,
Rühm' ich, ⁹ ist Grossmutter mir.

«Zweitens, lass' ich aus Verehrung
Gegen diese Heldenfahne
Und des hier Begrabnen Ruhm, ¹⁰

- 65 Eurer Obhut anvertrauet,
Gern die Kriegesbeute hier,

«Die ich dann auch, recht gesaget, ¹¹
Wäre jetzt der Cid am Leben,
Wol nicht mit mir nehmen dürfte;

- 70 Nie wär' ich so weit gekommen,
Hätte nie sie mir erworben, — ¹²
Nie liess' er vor seinen Augen
Sie hinziehn aus seinem Lande,
Lebte noch der tapfre Cid. ¹³

- 75 Also lass' ich sie dem Todten,
Euch zu frommem Brauch, ¹⁴ zurück.«
Er befahl — und alle Beute

⁹ Büszkeséggel mondom. *Sie ist mir Grossmutter a. m. sie ist meine Gr.* — ¹⁰ *Und gegen den Ruhm des hier Begrabnen, der eurer Obhut anvertraut ist.* A 65. vers tehát appositio Begrabnenhez. — ¹¹ Hogy az igazat megmondjam. — ¹² Az eredetiben:

*Denn wenn Cid am Leben wäre,
Nie so weit wär' ich gekommen,
Hätte nie entführt die Beute,
Wollte nicht den Tod ich ernten.*

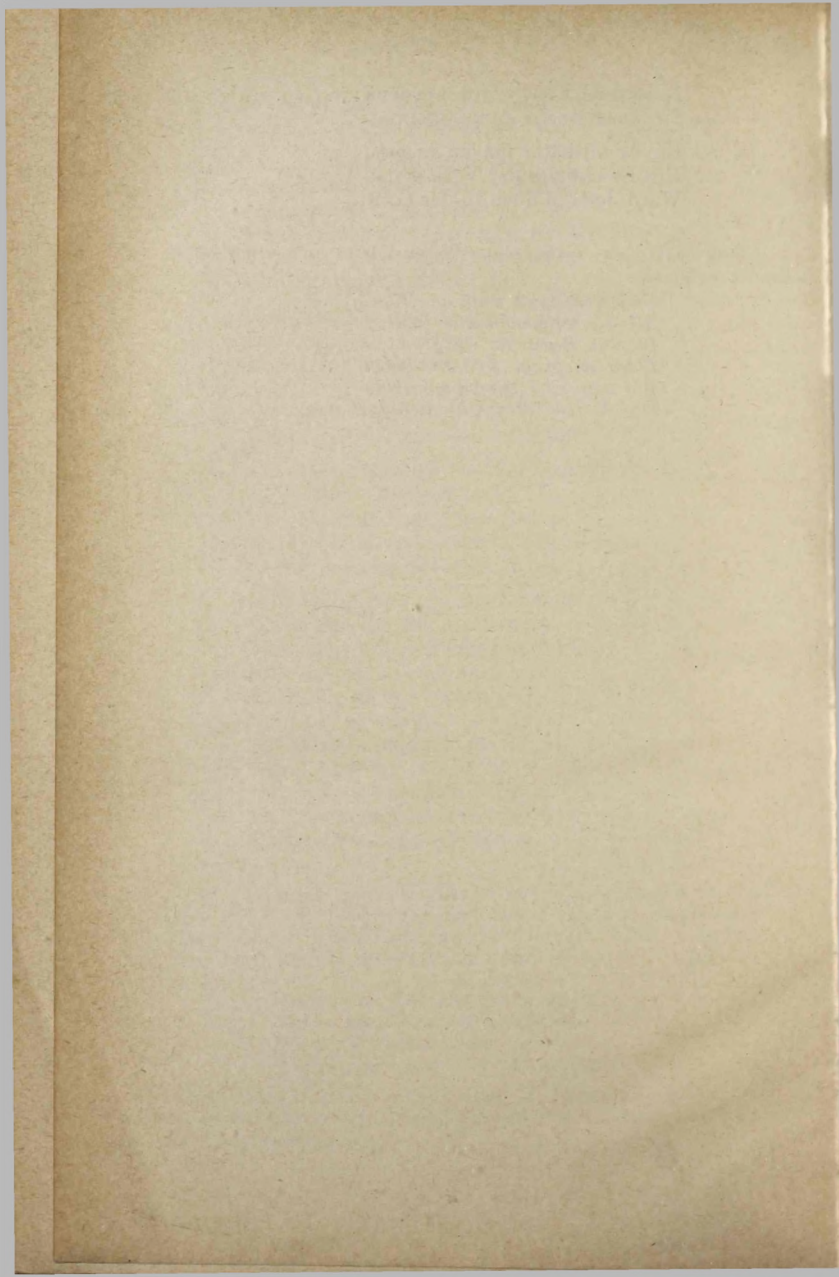
— ¹³ *Soha nem engedte volna, hogy a zsákmány (sie) az ő szeme láttára (vor seinen Augen) hazájából kivonuljon.* — ¹⁴ *Az egyház szent czéljaira.*

Blieb dem Kloster von Cardaña ;
 Sie ward eine fromme Stiftung.¹⁵

80 Ein Wohlthäter für die Armen,
 Ein Beschützer der Verlass'nen
 Ward der Cid auch in der Gruft.

¹⁵ A zsákmány szent alapítványá lett. Az eredetiben a románcz befejezése :

*Und umkehren liess der König
 All die weggenommne Beute ;
 In San Pedro de Cardaña
 Blieb sie lange Zeit hindurch,
 Wo man viel Almosen reichte
 Durch den edlen Cid, der dort war.*

Jeles írók iskolai tára. Az orsz. középtanodai tanáregylet megbizásából szerkeszti *dr. Kármán Mór.*

E vállalat középiskoláink irodalmi oktatásának emelését czélozza, a szakadozott irodalmi szemelvények helyébe összefüggő, az író egyéniségét feltüntető olvasmányt nyújtva. A kiséző jegyzetek korántsem akarják a tanár magyarázatait szükségtelenné tenni, hanem oly módon vannak fogalmazva, hogy a tanulóknak előkészülését segítsék, melyhez a tanár iskolai tárgyalását fűzheti; ez által az iskolai olvasmány sok tehertől megszabadulván, szélesebb körben fog mozoghatni.

I. ARANY JÁNOS balladái. Magyarázza *Greguss Ágost* 50 kr.

Jeles költőnk balladái, irodalmunk e remekei, e füzetben tárgyi és nyelvi felvilágosító jegyzetekkel vannak ellátva, azonfelül bevezetésként tárgyalatik a balladának helye a költői műfajok sorában és mindenik ballada élén annak tárgya, alap gondolata, szerkezete és verses alakja; a füzet a középiskolák V. osztályának van különösen szánva.

II. SHAKESPEARE VILMOS. Coriolanus. Ford. *Petőfi Sándor.*

Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta *Névy László.* 60 kr.

Tárgyi magyarázaton kívül e kiadás adja a drámai szerkezetnek elméletét, magának a darabnak tartalmi és szerkezeti taglalását, valamint a költői alakításnak felvilágosítására a Plutarchos-féle Coriolanus megfelelő részleteit; a kiadás középiskoláink VI. osztályát tartja szem előtt.

III. HEINRICH GUSZTÁV. Német balladák és románczok,

Első rész. — Bevezetés. — Bürger. — Goethe. 70 kr

Bürger és Göthe balladáinak tárgyi és nyelvi magyarázata mellett kiterjeszkedik a kiadás mindenik költemény forrására, a költői alakítást érdekes párhuzamokkal is felvilágosítva; azonfelül egy terjedelmesebb bevezetés a balladának és románczoknak mint műfajnak poetikai és irodalomtörténeti jellemzését adja, fő tekintettel a német irodalomra. A füzet, valamint a készülő második rész, középiskoláink V., illetőleg VI. osztályai használatára ajánlatos.

IV. Q. HORATIUS FLACCUS SATIRÁI. Magyarázta *Elischer*

József. 80 kr.

A bevezetés a római satira történetét tárgyalja, különös tekintettel Horatiusra; minden satira élén röviden egybe van foglalva annak tartalma, és a magyarázatok a szerkezet megvilágítása mellett megadnak minden tárgyi és nyelvi felvilágosítást, mely a tanítás azon fokán, hol Horatius olvasása szokásos, gymn. utolsó osztályában, a tanulók előkészítésének és az iskolai olvasásnak megkönnyítésére szükségesnek látszik.

V. Q. HORATIUS FLACCUS EPISTOLÁI. Magyarázta *Elischer*

József. 80 kr.

Az epistolák e kiadása, mely ugyanazon módon tárgyalja anyagát mint a hogyan szerzője az előbbi füzetben a satirákra magyarázata, ugyanesak a gymnasium VIII. osztályának van szánva.

VI. LETTRE DE FENELON À L'ACADÉMIE FRANÇAISE.

Buffon, Discours sur le style prononcé à l'Académie française.

Magyarázó jegyzetekkel kiadta *Dr. Császár Károly.* Ára 60 kr.

E két hírneves rhetorikai s aethetikai tanulmány, melyet a kiadó bő tárgyi magyarázatokkal látott el, a klasszikus idézeteknek magyar fordítását is adva, különösen realiskoláink felsőbb osztályainak (6—8 oszt.) szolgálatát ajánlatos olvasmányt.

VII. CORNEILLE. Le Cid. Magyarázó jegyzetekkel ellátta *Dr. Alexander Bernát.* Ára

80 kr.

Tárgyi, nyelvi és stílistikai magyarázatokon kívül e kiadás adja a jeles dráma tartalmi és szerkezeti elcmzését, azonfelül terjedelmes bevezetésben a francia drámának s különösen Corneillenek jellemzését is; a kiadás realiskoláink VI. és VII. osztályaiban használható.

VIII. HERDER. Cid-románczai. Magyarázta *Heinrich Gusztáv.* Egy

térképpel. Ára 1 frt.

A kiadás a szükséges tárgyi felvilágításon és nyelvi magyarázatokon kívül kiterjeszkedik a Cid történeti alapjaira, a Cid-románczoknak általában a spanyol románczköltészetnek jellemzésére s irodalmi méltatására is. A magyarázatok középiskoláink IV. s ill. V. osztályát tartják szem előtt.

Ifjusági iratok tára. Az országos közélettanodai tanáregylet megbízásából szerkeszti *dr. Kármán Mór.*

Czélja e vállalatnak az iskolai oktatással párhuzamosan haladó magánolvasmányt nyújtani középiskolai ifjúságunknak (általában 9—15 éves ifjainknak), hogy a szűk mederben folyó iskolai tananyagot bővítse, ifjaink látás- és tapasztaláskörét szélesbítse, szem előtt tartva, hogy az ifjuság kezébe csupán az való, mi remek és az emberiség szellemi fejlődésében jelentőségének megadta próbáját.

I.—III. COX GYÖRGY. Görög regék. Magyarra fordította s bevezetéssel ellátta *Komáromy Lajos.* Mind a három füzet 2 fnt 20 kr.
Vászonba kötve 2 fnt 80 kr

E füzetek a görög isteni és hősi mondákat adják, eredeti szépségökben, a mint a mythuszt a klasszikus költők (első sorban Homéros és a tragikusok) alakították, menten a theogonia vagy philologia erőszakos rendszerezésétől és magyarzásától. Tartalmuknál és előadásuknál fogva különösen az alsóbb osztályok ifjúságának nyújtanak kedves és tanulságos olvasmányt, de nagy haszonnal és nem csekélyebb élvezettel olvashatja a felnőtt ifjuság, sőt bármely koru művelt ember is.

IV. CASTILLOI DIAZ BERNAL. Mexico felfedezése és meghódítása. Átdolgozta *Dr. Brózik Károly.* Egy térképpel. 1 fnt 20 kr.

A felfedezések korának egyik mondhatni legjelentékenyebb vállalatát e könyvben egy kortárs beszéli el, a ki benne személyesen részt vett, a közvetlenség amaz elevenségével, melyet csak személyes tapasztalat nyújthat; a hódítók gondolkozását, vágyaikat és érzelmeiket oly hűséggel esetelve, a mint csak oly író teheti, ki velük együtt gondolkozott, együtt érzett. A tanulságos könyvnek átdolgozásában középiskoláink középső osztályait (3—5 oszt.) tartotta szerzője szem előtt.

V. CARNOT ÉLETE. Arago emlékbeszéde. Ford. *Dr. Császár Károly.* Ára 60 kr.

VI. MONGE ÉLETE. Arago emlékbeszéde. Ford. *Dr. Császár Károly.*

A híres szerzőnek, kit mint tudóst és író-t gyaránt becsül a művelt világ, jelen műveiben középiskoláink felsőbb osztályai számára (6—8 oszt.) adunk tanulságos és lélekemelő olvasmányt, melyből a jeles tudósoknak nemcsak tudományos munkásságát megérteni, hanem egyszerűsége jellemöket s erkölcsi fennségeket megbeesülni és szeretni tanulják.

VII.—VIII. LAMB KÁROLY ÉS MÁRIA. Shakspeare-mesék. Bevezetéssel és Shakspeare rövid él trajzával ellátta *Mihály József.* Átnézte *Volf György.* Két kötet.

Az angol eredeti ezen mesékkel a híres költő műveinek olvashatásához akart mintegy bevezetést szolgálni; középiskolai ifjúságunk különösen azon fokón, midőn a népmese és monda olvasásából kiemelkedik és a remek irodalom műveibe kezd elmélyedni (3—5 oszt.), nemes és minden tekintetben ajánlatos olvasmányt nyer bennök.

